

SOSYOLOJİ

EDİTÖR

PROF. DR. MUSTAFA TALAS

Horizon 2025

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2025

ISBN • 978-625-5897-49-7

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

SOSYOLOJİ

ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

EDİTÖR

PROF. DR. MUSTAFA TALAS

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

KAVRAMSAL VE METODOLOJİK TARTIŞMALARLA ELEŞTİREL IRK TEORİSİ

Rahşan İNAL —1

Bölüm 2

YENİ TÜRDEN DIŞLANMALAR: ORTA SINIF MESLEKLERDE SOSYO-EKONOMİK DARALMA VE MESLEKİ ETHOS YİTİMİ

Cem ÖZKURT, Bahattin AKŞİT—17

Bölüm 3

SOSYAL MEDYA INFLUENCERLARININ ERGEN-GENÇ BİREYLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Büşra HALİS ÖZTÜRK—43

Bölüm 4

TÜRKİYE’DE SOSYOLOJİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNDE YAŞANAN TARTIŞMALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Güney NAİR—67

Bölüm 1

KAVRAMSAL VE METODOLOJİK TARTIŞMALARLA ELEŞTİREL IRK TEORİSİ

Rahşan İNAL¹

1 - Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF. Sosyal Hizmet Bölümü, Orcid: [0000-0003-4461-0989](https://orcid.org/0000-0003-4461-0989), rahsan.inal@erzincan.edu.tr

Giriş

İrk, ırkçılık, toplumsal eşitsizlik ve iktidar ilişkileri üzerine odaklanan sosyal bilim literatüründe, özellikle Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere Birleşik Krallık ve diğer bazı ülkelerde gelişen teorik çerçevelerden biri Eleştirel İrk Teorisi'dir (Critical Race Theory)(K. Crenshaw vd., 1995; Delgado ve Stefancic, 2023; Gillborn, 2005; Hawkins vd., 2016; Hylton, 2010, 2012; Ledesma vd., 2023; Yosso ve Solórzano, 2005). Eleştirel İrk Teorisi (EİT), yalnızca akademik bir kuramsal çerçeve olarak kalmamış, aynı zamanda özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde 2021 yılında yoğunlaşan politik tartışmalarla birlikte güncel politik ve toplumsal yaşamın da önemli bir tartışma konusu hâline gelmiştir (Howe vd., 2023; Ledesma vd., 2023).¹ Eleştirel İrk Teorisi'ni, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ortaya çıkan toplumsal ve hukuksal eşitsizlikleri, ırk ve iktidar ilişkileri çerçevesinde ele alan; bu bağlamda hem eleştirel bir toplumsal teori hem de pratikte karşılık bulan bir aktivizm biçimi olarak konumlanan teorik bir çerçeve olarak tanımlamak mümkündür. İrk, etnisite, toplumsal cinsiyet ve sınıf gibi temel toplumsal kategorileri kesişimsel bir perspektiften analiz etme imkânı sunan ve bu nedenle sosyoloji disiplininde de karşımıza çıkan Eleştirel İrk Teorisi, Türkçe sosyoloji literatüründe sınırlı düzeyde yer almaktadır.² Bu çalışmanın hedefi, Eleştirel İrk Teorisi'nin temel kavramsal ve metodolojik kapsamını açıklarken sosyoloji disiplindeki uygulama alanlarına dair bir çerçeve sunmaktır. Çalışmada öncelikle Eleştirel İrk Teorisi'nin tarihsel ve kuramsal oluşum süreci ile genişlemesinin açıklanmasının ardından EİT'nin temel ilkeleri ve kavramları temel referanslarla ele alındıktan sonra EİT'nin metodolojik katkısı değerlendirildi.

Eleştirel İrk Teorisi'nin Tarihsel Süreci

Eleştirel İrk Teorisi (EİT), 1970'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde, bir grup hukukçu, aktivist ve hukuk akademisyeninin, 1960'lardaki Sivil Haklar Hareketi'nin sağladığı kazanımların durağanlaştığını ve birçok alanda geriye gidiş yaşandığını gözlemlemeleri neticesinde biçimlendi (Delgado ve Stefancic, 2023, s. 4; Yosso ve Solórzano, 2005). Bu düşünsel hareketi, ırk ve eşitsizlik hakkındaki geleneksel liberal ve muhafazakâr hukuk araştırmalarından en belirgin şekilde ayıran tarafı, geleneksel me-

1 Bu gündelik ve politik tartışmalardaki temel iddialar büyük ölçüde Eleştirel İrk Teorisi'nin ne olduğunun anlaşılmasında ya da yanlış anlaşılmasından kaynaklanıyordu (Ledesma vd., 2023). Andreassen vd. göre (2024, ss. 1-21), eleştirel ırk ve beyazlık çalışmaları ABD'de 2019'a hatta 2020'ye kadar büyük ölçüde akademik alanla sınırlıydı, kamuoyunun ilgisini çekmiyordu. "Eleştirel Beyazlık Çalışmaları" da (Critical Whiteness Studies) bir kimlik olarak beyazlığın kavramsal bir ırksal kategori olarak nasıl eleştirel bir şekilde incelenebileceğini analiz eden, tarih, sosyoloji ve hukuk çalışmaları da dahil olmak üzere farklı disiplinlerde geniş çapta araştırılan bir çalışma alanıdır (Bhopal, 2023).

2 Bu çalışmanın yayınlandığı yıl itibarıyla arama motoruna Türkçe eleştirel ırk teorisi/kuramı yazdığınız zaman karşınıza çıkan tek Türkçe makale Süzgün Şahin'e (2023) aittir.

deni haklar söylemine karşı duyulan derin bir hoşnutsuzluktu (K. Crenshaw vd., 1995). Eleştirel ırk teorisinin kurucuları arasındaki hukukçular Derrick Bell, Charles Lawrence, Lani Guinier, Richard Delgado, Mari Matsuda, Patricia Williams ve Kimberle Crenshaw'dır. Çalışmalarda ele alınan konular arasında pozitif ayrımcılık, ırk bilincine dayalı bölgelendirme, kampüs konuşma kuralları ve ceza adalet/hukuk sisteminde ırksal azınlıkların orantısız şekilde cezalandırılması yer almaktadır. ABD'de Columbia, New York Üniversitesi, Georgetown ve Colorado Üniversitesi ise teorisinin öncülüğünü yapan kurumlar oldu (Taylor, 1998). Eleştirel ırk Teorisi sadece hukuk alanıyla sınırlı kalmayarak zaman içinde farklı akademik disiplinlerden katılımcıların katkısıyla daha kurumsal bir kimlik kazandı. Örneğin eğitimle ilgili araştırmalarda ABD okullarında etnik ve ırksal çeşitliliğin artması paralelinde ırksal karmaşıklıkları incelemek ve anlama amacıyla kullanıldı. Bu kapsamda EIT, araştırmacıların eğitimde ırkı sorunsallaştırmalarına yardımcı olan dönüştürücü kavramsal, metodolojik ve teorik bir yapı oldu. Zira hala araştırmalar dikkat çekici bir biçimde renkli öğrencilerin (Afrikalı Amerikalı, Latin/o, Yerli Amerikalı ve Asyalı Amerikalı) okulları beyaz akranlarından belirgin bir şekilde farklı bir şekilde deneyimlediklerini göstermektedir (Howard ve Navarro, 2016). Spor sosyolojisi alanındaki araştırmalarda da ırk kategorisinin değişen anlamlarını ele almak için Eleştirel ırk Teorisi kullanılmaktadır. Bu teorisinin spor çalışmalarına entegrasyonu, sosyal adaletin ön plana çıkmasını sağlarken, spor organizasyonlarında ırkçılık karşıtı politikaların geliştirilmesine katkıda bulunma açısından önemli bir rol oynamaktadır (Hylton, 2010, 2018). Christian vd. (2021) ise sosyolojide Eleştirel ırk Teorisi'nin ampirik olarak uygulanabilirliğiyle elde edilen birçok ampirik verinin ırksal eşitsizlikler için ana akım açıklamalardan daha fazla açıklayıcı güce sahip olduğunu savunarak ampirik sosyoloji geleneğinin EIT ile daha fazla ilgilenmesinin sosyoloji için yararlı olacağını düşünmektedirler. Onlara göre sosyologlar, sosyolojinin de ırksallaştırılmış bir sosyal sistem içinde yapıldığını anlayan bir EIT yaklaşımını benimsemelidir çünkü ırk ve etnisite çalışmalarındaki bilimsel kararlar aynı zamanda politik kararlardır. Bilimsel ırk tanımını bir kavram olarak "ırk" a gömülü anlamları, sosyal eylemliliği sınırlandırır. ırk ve etnisite üzerine apolitik bir çalışma, ırk kavramı ırkçılıktan doğduğu için ontolojik bir olanaksızlıktır. Günümüzde modern Batılı devletlerin, "ırksızlık" iddialarının geçersiz olduğunu iddia eden akademisyenler EIT'den bir teorik çerçeve olarak yararlanmaya devam etmektedirler (Andreassen vd., 2024, ss. 1-21; Warmingtong, 2020; Wischmann, 2018). Yosso ve Solórzano (2005, ss. 121-122), ise alanda yaptıkları araştırmalardan yola çıkarak sosyoloji disiplinine de uyarladıkları işlevsel bir EIT tanımlaması ortaya koydular. Onlara göre, EIT beyaz olmayan insanların yaşadıkları deneyimlerden hareketle ırkçılığın yalnızca tek başına bir baskı biçimi olmadığını; cinsiyetçilik, sınıf ay-

rımcılığı, göçmen ya da sonradan gelen topluluklara karşı yerli halkın kültürel ve toplumsal üstünlüğünü savunan yerlililik (nativism) anlayışı, tek dillilik ve heteroseksizm gibi diğer baskı biçimleriyle kesişim noktalarını kuramsal olarak inceler. Teoriyi pratikle, bilimi öğretimle ve akademiye toplumla ilişkilendirmeye çalışan bir sosyal adalet projesidir. EIT, sosyal kurumların, özgürleştirme ve güçlendirme potansiyelleriyle birlikte baskı ve marjinalleştirme potansiyellerinin çelişkili şekillerde işlediğini kabul eder. Sosyolojide de eleştirel ırk teorisi disiplinler ötesidir ve diğer uyumlu bilim ekollerinden yararlanır. Bu kapsamda da Eleştirel Irk Teorisi'ni genel bir teorik çerçeve olarak kabul eden lakin bu çerçevenin de potansiyeli sınırladığını düşünen akademisyenler tarafından Eleştirel Irk Teorisi'nin de genişletilmiş, zenginleştirilmiş olduğunun altı çizilmelidir. Howe vd. (2023, ss. 424-426) tarafından EIT Uzantıları (EIT Extensions) olarak tanımlanan diğer alanlar şöyledir: Asya-lı Eleştirel Irk Teori, Siyah Eleştirel Irk Teori, Eleştirel Beyazlık Çalışmaları, Engellilik Eleştirel Irk Çalışmaları, Kanaka Maoli'nin Eleştirel Dekolonizasyon Çerçevesi (KanakaCrit), Latina/o Eleştirel Irk Teori, Kabile (Tribal) Eleştirel Irk Teori, Nicel Eleştirel Irk Teori.³ Gillborn (2009, s. 126), her perspektifin temel EIT'nin kilit yönlerini yansıtmakla birlikte kendine özgü unsurlar da eklediklerini, bu perspektifler arasındaki etkileşimin sıklıkla öngörülemez, genellikle son derece üretken, saygılı ve daha önce yapılan çalışmaların sağlam bir şekilde kavranmasına dayandıklarını belirtmektedir.

Eleştirel Irk Teorisi: Genel Bir Çerçeve

Irak bilincini açıkça benimseyen Eleştirel Irk Teorisi, Amerikan bilincinde ırk ve ırkçılığın tartışıldığı kavramları yeniden incelemeyi, Afro-Amerikalılar ve diğer beyaz olmayan halklar arasındaki radikal ırk bilinci geleneğini - entegrasyon, asimilasyon ve renk körlüğü idealinin ırksal aydınlanmanın resmi normları haline gelmesiyle bir kenara atılan bu geleneği - kurtarmayı ve yeniden canlandırmayı amaçlamaktadır (K. Crenshaw vd., 1995). Eleştirel Irk teorisyenlerinin temel itirazlarından biri hem aktivizm hem de sosyal bilim alanındaki "ırksızlık"tır. Mills (1997, s. 7) ana akım yani "beyaz" siyasal düşünce ve etik alanındaki ırksızlığı reddederek hem yerel hem de küresel olarak "beyaz üstünlüğü"nin uzun yıllardır var olduğunu, kavramsal olarak

3 Orijinali: Asian Critical Race Theory, Black Critical Theory, Critical of Whiteness Studies, Disability Critical Race Studies, Kanaka Maoli's Critical Decolonizing Framework (KanakaCrit), Latina/o Critical Race Theory, Tribal Critical Race Theory, Quantitative Critical Race Theory. Her birinin kendi ilkeleri bulunmaktadır. Örneğin "Engellilik Eleştirel Irk Teori'nin temel ilkeleri ya da bakış açısı şöyledir: Irkçılık ve güçlülüğün normallik kavramlarını desteklemek için nasıl dolaşıma girdiğine odaklanır. Çok boyutlu kimliklere değer verir ve tekil kimlik kavramlarına meydan okur. Irk ve engelliliğin sosyal inşasını ve bu etiketlerin maddi ve psikolojik etkilerini vurgular. Marjinalleştirilmiş kişilerin seslerine ayrıcalık tanır. Engellilik ve ırkın vatandaşların haklarını inkâr etmek için yasal ve tarihsel olarak nasıl kullanıldığını dikkate alır. Beyazlığı ve yeteneği mülk olarak kabul eder. Aktivizm gerektirir, direniş çabalarını destekler (Howe vd., 2023, s. 425).

bu üstünlüğün kendi başına bir siyasi sistem olarak düşünülmesi gerektiğini, metodolojik olarak da bir siyasi sistem olarak da “beyaz üstünlüğü”nün, beyazlar arasındaki bir “İrk Sözleşmesi”ne dayalı olarak aydınlatıcı bir şekilde teorize edilebileceğini iddia etmektedir. Bu noktada EIT akademisyenlerinin kendilerinden önce ırk analitik bir araç olarak kullanan literatürden yararlandıklarını belirtmek mümkün. İrk ile ilgili ilk araştırmaları yapan William Edward Burghardt Du Bois (Du Bois)’dir. Omi ve Winant’a göre (2015) (Du Bois, 2023) yazdığı “The Philadelphia Negro: A Social Study”⁴ 1899 tarihli eseri ırk teorisinde yeni bir çıkış açmanın yanı sıra, ABD’de modern, ampirik olarak temellendirilmiş sosyolojiyi de neredeyse icat etmiştir. Du Bois’in önderliğinde Alain Locke, Kelly Miller, William Monroe Trotter, Anna Julia Cooper gibi akademisyenler ırk ve ırkçılığın sosyal bilimini yaratmış, beyaz çağdaşlarının biyolojik ırkçılığını reddetmiş ve çürütmüşlerdir. Eleştirel ırk teorisyenleri de söz konusu kuramsal ve tarihsel mirası reddetmediler. Lakin en temel farklılık EIT ırkın kavramsallaştırılmasında daha kolektif, sistematik ve yapısal olmasıydı. Vaught (2011), ilk kuşak EIT akademisyenlerinin çalışmalarında ırk ve ırkçılığın açıklayıcı ve analitik araçlar olarak kullandığını belirterek temel ve genel ilkeler tespit etmiştir. Ancak Eleştirel İrk Teorisi’nin tek bir kanonik ifadesi yoktur, hareketi karakterize eden merkezi temalar olarak bazı unsurlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, toplumda ince ve yaygın bir güç olarak görülen ve çoğunluğa normal görünecek kadar derinlere kök salmış olan ırkçılığa verilen merkezi roldür. Eleştirel İrk Teorisi aynı zamanda, adil ve hakkaniyetli gibi görünen ancak ırkçı toplumun eşitsiz alanı nedeniyle aslında ırk eşitsizliğinin devamını sağlama işlevi gören “liyakat”, “tarafsızlık” ve “renk körlüğü” gibi kavramların başarısızlığına işaret eden bir liberalizm eleştirisi ile karakterize edilmektedir (Gillborn, 2009, s. 126). EIT’nin disiplinler ötesi/arası olmasının bir avantaj olduğu düşünülmekte, bu niteliğiyle ırkın sosyal inşasını anlamak, aynı zamanda yapısal varlığını kabul etmek, özgürleşme, sosyal adalet ve ırksal eşitlik hedefine ulaşmak için radikal metodolojileri dahil etmek gibi bu çerçevelerin faydasını en üst düzeye çıkarma potansiyeline sahip olduğu savunulmaktadır (Howe vd., 2023).⁵

4 5.000’den fazla siyah Philadelphialı’yla şahsen görüşülerek, Yedinci Bölge ve siyah sakinleri hakkında tüm mevcut belgelere danışılarak ve altı “program” (aile, birey, ev, sokak, kurum ve hizmetçiler hakkında anketler) aracılığıyla yapılan bu sosyolojik araştırma Du Bois bir antropolog olmamasına karşın antropoloji disiplini de coşkuyla karşılandı (Lange, 1983).
5 Elbette Eleştirel İrk Teorisi alanında çalışmalar yapan araştırmacılar her konuda hemfikir değildir (Cole, 2009; Gillborn, 2009). Bazı araştırmacılar EIT’nin ırk, ırksallaştırma ve ırksal adaletsizliği anlamak için her şeyi kapsayan bir araç olmadığını ve bu şekilde kullanılmaması gerektiğini belirtmektedirler. Howe vd. (2023) göre, ABD bağlamında siyah karşıtı ırkçılığın ve siyah karşıtlığının yerleşikliği bu kullanım için bazı gerekçeler sağlasa da EIT’nin asıl amacı ırkçılığı sorgulamaktır. Hatta EIT’nin bağlamsal gelişimi, çerçeve başlangıçta ABD hukuk sistemi etrafında tasarlandığı için küresel bir perspektif uygulanırken önemli zorluklar ortaya çıkardığı da düşünülmektedir. Üstelik metodolojik kullanımında zaman zaman aşırı basitleştirildiğini yani EIT’den kısaca bahseden ancak açıklama yapmayan ya da EIT’yi belirli bir uygulama olmadan genel bir çerçeve olarak kullanan çalışmaların yapılmasını da eleştirilmektedir.

İrk, İrkçilik ve Beyazlık

İrk ve ırkçılık sosyal bilimlerin köklü tarihsel temalarından biri olarak günümüze kadar farklı yaklaşımlarla açıklanmıştır. Alan yazın ırk ve ırkçılığın çok boyutlu, net ve kısa cevaplara içkin olmadığını da göstermektedir (Şenel, 1993). Omi ve Winant’a göre (2015) ırk, ABD tarihi boyunca eşitsizlik, marjinalleşme ve farklılık kalıpları için bir tür şablon olan ana kategoridir. Sınıf, cinsiyet/toplumsal cinsiyet, sömürgecilik ya da emperyalizm gibi başka hiçbir toplumsal çatışma ırktan bağımsız olarak anlaşılamaz. Eleştirel İrk Teorisi kapsamında ise ırk, biyolojik bir gerçeklikten çok, tarihsel olarak inşa edilmiş ve toplumsal ilişkilerde anlam kazanan bir kavram olarak ele alınmaktadır. İrk kavramı, istikrarsız, esnek, sürekli çatışmaya ve yeniden icat edilmeye tabidir, toplumsal yapı ve deneyimin bulunduğu kavşaklarda, kesişme noktalarında işlemektedir. Sosyal olarak inşa edilmiştir. Tarihsel olarak akışkandır ve gündelik hayatta sürekli olarak yeniden inşa edilir. İrk, sürekli oluşum halindedir (Omi ve Winant, 2015).⁶ Mulinari ve Neergaard (2024, s. 242) göre ırkçılık biçimleri hakkında düşünmenin ve analiz etmenin birçok yolu olmasına rağmen “ırksal oluşum” (racial formation) ırk kategorisini tarihsel süreklilik ve değişim açısından kavradığı, ırksal yapıları insan faaliyetiyle birleştirdiği, ırksallaştırma sürecini çoklu eşitsizliklerle bağladığı için analitik olarak üretken bir çıkış noktası sağlamaktadır. Eleştirel İrk Teorisi, ırk ve ırkçılığın, beyaz olmayan insanları etkileyen sosyal yapılar, uygulamalar ve söylemler üzerinde örtük ve açık bir şekilde etkili olduğu yolları teorileştirmek ve incelemek için kullanılabilecek bir teorik çerçevedir (Yosso ve Solórzano, 2005, s. 121). Dolayısıyla eleştirel ırk teorisyenleri, ‘ırk’ ve ırkçılığın her türlü teorileştirme veya müdahalenin merkezinde yer aldığı konusunda nettir (Hylton, 2010, s. 4). Derrick Bell’den başlayarak EIT akademisyenleri ırkçılığın bir tür psikolojik hastalık olmadığını, aksine toplumun bir örgütlenme mekanizması olduğunu savundular (Vaught, 2011, ss. 121-124; Howe vd., 2023). EIT, ilgili aktörlerden bağımsız olarak, ırksallaştırılmış güç ilişkilerini olumlu bir şekilde bozarak dönüştürmeye çalışan bir dizi eleştiridir. İrkçilik karşıtı müdahalelerin odağında beyaz insanlar (sosyal yapı) değil, beyazlık (süreçler) ve onlarla birlikte gelen ayrıcalıklar yer almaktadır (Hylton, 2010, s. 4).

Beyazlık, Beyaz Ayrıcalığı, Beyaz Üstünlüğü

Eleştirel İrk Teorisi’ndeki diğer bir kavram “Beyazlık” (whiteness) da ırksal bir söylemdir, ‘Beyaz insanlar’ (white people) kategorisi ise genellikle ten rengine dayalı, sosyal olarak inşa edilmiş bir kimliği temsil eder.

6 Kavram tam olarak “İrksal oluşum”dur. Öte yandan ırk, farklı insan bedenlerine referansla sosyopolitik çatışmaları ve çıkarları ifade ve sembolize eden bir kavram olarak tanımlanabilir. Yine de bu muazzam mirasa rağmen ırk kavramının yeterince anlaşılmadığı da belirtilmektedir (Omi ve Winant, 2015, ss. 21-40; Winant, 2000).

Başka bir deyişle, beyazlık bazı insanların diğerlerinden daha açık ten rengine sahip olduğuyla aynı değildir, aksine beyazlık, ırkla birlikte, ten renginin yapısal değerlendirilmesidir ve bu, ona toplumun genel örgütlenmesiyle ilgili bir anlam yüklemektedir (Leonardo, 2009, ss. 91-105). Amerikalı akademisyen Peggy McIntosh (1989), (McIntosh, 2024) “beyaz ayrıcalığı” (white privilege) kavramının popülerleştiği makalesinde beyazlığın metaforik bir biçimde “görünmez ama sürekli taşınan bir ayrıcalık çantası” olduğunu vurgulamaktadır. Kavramla, ırk temelli eşitsizlikler içinde beyaz tenli olmanın diğer ten renklerine sahip bireylerin yaşadığı eşitsizliklerden çoğu zaman habersiz olmaları ve çeşitli toplumsal, ekonomik ve kültürel avantajlara sahip olmalarını ifade etmektedir. Beyaz ayrıcalığının bireylerin kişisel çabalarıyla kazandıkları değil sosyo- tarihsel olarak kurumsallaşmış ırkçı sistemlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Bhopal’a göre (2023), “Beyaz ayrıcalığı” ırkçılıkla el ele bir toplumsal inşadır ancak beyaz gruplar “Beyaz ayrıcalığı”ndan ve ırkçılıktan faydalanır, beyazlıkları sayesinde her zaman bir dereceye kadar güce sahiptirler. Yaşamları boyunca, beyazlığın ve “Beyaz ayrıcalığı”nın (mülkiyet, zenginlik ve sosyal konum gibi) arzu edilen bazı niteliklerini kazanırlar ve bu da onları (sınıflarından bağımsız olarak) her zaman beyaz olmayan insanlara kıyasla sosyal hiyerarşide daha üst sıralara yerleştirir. Beyaz ayrıcalığıyla ilişkili “Beyaz üstünlüğü” (White supremacy) kavramının Eleştirel Irk Teorisi için işlevlerinden birincisi ise Batı toplumlarında ırkçılığın yaygın ve gizlilik halini öne çıkarmasıdır. Bunu yaparken de ‘Beyaz üstünlüğü’ kavramı ile ırkçılığın hem yapısal unsurunu hem de bireysel ve grup eylemleri, tutumları ve inançları yoluyla ortaya çıkan özelliklerini yakalar. İkincisi, Batı dünyasındaki önemli bir güç ilişkisinin doğasını vurgular: Irkçılık, beyaz olmayan olarak tanımlanan insanlara (ve özellikle siyah olarak tanımlananlara) ezici bir şekilde zarar verir. Buna karşılık, beyaz olmak (yani beyazlığa sahip olarak algılanmak), bu etiket altında yer alan bireylere ve gruplara çok sayıda ayrıcalık sağlamaktadır (McIntosh, 1992’den akt Walton, 2019).

Eleştirel Irk Teorisi ve Kesişimsellik

“Kesişimsellik” (intersectionally) çağdaş sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Bu terim, ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet, engellilik vb. gibi farklı eşitsizlik ve kimlik biçimlerinin farklı bağlamlarda ve zaman içinde nasıl birbiriyle ilişkili olduğuna odaklanmaktadır (Gillborn, 2015). Carbadó vd. (2013) ise kesişimselliğin köklerinin siyah feminizm ve Eleştirel Irk Teorisi’ne dayandığını belirterek, kesişimselliği bir yöntem ve eğilim, sezgisel ve analitik araç olarak tanımlamaktadır. Kesişimsellik kavramı da EIT kurucularından Kimberlé Crenshaw’ın çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Crenshaw, siyah kadınların yalnızca ayrımcılık karşıtı hukukta değil, aynı zamanda feminist, ırkçılık karşıtı

teori ve siyasette de marjinalleştirilmesini ele almak için bu terimi kullanmıştır (Carbado vd., 2013). Siyah kadınlar ırk ve toplumsal cinsiyet tahakkümünün çifte yükü ile karşı karşıya kalmakta, ancak toplumsal manzaradaki özel konumlarına yanıt veren bir söyleme sahip olmamakta; bunun yerine, toplumsal çatışma ve kimlik temelleri arasında bir seçim olarak sunulduğu için sürekli olarak sadakatlerini bölmek zorunda kalmaktadırlar. Kısacası ne feminist hareket tam anlamıyla siyah kadınların deneyimlerini temsil etmekte, ne de sivil haklar hareketi onlara özgü cinsel şiddet sorunlarına eğilmektedir. Irk ve toplumsal cinsiyet temelli tercih ikilemi bağlamında olgusal gerçeklik çok boyutludur. Bu kapsamda, “Afrikalı-Amerikan” ve “kadın” gibi temsili kategorilerin akışkan, dinamik ve örtüşen boyutlarını kavrayacak eleştirel bir analiz kesişimselliktedir. Beyaz olmayan tüm kadınların, özellikle de göçmen ve sosyal açıdan dezavantajlı topluluklardan gelen kadınların hassasiyetleri de bu kapsamda değerlendirilmektedir (Crenshaw, 1995, ss. 357-383). Gillborn’un (2015) yorumuyla Crenshaw ve diğer eleştirel ırk aktivistleri tarafından öngörüldüğü şekliyle kesişimselliğin iki temel ögesinden birincisi ampirik temeldir. Sosyal eşitsizliklerin doğasını, bunları yaratan ve sürdüren süreçleri daha iyi anlamak için yani, “sosyal sorunları daha eksiksiz analiz etmek” için kesişimsel bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. İkinci olarak, bu da EIT’nin angaje hukukçulardan oluşan bir hareket olarak ilk kökleriyle bağlantılıdır; kesişimsellik temel bir aktivist bileşene sahiptir, çünkü kesişimsel yaklaşım statükoya direnmek ve statükoyu değiştirmek amacıyla farklı gruplar arasında koalisyonlar oluşturmayı hedeflemektedir. Gilborn (2015), ırkçı eşitsizliklerin çok sayıda faktörden (toplumsal cinsiyet, sınıf, engellilik gibi) etkilendiğini ancak araştırmacılar olarak ırkçılığın oynamaya devam ettiği merkezi rolü adlandırmaktan kaçınılmaması gerektiğini ifade ederken bazı sosyal bilimcilerin araştırmalarının merkezine sosyal sınıf eşitsizliğini alırken, diğerlerinin toplumsal cinsiyet, cinsellik veya engelliliğe odaklanabileceğini, eleştirel ırk teorisyenlerinin ise ırk/ırkçılığı başlangıç noktasına alma eğiliminde olduğunu altını çizmektedir. Ona göre ırk/ırkçılık araştırmacıyı diğer dışlanma biçimlerine karşı körleştirmemelidir. Bracey (2022) ise Eleştirel Irk Teorisi çerçevesinde kesişimselliği genişleterek ırk, hukuk, din ve maneviyatın analizinde de kesişimselliğin ele alınmasını önermektedir. Hylton (2012, s. 36) ise kesişimselliğin özcülük karşıtlığıyla ilişkili olarak EIT’nin teorik çerçevesini güçlendirdiğini belirtir. Çünkü EIT’nin ‘ırk’ merkeze alan vurgusu özcülük olarak yanlış anlaşılabilir. EIT kapsamında kesişimsellik, metodolojik olarak da çoğu durumda geleneksel akademik yöntemlerle araştırılamayacak yeni sorular sorarak düşünsel bir zenginlik de sağlamaktadır.

Eleştirel Irk Teorisi ile Metodolojik Perspektif

EIT, beyaz olmayan insanların deneyimsel bilgilerine verdiği önemle hem geleneksel Batı epistemolojisine karşı ciddi bir meydan okuma olarak kabul edilmekte hem de bu nedenle akademik ana akımla tartışmaktadır (Gillborn, 2009, s. 126). EIT tarafından ana akım metodolojiler apolitik, renk körü olmaları ve geleneksel düşünce biçimleri tarafından görünmez kılınanların seslerini ve değerlerini ikincilleştirirken baskıları güçlendirmeleri nedeniyle eleştirilmektedir (Hylton, 2010, s. 7). Eleştirel Irk Teorisi beyaz olmayan insanların deneyimsel bilgilerinin meşru, uygun ve ırksal alt düzenleri anlamak, analiz etmek ve öğretmek için kritik önemde olduğunu kabul ederek bu bilgiyi de akademik bir güç olarak değerlendirmektedir. Bu kapsamda da hikaye anlatımı, aile geçmişleri, biyografiler, senaryolar, benzetmeler, hikayeler, tanıklıklar ve anlatılar gibi yöntemleri dahil ederek beyaz olmayan insanların yaşanmış deneyimlerinden yararlanmaktadır (Yosso ve Solórzano, 2005, s. 123) Eleştirel Irk Teorisi “renkli kişilerin özgün sesi”ni (Voice of Color), onların yaşadığı deneyimleri sadece akademik teoriler aracılığıyla değil, onların sesleri, hikâyeleri ve deneyimleriyle anlaşılması gerektiğini savunmaktadır (Gillborn, 2009, s. 126). Richard Delgado (1989), “karşı-hikâye anlatımı”nı hem beyaz olmayan grupların daha önce duyulmamış ya da görmezden gelinmiş deneyimlerini görünür kılmak için etkili bir anlatı yöntemi, hem de egemen söylemin bir parçası hâline gelmiş çoğunluk hikâyelerini çözümleyerek bu söylemlere eleştirel bir perspektiften meydan okuma aracı olarak değerlendirmiştir. EIT literatüründe hikâye anlatımının diğer açık türleri ise otobiyografik, biyografik ve çok yöntemli/kompozit öykülerdir (Yosso ve Solórzano, 2005, s. 124).

Eleştirel ırk teorisyenleri, hikayelerin ya da söylemlerin tarihsel olarak bilgi üretimi ve araştırmada etkili olanların ayrıcalığı olduğunu kabul etmektedir. Ancak karşı hikayeler, sosyal araştırmalarda nadiren ortaya çıkan görüşleri sunabilir. Hikâye anlatımının hala bazı zayıflıkları vardır. Geçerlilik ve güvenilirlik pelerinleriyle bile hikayeler sosyal olarak inşa edilir ve özellikle baskıcı sosyal düzenlemelerin tartışmasız kaldığı durumlarda, boyun eğdirilmiş insanlar ve onların gündelik deneyimleri için gerçekliğin sınırlı versiyonlarını temsil edebilir. EIT metodolojileri önceki çalışmaların, ırksallaştırılmış olanları zorunlu olarak sorgulama- dan güç ilişkilerine meydan okuduğu durumlarda, eleştirel araştırmaya yönelik geleneksel yaklaşımlara itiraz etme potansiyeline sahiptir (Hylton, 2012). Örneğin Eleştirel Irk Teorisi (EIT), sosyolojik göç çalışmalarında geleneksel asimilasyon ve vatandaşlık anlayışlarına eleştirel bir alternatif sunmaktadır. Göçmenlerin deneyimlerini merkeze alırken, ırkı göçmenlik mevzuatı ve uygulamalarının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Çünkü EIT’ne göre vatandaşlık ve göçmenlik statüleri durağan

değil, toplumsal olarak ırksallaştırılan yapılardır. Bu çerçevede, araştırmalar asimilasyon süreçlerinden çok, devlet politikalarının ürettiği göçmen karşıtı söylemler, yasa dışılaştırma pratikleri, vatandaşlığın ırk, sınıf ve etnisite temelinde nasıl sınırlandırıldığını incelemektedir. Ayrıca, bu çalışmalar göçmenlerin çalışma hayatı, eğitim ve insan haklarına erişimindeki yapısal eşitsizlikleri de açığa çıkarmayı amaçlamaktadır (Sanchez ve Romero, 2010). Christian vd.(2021) ise EIT nesnel araştırma ve yorumlamaya ilişkin ana akım varsayımlara meydan okuyan metodolojik kılavuzlar sağlamasının yanı sıra EIT’ nin ilk uygulayıcılarından itibaren iddialarının her zaman ampirik gerçekliğe dayandırıldığına vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda eleştirel ırk teorisinin sosyolojide ampirik olarak uygulanmasına yönelik dört adım belirlemiştir. İlki sosyal bilimin değerden bağımsız olmadığının anlaşılması, ikincisi araştırma tasarımı ve metodolojisini bilgilendirmek için EIT’nin kullanılması, üçüncüsü ırkçılığın mikro-makro-mezzo yani çoklu analiz düzeylerinde araştırılması, son olarak ampirik veri ve analizin ırkçılığın ilişkisel yönünü ortaya çıkarmasıdır. Hylton (2012, s. 36), EIT’ni kullanan araştırmacılar için bazı temel hususları “EIT’nin ruhu”⁷ olarak adlandırdığı bir çerçeveye belirlemektedir. Bu çerçevedeki önemli vurgulardan biri de araştırmalar öznelere içindir, onlar hakkında değildir ve araştırmacının konumu sürecin bir parçası olmaktır. Kesişimsellik niteliğinin göz önüne alındığı praksis odaklı bir araştırma sürecinde katılımcı bir yaklaşımın benimsenmesini önermektedir. Bir diğer metodolojik katkı olarak Saperstein vd., (2013) ise kısmen ABD’de siyahlar ve beyazlar arasındaki eğitim başarısı gibi sosyal eşitsizliklerin biyolojik veya genetik farklılıklardan kaynaklandığı iddialarına bir yanıt olarak geliştirilen ırkın sosyal olarak inşası perspektifinin makro, mikro ve mezzo analiz düzeyleri ve bunlar arasında doğrudan ya da çapraz ilişkilerin kurulmasıyla anlaşılmasının ırkın sosyal inşası perspektifini daha verimli hale getireceğine vurgu yapmaktadırlar. Yani ırkın farklı ortamlarda nasıl sosyal, kurumsal ve bireylerarası bağlamlarda inşa edildiği ya da farklı şekilde deneyimlendiğini karşılaştıran çalışmalarda daha da net bir şekilde sosyal inşa olarak ortaya çıkacaktır. Bu bakımdan da örneğin Christian vd. göre (2019, ss. 1732-1733), göç sosyolojisinde Eleştirel Irk Teorisi ABD’deki ırk ilişkilerine odaklanan rakip paradigmalardan yani önyargıya dayalı olanlar, asimilasyona dayalı olanlar ya da ırksallaştırılmış gücü küçümseyerek sınırlara(boundaries) odaklananlardan daha doğru

7 Burada “ruh” ile DuBois’e ait olan 1903’te yazılan “The Souls of Black Folk” adlı esere referans yapıldığını düşünüyorum. Eser, edebiyatla sosyal bilimlerin buluştuğu, “çifte bilinçlilik” (double consciousness) ve “perde” gibi metaforlarla siyah olma halini anlatan önemli bir katkıdır (Du Bois, 2007).

bir şekilde tanımlamaktadır. Çünkü EIT “ırksal gerçekçilik” (racial realism) bakış açısına sahiptir. Toplumsal yaşamdaki ırksal eşitsizlikler bu teorik çerçeveye doğrudan ilgilenmeyen ampirik sosyolojik araştırmalarda dahi EIT merkezi iddialarını desteklemektedir. García’ya göre (2017) göç sosyolojisi alanındaki çalışmalarda Eleştirel Irk Teorisi’nin (EIT) kullanımı ise, ırk temelli toplumsal yapıların, belirli coğrafyalardan gelen göçleri nasıl sınırlandırıp dışladığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda EIT, beyaz olmayan göçmenlerin topluma tam anlamıyla entegre olma ve aidiyet geliştirme olanaklarının sistematik olarak nasıl engellendiğini eleştirel biçimde analiz etmeye imkân tanımaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Eleştirel Irk Teorisi’nin tarihsel oluşum süreci, temel kavramları, ilkeleri ve metodolojik kapsamı açıklanırken sosyoloji disiplindeki uygulama alanlarına dair bir çerçeve sunulmaya çalışıldı. EIT, ABD’de 1970’lerde hukuk çalışmalarında, süregelen ırksal eşitsizliklere ve geleneksel medeni haklar yaklaşımlarının sınırlılıklarına akademik bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Irk ve ırkçılığı merkeze alan, sosyal adalet ve eşitlik ilkelerine bağlı, “karşı hikayeleri”, deneyimsel bilgiye önem veren, disiplinler arası hatta bazı araştırmacılar tarafından disiplinler ötesi olarak tanımlanan başta hukuk, eğitim, spor, sosyoloji olmak üzere tüm sosyal bilim alanları için uygulanabilir teorik bir çerçevedir.

Eleştirel Irk Teorisi farklı sosyal yapılar içinde ırkçılığın süregelen tezahürlerini anlama ve açıklamada çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu teorik çerçeve, ırkçılığın toplumun sıradan uygulamalarının içine gömülü olduğu fikrinin altını çizerken, beyaz ayrıcalığını ve ırkın sosyal olarak inşa edilmesini keşfetmeyi hedeflemektedir. Diğer taraftan çok belirgin bir biçimde ırk, sınıf, cinsiyet, cinsellik kategorilerinin kesişimsel bir perspektifle ele alınmasını da önermektedir. Metodolojik olarak bilgi üretim süreçlerini de eleştirel bir bakışla değerlendirerek, sadece neyi bildiğimizi değil, bu bilginin nasıl, kim için ve ne amaçla üretildiğini sorgulamaktadır.

Eleştirel Irk Teorisi (EİT), teorik bir çerçeve olmasının yanı sıra ırk temelli olumlu eşitlik mekanizmalarının hayata geçirilmesini amaçlayan bir müdahale pratiğidir. Çünkü ırk temelinde çalışmak sadece geçmiş anlamak değil, aynı zamanda geleceği de eşit bir şekilde yeniden inşa etmektir. Eleştirel Irk Teorisi ırk, ırkçılık ve toplumsal eşitsizlikler konularına odaklanarak getirdiği teorik, metodolojik ve pratik öneriler sosyolojide de yararlanılabilir niteliktedir. Ayrıca Eleştirel Irk Teorisi’nin, diğer

eleştirel yaklaşımlarla kurduğu etkileşimle daha kapsayıcı ve çok boyutludur. Bu açıdan da araştırmacılar ve politika yapıcılar için hem güçlü bir analiz aracı hem de dönüştürücü bir müdahale çerçevesi sunmaktadır.

Kaynakça

- Andreassen, R., Keskinen, S., Lundström, C., ve Tate, S. A. (2024). Introduction. İçinde R. Andreassen, S. Keskinen, C. Lundström, ve S. A. Tate (Ed.), *The Routledge International Handbook of New Critical Race and Whiteness Studies* (ss. 1-21). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120612>
- Bhopal, K. (2023). Critical Race Theory: Confronting, Challenging, and Rethinking White Privilege. *Annual Review of Sociology*, 49(1), 111-128. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-031021-123710>
- Bracey, G. E. (2022). The Spirit of Critical Race Theory. *Sociology of Race and Ethnicity*, 8(4), 503-517. <https://doi.org/10.1177/23326492221114814>
- Carbado, D. W., Crenshaw, K. W., Mays, V. M., ve Tomlinson, B. (2013). Intersectionally Mapping the Movements of a Theory. *Du Bois Review: Social Science Research on Race*, 10(2), 303-312. <https://doi.org/10.1017/S1742058X13000349>
- Christian, M., Seamster, L., ve Ray, V. (2019). New Directions in Critical Race Theory and Sociology: Racism, White Supremacy, and Resistance. *American Behavioral Scientist*, 63(13), 1731-1740. <https://doi.org/10.1177/0002764219842623>
- Christian, M., Seamster, L., ve Ray, V. (2021). Critical Race Theory and Empirical Sociology. *American Behavioral Scientist*, 65(8), 1019-1026. <https://doi.org/10.1177/0002764219859646>
- Cole, M. (2009). The Color-Line and the Class Struggle: A Marxist Response to Critical Race Theory in Education as it Arrives in the United Kingdom. *Power and Education*, 1(1), 111-124. <https://doi.org/10.2304/power.2009.1.1.111>
- Crenshaw, K., Gotanda, N., Thomas, K., ve Peller, G. (1995). Introduction. İçinde K. Crenshaw, N. Gotanda, G. Peller, ve K. Thomas (Ed.), *Critical Race Theory: The Key Writings That Formed the Movement* (ss. xiv-xxxii). New Press.
- Crenshaw, K. W. (1995). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. İçinde K. Crenshaw, N. Gotanda, G. Peller, ve K. Thomas (Ed.), *Critical Race Theory: The Key Writings That Formed the Movement* (ss. 357-383). New Press.
- Delgado, R., ve Stefancic, J. (2023). *Critical Race Theory: An Introduction* (Fourth edition). New York University Press.
- Du Bois, W. E. B. (2007). *The Souls of Black Folk* (B. H. Edwards, Ed.). Oxford University Press.
- Du Bois, W. E. B. (with Anderson, E., ve Eaton, I.). (2023). *The Philadelphia Negro: A Social Study*. University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9781512824377>
- García, S. J. (2017). Bridging Critical Race Theory and Migration: Moving Beyond Assimilation Theories. *Sociology Compass*, 11(6). <https://doi.org/10.1111/soc4.12484>
- Gillborn, D. (2005). Education policy as an act of white supremacy: Whiteness,

- critical race theory and education reform. *Journal of Education Policy*, 20(4), 485-505. <https://doi.org/10.1080/02680930500132346>
- Gillborn, D. (2009). Who's Afraid of Critical Race Theory in Education? A Reply to Mike Cole's 'the Color-Line and the Class Struggle'. *Power and Education*, 1(1), 125-131. <https://doi.org/10.2304/power.2009.1.1.125>
- Gillborn, D. (2015). Intersectionality, Critical Race Theory, and the Primacy of Racism: Race, Class, Gender, and Disability in Education. *Qualitative Inquiry*, 21(3), 277-287. <https://doi.org/10.1177/1077800414557827>
- Hawkins, B. J., Carter-Francique, A., ve Cooper, J. N. (Ed.). (2016). *Black Athletic Sporting Experiences in the United States: Critical Race Theory*. Palgrave Macmillan.
- Howard, T. C., ve Navarro, O. (2016). Critical Race Theory 20 Years Later: Where Do We Go From Here? *Urban Education*, 51(3), 253-273. <https://doi.org/10.1177/0042085915622541>
- Howe, J. E., Keaton, A. C. I., Foster, S. J. L., ve Williams, A. L. (2023). Through the Decades: Critical Race Theory and Pathways Forward in Sport Sociology Research. *Sociology of Sport Journal*, 40(4), 419-431. <https://doi.org/10.1123/ssj.2023-0004>
- Hylton, K. (2010). How a turn to critical race theory can contribute to our understanding of 'race', racism and anti-racism in sport. *International Review for the Sociology of Sport*, 45(3), 335-354. <https://doi.org/10.1177/1012690210371045>
- Hylton, K. (2012). Talk The Talk, Walk The Walk: Defining Critical Race Theory In Research. *Race Ethnicity and Education*, 15(1), 23-41. <https://doi.org/10.1080/13613324.2012.638862>
- Hylton, K. (2018). *Contesting 'Race' and Sport: Shaming the Colour Line* (1. bs). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315715476>
- Lange, W. J. (1983). W.E.B. DuBois and the First Scientific Study of Afro-America. *Phylon* (1960-), 44(2), 135. <https://doi.org/10.2307/275025>
- Ledesma, M. C., Johnson Ojeda, V., Coon, S. R., ve Parker, L. (2023). Critical Race Studies In Qualitative Research: A Review and Future Directions. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 36(1), 1-8. <https://doi.org/10.1080/09518398.2022.2110961>
- Leonardo, Z. (2009). *Race, Whiteness, and Education*. Routledge.
- McIntosh, P. (2024/ 1989). *White Privilege: Unpacking the Invisible Knapsack* [SEED Official web page]. https://www.nationalseedproject.org/images/documents/Knapsack_plus_Notes-Peggy_McIntosh.pdf
- McIntosh, P. (1992) White privilege and male privilege: A personal account of coming to see correspondences through work in women's studies. İçinde Andersen M, Collins PH (ed.) *Race, Class, and Gender: An Anthology*. Belmont: Wadsworth Publishing, ss. 70-81. Aktaran Walton, S. (2019). Why The Critical Race Theory Concept of 'White Supremacy' Should Not Be Dismissed By Neo-Marxists: Lessons From Contemporary Black Radicalism. *Power and Education*, 12(1), 78-94. <https://doi.org/10.1080/17513758.2019.1644444>

[org/10.1177/1757743819871316](https://doi.org/10.1177/1757743819871316)

- Mills, C. W. (1997). *The Racial Contract*. Cornell University Press.
- Mulinari, D., ve Neergaard, A. (2024). The Swedish Racial Formation: A Critique of the Sociology of Absence. İçinde R. Andreassen, S. Keskinen, C. Lundström, ve S. A. Tate (Ed.), *The Routledge International Handbook of New Critical Race and Whiteness Studies* (ss. 240-250). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120612>
- Omi, M., ve Winant, H. (2015). *Racial Formation in the United States* (3. bs). Routledge.
- Sanchez, G., ve Romero, M. (2010). Critical Race Theory in the US Sociology of Immigration. *Sociology Compass*, 4(9), 779-788. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00303.x>
- Saperstein, A., Penner, A. M., ve Light, R. (2013). Racial Formation in Perspective: Connecting Individuals, Institutions, and Power Relations. *Annual Review of Sociology*, 39(1), 359-378. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071312-145639>
- Süzgün Şahin, F. (2023). Eleştirel Irk Kuramı ve Irkın Hukuk Tarafından Belirlenmesi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2, 229-268. <https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.1274595>
- Şenel, A. (1993). *İrk ve Irkçılık Düşüncesi* (2. bs). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Taylor, E. (1998). A Primer on Critical Race Theory. *The Journal of Blacks in Higher Education*, 19, 122. <https://doi.org/10.2307/2998940>
- Vaught, S. E. (2011). Critical Race Theory. İçinde S. M. Caliendo ve C. D. McIlwain (Ed.), *The Routledge Companion to Race and Ethnicity* (ss. 121-124). Routledge.
- Warmington, P. (2020). Critical Race Theory in England: Impact and Opposition. *Identities*, 27(1), 20-37. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2019.1587907>
- Winant, H. (2000). Race and Race Theory. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 169-185. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.169>
- Wischmann, A. (2018). The Absence of 'Race' in German Discourses on Bildung. Rethinking Bildung With Critical Race Theory. *Race Ethnicity and Education*, 21(4), 471-485. <https://doi.org/10.1080/13613324.2016.1248834>
- Yosso, T. J., ve Solórzano, D. G. (2005). Conceptualizing a Critical Race Theory in Sociology. İçinde M. Romero ve E. Margolis (Ed.), *The Blackwell Companion to Social Inequalities* (ss. 117-146). Blackwell Publishing.

Bölüm 2

YENİ TÜRDENDİŞLANMALAR: ORTA SINIF MESLEKLERDE SOSYO-EKONOMİK DARALMA VE MESLEKİ ETHOS YİTİMİ¹

Cem ÖZKURT², Bahattin AKŞİT³

1 - Bu çalışma, 2018 yılında, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsüne Sosyoloji bilim alanında sunulmuş “ 1980 Sonrası Çalışma Hayatına Başlayan Bazı Meslek Mensuplarının Sosyolojik Açıdan Karşılaştırmalı Analizi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 - Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: ozkurtcem70@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1438-6517

3 - Prof. Dr., Kuruma Bağlı Değil, E-posta: bahaakşit@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1364-5118E

Giriş

30 ya da 35 yıl önce, bir işyerinde orta düzeyli memur, bankada gişe görevlisi, teknik işletmede mühendis ya da çalışma yaşantısının örgütsel bütünlüğünün her hangi bir yerinde mesleki aktörler olarak performanslar sergilemek, iş yaşamının rutinleri ve olağan pratiklerinde arkadaşlık ilişkilerini, evliliği, akrabalığı, kardeşlik ve eşlik dostluk ilişkilerini belirli bir istikrarla sürdürmek, bugünkü kadar yetenek isteyen ve sofistike bir uğraş değildi. İstikrarlı kariyerler, elde edilebilir mütevazı mülkiyet olanakları ve öngörülebilir gelecek tasarımları, aktörlerin dönüştürme kapasitelerini yükselttiği gibi, kendi toplumlarıyla duygusal bağlılık aktarlarını da güçlendirmişti. (Özkurt, 2018, s. 216).

İşletme ideolojisine teslim olmuş günümüz dünyasında ise, geçmişle karşılaştırılamayacak düzeyde radikal değişim ve dönüşümler, hatta belirgin düzeylerde geriye gidişler deneyimlenmektedir. İleri kapitalist toplumsal sistem, çağdaş toplumlarda yaşayan bireyler için meslek odaklı bir gelir güvencesi oluşturabilecek yaşam bağlarının sosyo/ekonomik dayanaklarını yok etmenin dışında, farklı türden bir yıkıcılığı da neden olmuştur: Aktörlerin kişiliklerini özgün biçimlerde yapılandırabilecekleri tecrübeye ve yaşam pratiğine dayanan kapasiteyi tahrip ederek psikik güveni aşındırmıştır. Belleklerde biriktirilmiş bütün başarı hikâyelerini kuşkuya boğmuş, çok boyutlu bir hafıza kaybına ve bilişsel bir gerilemeye yol açmıştır.

Günümüz dünyasında meslek pratiğindeki kriz, bu gerilemelerin merkez üssüdür. Bireylerin bütün yaşamları boyunca edindikleri diplomalar, sertifikalar ve meslekle ilişkili yetenekler, ekonomik ve siyasal bir sistem tarafından yıkılmaktadır ve bu sistemin olumsuz etkileri son yapılan çalışmalarda da gözlemlenmektedir. Buna göre, ileri kapitalist toplumlarda orta sınıf ya da beyaz yakalı mesleklere mensup bireylerin sosyo/ekonomik durumları güvenceden yoksundur ve mevcut sınıf/statü konumlanmaları risk altındadır. Lopez ve Phillips, 2012- 2013 yıllarında, 43 beyaz yakalı ve aktif olarak iş arayan meslek mensubuyla yaptıkları çalışmada, ABD’de 2008’de patlak veren ekonomik krizden sonra özellikle “beyaz yakalı” ücretli emeğin, çalışma ilişkilerindeki kurumsal deneyimlerinin çok boyutlu değişimini bulgulamıştır.

Yazarlar, sosyolojik analizi şu iki bağlamda derinleştirmiştir: ABD’de krizden sonra çalışma ilişkilerinde beyaz yakalıların deneyimleri nasıl değişmiştir ve bu değişimlerin yönü beyaz yakalıları nasıl etkilemiştir ? Lopez ve Phillips’in, ilk bulguları, kriz sonrası dönemde beyaz yakalı iş gücünün, çalışma ilişkilerinin kurumsal düzeyinde yeni türden yarılma ve gerilimlerle karşı karşıya kaldıklarına yöneliktir. İş arayan beyaz

yakalılar, ekonomik durgunluk dönemi öncesinde, olası başarısızlık durumlarında, “kendini suçlama” eğilimi sergilerken; bu eğilim, ekonomik durgunluk sonrasında “sistemi suçlamaya” dönüşmüştür. Lopez ve Phillips, beyaz yakalı iş gücünün iş arama süreçlerinde karşılaştıkları başarısızlıkların ve hayal kırıklığının, liberal yaşamın sosyal ilişkilerine zarar verdiğine ve Amerikan kurumlarına güveni sarstığına vurgu yapmışlardır (Lopez ve Phillips, 2019). Lopez ve Phillips’in analizleri, aktörlerin iş ve çalışma kariyerlerinin pozitif ya da negatif yönünün, (bir işe yerleşme ya da yerleşememe) kurumsal çalışma ilişkilerine katılımı ne düzeylerde bağlantılı olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Brand’a (2015) göre ise, bireyler aktif olarak iş arayıp, amaçlarına ulaşamadıklarında, irade dışı olarak işsizlik durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Brand’ın yaklaşımı, işsizliği, işi kaybetmenin potansiyel bir sonucu olarak görmektedir. Ancak, işi kaybetmek “işsizlikle” aynı şey değildir çünkü tipik işsizlik uzun dönemliken, iş kaybı uzun dönemli olmayabilir. Her iki durumda da, bireylerin çalışma ilişkilerinden dışlanması söz konusudur. İşini kaybeden bireyler, psikolojik ve fiziksel sorunlarla karşı karşıya kalırlar. Yılgınlığa düşerler ve hevesleri kırılır. Kişisel olarak, bireysel değerlerini, toplumsal ortamlarını, aile ve akrabalık ilişkilerini negatif anlamda yeniden değerlendirirler.

Raito ve Lahelman (2015) ise yaptıkları çalışmada, gazeteciler ve özel sektör yöneticilerinin mesleki arka planları ve işsizlikle mücadele stratejileri arasındaki ilişkiyi keşfetmeyi amaçlamışlardır. Yazarlar, analizlerinin temel çıkış noktasını, Finlandiya’nın derin bir ekonomik bunalım yaşadığı 1990’ların başlarını almışlardır. İstatistiklere göre, 1990’da Finlandiya’da işsizlik oranı 100.000’den azken; 1994’de 500.000’i aşmıştır. Bu artış, yaklaşık olarak %18,4’dür. 1994’de tüm Finlandiya için boş iş pozisyonu sayısı aylık olarak 7326’ıyken; iş arayanların sayısı 494.248’dir. 1999’dan beri ise işsizlik oranı %10’un altındadır. Bu oran, 2011’de, %7,8’dir ve iş arayan işsizlerin sayısı 243,876 civarıyken, boş pozisyon sayısı 35,072’dir. Ratio ve Lahelman’ın çalışmalarının temel sorunsalı, beyaz yakalı gazeteciler ve orta düzey yöneticilerin meslek kimliklerinin, mesleki arka planlarının ve kendine özgü yeteneklerinin işsizlikle mücadelede ne yönlü stratejiler geliştirdiklerini analiz etmektedir. Diğer araştırma sorunsallarının ilki, ekonomik faktörler ve işsizlikle mücadele arasındaki ilişkiyi ortaya koymak. İkincisi, işsizlik durumuyla zihinsel sağlık arasındaki bağlantıyı tartışmaya açmaktır. Yazarların bulgularına göre, gazeteciler ve orta düzey yöneticiler, uzun dönemli işsizlik süreçlerinde (dört yıl) özellikle kendi kariyerleriyle ilgili yeni durumlara adaptasyonda birçok dalgalanma yaşamaktadır. Bir işe yerleşme/girme gibi pozitif yönlü gelişmeler bireylerin yaşam motivasyonlarını artırırken, istifa ya da iş kaybı bireyleri umutsuzluğa sevk etmektedir.

Gabriel, Gary ve Goregaokar (2010)'ın İngiltere'de 2008'deki ekonomik durgunluk süreciyle birlikte, beyaz yakalı yöneticiler ve bazı profesyonel meslek gruplarıyla yaptıkları nitel sosyolojik çalışmada ise bireylerin deneyimledikleri işsizlik pratikleri kategorik olarak ayrımlanmaktadır. Buna göre, olası iş kaybı durumunda bireyler birörnek duygulanımlar içinde olmamakta, farklı tepkiler vermekte ve stratejiler geliştirmektedir. İlk strateji türü, deneyimlenen iş kaybını geçici bir bozulma ya da çöküş olarak görüp, sonunda yeniden düzeleceğine inanmak biçimindedir. İkinci strateji, iş kaybını kariyerin son bulması olarak görmek ve hayatın yeni bir aşamasının başlangıcı biçiminde değerlendirmektir. Üçüncü strateji ise, iş kaybının sürekli ya da geçici oluşunun arka plan nedenlerini tam olarak analiz etmeden, mevcut işsizlik durumdan daha iyi bir olanağı aramak şeklindedir.

Farklı orta sınıf/beyaz yakalı meslek türlerine mensup bireyler, hem işsizlik durumunda hem de diğer türden sorunları aşmak bakımından farklı stratejiler geliştirmektedir. Bu yönlü bir araştırmayı, Griesbach, (2022) tarım sektöründe çalışan gruplarla, akaryakıt sektöründe çalışan grupları karşılaştırmalı olarak analiz ederek gerçekleştirmiştir. Greisbach'ın çalışması, bu meslek gruplarına mensup bireylerin, meslek içi iletişimsel ağlarının farklılaşmasını keşfetmeye yöneliktir. Greisbach, güçlü bağların meslek mensuplarının hem iş yaşantısında hem de bağlantılı gündelik sorunları aşmak açısından önemli olduğuna vurgu yapar. “Fictive kin ties” (kan kardeşlik bağı) kavramını da mesleki dayanışma bağına temas etmek için kullanır ve bu bağın, grup içi dayanışmacı ağ pratiğini inşa ettiğini iddia eder. Griesbach'a göre, akaryakıt sektöründe çalışan aktörler mesleki dayanışma bağını zaman, alan ve şirketlere yayarak geniş kapsamlı ve pratik etki alanı daha güçlü bir ağ biçiminde “amplifying ties” olarak hayata geçirirken, tarım sektöründe çalışan aktörler, bu bağı mevsimsel ve süreksiz olarak “cyclical ties” biçiminde deneyimlerler.

Çalışma ilişkileri günümüz toplumlarında karmaşıklaşan, farklılaşan ve gerginlik alanları çok boyutlu olarak genişleyen bir niteliğe bürünmüştür. Jacobs ve Gerson, (2004) karmaşıklaşan nitelikleri keşfetmek amacıyla, ABD'de haftalık çalışma saatlerini çalışan erkek ve kadınlar bağlamında 1970- 2000 dönemini karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Buna göre, haftalık çalışma saati 1970'den 2000'e kadar hem kadınlar hem de erkeklerde büyük oranlarda değişmemiştir. 2000 yılı periyodunda ise farklılaşan meslek ve çalışma ilişkileri çalışma saatini anlamsızlaştırmıştır. Hem kadınlar hem de erkekler için farklılaşmanın özgün yönü, evli ve çalışan çiftlerle ilişkilidir: Çiftlerin, ev hayatında birlikte yaşadıkları zaman dilimi kısalmıştır. Birlikte geçirilen zamanın daralması, evli çiftlerin ilişkilerinde farklı türden gerginliklere neden olmuştur.

Çoğu sosyal bilimci ve yorumcu, gündelik pratikler açısından deneyimlenen bu türden gerilimlerin küresel kapitalizmin çağdaş dünyada eşitsizlikleri tetikleyen makro bir düzenleyeci olarak etkisine vurgu yapmaktadır. Örneğin, Badiou (2023, s. 20-21)'nin yorumuna göre sermaye yoğunlaşması açısından değerlendirildiğinde, dünya nüfusunun % 10'u mevcut sermayenin % 86'sını sahip durumdadır. % 50'sinin ise hiçbir şeyi yoktur. Geriye kalan % 14'lük payı bölüşen orta sınıflar, ellerinde kalanı yitirmemek için direnmektedirler. Hardt ve Negri'ye göre ise (2012, s. 18-19) küresel sermaye grupları eşitsizlikleri çok boyutlu olarak güçlendirmektedir. Çalışan kesimlerin üretici kapasiteleri, bedenleri, zihinleri ve duygusal ilişkileri sömürülmektedir. Çağdaş toplumlar da sömürünün yönü niteliksel bir dönüşüm geçirmiştir. Mavi yakalıların geleneksel sanayi üretimine dayanan gerçek üretiminin yerini maddi olmayan emeğin hegemonyası ve yeni türden ağ yapıları almıştır (Hardt ve Negri, 2020, s. 87).

Bu ağ yapılarının sihirli kavramı esnekliktir. Esnek istihdam, çalışan kesimin hem işsizlik oranını hem de işsiz kalınan süreyi uzatmıştır (Buğra ve Keyder, 2006, s. 8). Böylece, sınıf riskleri toplumsal hiyerarşinin en alt kesimlerine doğru yaygınlaşmaktadır. Bu durum, toplumsal risklerin toplumsal katmanlar arasında eşitsiz dağıtıldığının göstergesidir (Andersen, 2006, s. 44). Bu eksende, çağdaş toplumların eşitsizlik ve yoksulluk açısından yüksek bir maliyet ödedikleri ortadadır. (Andersen, 2006, s.93). Çalışma ilişkileri ve emek piyasasındaki değişimler, ulus-devletlerin tam istihdama yönelik kararlılıklarının azalmasına yol açmıştır (Kleinman, 2006, s. 176). Toplumsal sistemin çalışan kesime yönelik duyarlılıkları azaldıkça ve yoksulluğa dair eşik yükseldikçe, toplumsal uzamda yeni güvencesiz ve eğreti sınıflar ortaya çıkmıştır. (Standing, 2006, s. 341)

Türkiye'de orta sınıf/beyaz yakalı mesleklerin sosyo-ekonomik gerilemesi diğer ülkelerdeki deneyimlerle örtüşmektedir. Tarihsel bir bakış açısıyla analiz edildiğinde, kamu sektörü bürokrasisinde çalışan geleneksel memur tiplerinin dışında orta sınıf veya beyaz yakalı profesyonel meslek mensuplarının yayılması 1980'lerin sonlarında kendini göstermiştir. Bu gruplar, genç ve dinamik, daha çok para odaklı ve kariyer motivasyonlu doktorlar, mühendisler, öğretmenler ve diğer uzmanlaşmış profesyonel çalışanlardan oluşmaktadır (Şimsek, 2014, s. 42; Ayata, 2017, s. 47). 1984-1994 yılları arasındaki dönem, bu genç beyaz yakalı grupların kendilerini nispeten müreffeh hissettikleri ve standartların üzerinde mülk erişim fırsatlarına sahip oldukları bir dönem olarak öne çıkmıştır. 1994 ve 2001 yıllarında patlak veren ekonomik durgunluk ve kriz süreçlerinde, önceki dönemin ekonomik avantajlarını yitirerek daha az istikrarlı ve iş güvencesi açısından riskli toplumsal gruplara dönüşmüşlerdir (Yılmaz, 2013, s. 104,105). Türkiye'de beyaz yakalı gruplarda, özellikle 2000 sonrası dönemde deneyimlenen pratik, iş güvencesizliği ve geçici istihdamdır. Bu

durum, “zihinsel emeğin taşeronlaşması ve alt sınıfların bir fraksiyonu haline gelmesi biçiminde cereyan etmiştir. (Erdoğan, 2015, s. 75).

Çalışma ilişkilerine güvencesiz olarak katılmak bir dizi güvencesizleştirme pratiğine maruz kalmakla doğrudan ilişkilidir: Uzun ve belirsiz deneme süreleri, ücretsiz çalışma uygulamaları, hafta sonu vardiyaları, düşük maaş ve sigortasız çalışma (Bora, 2015, s. 210). Bu ekseninde, Türkiye’de son yıllarda eğretilişen ve tam istihdamdan uzaklaşan meslek mensuplarının sayısal artışı dikkat çekicidir. Bu gruplar arasında genç kuşak avukatlar, öğretmenler, mühendisler ve bankacılık meslek mensupları öne çıkmaktadır. Özellikle hukuk mesleği pratikleri, iki-üç kuşak öncesine göre daha fazla para ve piyasa ilişkilerine gömülmüş, sosyo-ekonomik güvenceden yoksun bir konum almıştır (Akbaş, 2013, s. 143). Benzer bir güvencesizleşme süreci mühendisler tarafından da deneyinlenmiştir (Öncü ve Köse, 2000, s. 122,137). Son zamanlarda yapılan çalışmalarda, özel üniversitelerde çalışan akademisyenlerin de güvencesiz gruplar arasında yer aldıkları gözlemlenmiştir. Buna göre, akademisyenler orta sınıf yaşamının devamlılığını sağlayabilecek maddi imkânlardan yoksun duruma düşmüşlerdir (Vatansever & Yalçın, 2015, s. 22).

Bu makale, verileri 2016-2018 yılları arasında resmi doktora çalışması çerçevesinde toplamda 48 katılımcıyla yapılan derinlemesine görüşmelerden oluşmaktadır. Derinlemesine görüşmelerin sosyolojik mahiyeti, 2000 yılı sonrasında mesleğe başlayan öğretmenlik, mühendislik, bankacılık ve avukatlık mesleğine mensup genç kuşak katılımcılarla, aynı mesleklere 1980’li yıllarda başlayan olgun kuşak meslek mensuplarının karşılaştırmalı analizine dayanmasıdır. Bu amaçla, iki kuşağın meslek odaklı yaşam pratikleri kendi deneyim dünyalarında inşa olan çatışkılarla ve gerilimlerle betimlenmeye çalışılmıştır. Bu gerilimler, mülkiyete karşı mülkiyetsizlik, alternatiflere karşı alternatifsizlikler, dışadönük açılmaya karşı içe dönük kapanma, güvene karşı güvensizlik, istikrara karşı eğretilik, tam zamanlı istihdama karşı güvencesizleşme akslarındaki görünüm, vaziyet ve konumlanmaları içermektedir. Bu çerçevede, 80’li yıllarda çalışma yaşantısına başlayan olgun kuşak mesleki aktörlerin görece refah, kazanım ve alternatiflerin çokluğu atmosferine karşılık, 2000’li yıllar genç kuşak meslek mensuplarının deneyimledikleri daralmalar temel zıtlık noktası ve çelişki durumu olarak analiz edilmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında bazı temel sorunsallar dizisi, analizin düzeyini ve yönünü belirlemesi açısından kritik önemdedir. Sorunsallar dizisinin ilki, 1980’lerde meslek pratiğine başlayan olgun kuşak meslek mensuplarının, 2000’ler genç kuşak aynı meslek gruplarıyla karşılaştırılmasında, ikincilerin bir orta sınıf oluşumuna örnek teşkil edip etmediği ya da bir geç orta sınıflaşma durumuyla karşı karşıya kalıp kalmadıklarıdır. İkinci- si, genç kuşak meslek mensuplarının maruz kaldıkları sömürü ve tahak-

küm süreçlerinin yönünün, düzeyinin, biçimlerinin ve hangi eksenlerde çeşitlendiği sorunsalıdır. Üçüncüsü ise, farklı bağlamlarda cereyan eden ve homojen olmayan bu bölünmelerin genç kuşak mesleki aktörlerin pratiklerinde hangi türden çatışkı alanları yarattığı sorunsalıdır. Bu üç sorunsal çerçevesinde, 2000’ler kuşağı meslek mensuplarının iş olanakları, alternatifleri, mülkiyet edinim süreçleri, net gelir olanakları, ekonomik konumlanma, para ilişkileri bağlamları ve mesleklerine yükledikleri anlam analiz edilmektedir.

Çalışmanın Yöntemsel Çerçevesi

Makale, 2016-2017 yılında avukatlar, öğretmenler, mühendisler ve bankacılardan oluşan orta sınıf meslek gruplarıyla resmi doktoram çerçevesinde elde edilmiş derinlemesine görüşme verilerinin yeniden gözden geçirilmesinden oluşmaktadır. Veriler, olgun kuşak ve genç kuşak meslek mensubu 48 katılımcıyla derinlemesine görüşme formu aracılığıyla yüz yüze görüşmelerle toplanmıştır. Derinlemesine görüşmeler sırasında gözlemler yapılmış, notlar tutulmuş ve katılımcıların görüşmeleri ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Kayıtlar, titizlikle dinlenmiş, yanıtlar sosyolojik olarak analiz edilmiştir. 2016-2017 koşullarında, avukat, öğretmen, mühendis ve bankacılardan oluşan olgun kuşak (meslek pratiğine 1980’li yıllarda başlamış) ve genç kuşak (meslek pratiğine 2000’li yıllarda başlamış) katılımcılarla, orta sınıf meslekler üzerine niteliksel bir araştırma tasarımı yapmak ve veri toplama tekniği olarak da derinlemesine görüşme yöntemi kullanmak basit bir tercihin ötesinde, bir zorunluluğun sonucuydu çünkü keşfetmeye çalıştığımız sosyolojik örüntüler oldukça karmaşıktı. Bu karmaşıklığın nedeni, günümüzde meslek mensuplarının bir “orta sınıf daralmasıyla” ya da “geç orta sınıflaşma” durumuyla karşılaşarak karşılaşmadıkları sosyolojik olarak tespit etmenin oldukça güç olmasıydı.

Bu güçlüğü aşmak bakımından, olgun ve genç meslek mensuplarıyla derinlemesine görüşmeler yapmak ve mesleğin sosyo-ekonomik ritmini aktörlerdeki görünümeler açısından içerden anlamaya çalışmak bilimsel en yakın gözlem gibi görünmekteydi. Bu amaçla, 1980’lerde meslek pratiğine başlamış meslek mensuplarıyla, 2000’li yıllarda mesleğe adım atmış öğretmen, avukat, mühendis ve bankacı meslek mensupları arasında kategorik, kavramsal ve en önemlisi pratik bir ayrıma gitmiştik. Bunun nedeni, günümüz yaşantısında meslek dünyasında yaptığımız gözlemlerdir. Bu bağlamda, orta sınıf olarak addedilen öğretmenlik, mühendislik, avukatlık ve bankacılık gibi meslek türlerinin olgun kuşak temsilcilerinin mülkiyet edinim kapasiteleri, net gelir durumları ve mesleki saygınlık algılamaları (mesleklere başlama periyotlarında) son derece yüksek düzeydeyken; aynı meslek mensuplarının genç kuşak temsilcilerinin birçok sosyo - ekonomik parametre açısından gerilediklerini gözlemlenmiştir.

Makalenin temel sorunsalı, genç kuşak avukat ve öğretmenlerin içinde yaşadıkları toplumsal hiyerarşide bir “geç orta sınıflaşma” durumuy- la karşılaşp karşılaşmadıklarını tartışmaya açmaktır. Yapılan analiz ve değerlendirmeler sonucunda, genç kuşak meslek mensuplarının sosyo-e- konomik birçok parametre (mülkiyet, gelir, statü) açısından dezavantaj- lı durumda oldukları ve bir geç orta sınıflaşma durumuyla karşı karşıya kaldıkları bulgulamıştır. Makalenin özgün yönü ya da alana katkısı ise toplumsal tabakalaşma sorununu avukatlar, öğretmenler, mühendisler ve bankacılar gibi orta sınıf meslekler açısından ele alması ve genç kuşak meslek mensuplarının sosyo-ekonomik durumlarını analiz etmesidir. Katılımcıların sosyolojik profili ise 1980’lerde meslek pratiğine başlamış olgun kuşak öğretmen, avukat, mühendis ve bankacılardan ve 2000’lerde mesleki etkinliğe başlamış genç kuşak öğretmen, avukat, mühendis ve bankacılardan oluşmaktadır:

Tablo 1. *Katılımcıların demografik özellikleri*

Cinsiyet	Jenerasyon	Mühendis	Avukat	Bankacı	Öğretmen	Toplam
Kadınlar	Genç (2000)	3	3	3	3	12
	Olgun (1980)	3	3	3	3	12
Erkekler	Genç (2000)	3	3	3	3	12
	Olgun (1980)	3	3	3	3	12
Toplam		12	12	12	12	48

Tablo 1’e göre, avukat gruplarda genç kuşakta üç kadın, olgun kuşak- tan ise yine üç kadın katılımcıyla, erkek gruplarda da genç kuşaktan üç ve olgun kuşaktan üç olmak üzere toplamda on iki katılımcıyla derin- lemesine görüşmeler yapılmıştır. Mühendis gruplarda genç kuşaktan üç kadın, olgun kuşaktan üç kadın, erkek katılımcılardan genç kuşaktan üç ve olgun kuşaktan üç olmak üzere toplamda on iki katılımcıyla derinle- mesine görüşmeler yapılmıştır. Bankacı gruplarda genç kadın katılımcı- lardan üç, olgun kuşak kadın katılımcılardan üç ve olgun kuşak erkek katılımcılardan üç ve genç kuşak erkek katılımcılardan üç olmak üzere toplamda on iki katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Son olarak öğretmen gruplarda da genç kuşaktan üç kadın; olgun kuşaktan ise yine üç kadın; genç kuşak erkek katılımcılardan üç ve olgun kuşak erkek katılımcılardan üç olmak üzere toplamda on iki katılımcıyla derin- lemesine görüşmeler yapılmıştır. Tüm araştırma boyunca toplamda 48 katılımcıyla görüşülmüştür.

Çalışmanın Bulguları ve Analiz

Mesleğin Eğretileşmesi, Sosyo/Ekonomik Güvencesizleşme ve Gerilimler

Genç kuşak mesleki aktörlerle gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelerde, her mesleki grup için yeni türden meslek içi hiyerarşik yapılaşmalar bulguladık ve bu yapılaşmaların her birinin faillerin mesleki pratiklerinde farklı türden gerginlik alanları oluşturduğunu saptadık. Özellikle öğretmen gruplar bu hiyerarşiyle bağlantılı sosyo-ekonomik daralmanın çok boyutlu biçimlerde gözlemlendiği meslek kategorisi olarak öne çıktı. Örneğin, 1980’lerde öğretmenlik mesleğini icra eden olgun kuşak meslek mensuplarında devlet öğretmeni (Kadrolu) biçiminde homojen bir kategorileşme gözlemlenirken; 2000’ler kuşağı genç öğretmenlerde kadrolu, sözleşmeli, ücretli, dersane ve özel okul biçiminde yapılaşan beş farklı meslek içi bölümlenme saptanmıştır. Bu bölümlenmeler, aynı meslek dünyasında olanaklara erişim bakımından yeni türden bir hiyerarşilenme oluşturmuştur. Bu hiyerarşilenmenin en altında, ücretli ve dersane öğretmeni gruplar yer almaktadır. Düzenli gelir yoksunluğu, mülkiyet edinin süreçlerindeki daralmalar, mesleki statü kaybı ve mesleki ethos yitimi gibi negatif yönlü ortaklaşmalar hem ücretli hem de dersane öğretmeni gruplarda genel olarak gözlemlenmiştir. Genç kuşak ücretli ve dersane öğretmeni gruplarda gözlemlenen en yaygın özsel parçalanma, mesleki içerik kaybı ya da meslek yaşantısına ilişkin ethos yitimi olarak ifade edebileceğimiz ayrık bir durumdur. Meslek yaşantısına ilişkin ethos yitimi, ilk aşamada faillerin kendi içlerinde deneyimledikleri iş, statü, kariyer ve gelecek bağlamlarındaki güvencesizlik duygulanımıyla derinleşmekte, sonraki aşamada ise mesleği ret etmeye giden sürekli bir çatışmaya doğru sürüklenmektedir. Kadın katılımcı Derya’nın anlatısı, Tarih bölümünden mezun olan ve atanamayan bir ücretli öğretmenin kendi mesleki dünyasına yönelik reddi dile getirmesi bakımından dikkat çekicidir:

Türkiye’de Tarih bölümlerinin kapatılmasını istiyorum. Öğretmenlikler kalsın bölümler kapansın. Tarih bölümü olmaması lazım ataması yapılmıyor çünkü. Çok mezun var, benim arkadaşlarımdan şu an öğretmenlik formasyonu olanlar da var, evde oturuyorlar yani işe yaramıyor. Hatta erkek arkadaşlarım var, polisliğe başvurdular. Polis olacaklar başka çıkar yolu yok (Öğretmen, Kadın, 27).

Türkiye’de 2000’ler dünyasında öğretmenlik meslek pratiğinin keskin bir bölünmeyle kadrolu-atanamamış (ücretli, dersane, özel okul) olarak yapılaştığı görülmektedir. Bu yapılaşma, hayatın gün be gün işleyen dinamiklerinde ve süreçlerinde devlet garantisinde öğretmenlik pratiğini icra edemeyen gruplar için sosyo-psşik düzeyde bir yalnızlaşmaya ve sistematik biçimde işleyen bir dışlanma sürecine gönderme yapmaktadır. Bu

dışlanmanın boyutları para ve mülkiyet ilişkilerinde bir gerilemeyi ifade etmenin yanı sıra, gündelik yaşantıda mesleki statü ve prestij kaybını da öne çıkarmaktadır. Kadrolu-ücretli ayırımına maruz kalan öğretmenler; markette, sokakta, aile / arkadaş ilişkilerinde ve ücretli olarak çalıştıkları okullarda gerilimi en üst düzeyde hissetmektedir:

Kadrolu öğretmen geliyor, ders boş geçiyor. Edebiyat öğretmeni var mesela ders işlemiyor. Ben ücretli öğretmenim ders anlatıyorum yani gerçekten öğrencilere bir şeyler öğretmek istiyorum. Elimden gelenin fazlasını yapıyorum ama benim aldığım maaşa bakıyorsun, bir de kadrolunun maaşına bakıyorsun (Öğretmen, Kadın, 27).

Bireysel dünyalardaki kendine güven ve yapabilirlikler yetileri boşlukta oluşmaz. Bireylerin mesleklerinin sosyo-ekonomik kapasiteleriyle inşa olur ve bu inşalar sınıf, statü, mülkiyet olanakları ve net gelir gibi etkenlerin konfigürasyonlarıyla aktörlerin içine gömülür. Bireyler, yaşamla ilişkilerinde bu “gömülü sosyolojik durumsallığı” ya değerli bir hazine gibi dışsallaştırırlar ya da bir enkaza dönüştürerek içe dönük bir öfkenin tetikleyicisi haline getirirler. Kadrolu olma olanağından yoksun öğretmenler, bu duygulanımları sıkça yaşar ve meslek eksenli güvencesizlik tüm yaşam bağlantılarında içselleştirilir. Bu durum, yerinde bir betimlemeyle, geleceği olmayan bir şimdiki zamanı tüm trajedisıyla deneyimlemek demektir. Atanamamış genç kuşak öğretmen katılımcının anlatısı, bu hissi yansıması bakımından dikkate değerdir:

Çok kötü hissettiriyor İnsanı. (atanamamış öğretmenlik) Hani değersizlik hissi çünkü teneke kutu gibi kullanılıp atılacağınızın farkındasınız. Sene sonunda biri atandığı zaman, (kadrolu) ilk işine son verilecek olan sizsiniz. Bu, kullan at modeli gibi geliyor bana ve çokta hoş bir şey değil (Öğretmen, Erkek, 30).

Genç kuşak öğretmenler merkezi sınavlar, sürekli değişim durumundaki yönetmelikler ve prosedürlerle bir dizi nicelleştirmelere maruz kalmaktadırlar. Örneğin, 2008 yılında 65 puan alan öğretmen katılımcı Ahmet, 4 puan daha almış olsaydı, İngilizce öğretmeni olarak 2010’da değil, 2008 yılında atanmış olacaktı (Öğretmen, Erkek, 30). Bu durum, genç kuşak öğretmenlerin kurumsal çalışma ilişkilerine katılımlarının ve tam istihdam olanaklarına erişimlerinin hangi düzeylerde güçleştiğinin göstergesidir. Genç kuşak öğretmenlerin deneyimlerinden ortaya çıkan bir diğer bulgu da, farklı bir öğretmenlik mesleki yapılaşmasına gönderme yapan dersane öğretmenliği pratiğidir. Bu gruplar, tıpkı ücretli öğretmenler gibi, sosyo-ekonomik güvenceden yoksundur ve eğitimin piyasalaşmasının ve para ilişkilerine gömülü hale gelmesinin mağdur ettiği öğretmen kitlelerden oluşmaktadır. Atanamamış dersane öğretmeni Mehmet Ali’nin anlatısı, 10 ay üzerinden alınan maaş ödemesiyle, yaşa-

mın asgari standartlarda bile organize edilemediğini göstermesi bakımından dikkate değerdir:

Eskiden biz çalışırken (dershaneler) 10 ay, 10,5 ay üzerinden anlaşma yaptık. Mesela yaz döneminde maaşımız olmazdı. Hatırlıyorum, Kadıköy’de çalıştığım dönem sıkıntı çekmediğim bir yaz dönemi olmamıştır. Ayrıca, aldığımız ücretle yatırılan sigorta aynı değil, yani sigorta asgari ücretten yatıyor... Düzenli gelir olmayınca o açığı nasıl kapatırız ? Yani yaz döneminde para alamayacaksın belli, işte özel dersten bir şey kazandın m, şimdi şu an cebinde para var mı var. O zaman sakla çünkü yarın kira ödemem gerekiyor, elektrik var, başka faturalar var, ihtiyaçlarınız var ama tüketim yok, kitap alamıyorsunuz mesela. (Öğretmen, Erkek, 36)

Genç kuşak öğretmen gruplarda, kadrolu (Milli Eğitim Bakanlığına atanmış) öğretmenler, hiyerarşinin diğer gruplarına göre istikrarlı gelir, iş güvencesi, mülkiyet olanaklarına erişim, mesleki statü/saygınlık bağlamlarında avantajlı durumdadır. Genel olarak, 2000’ler genç kuşak öğretmen grupları, mülkiyet edinimi, maaş düzeni, özlük hakları, iş güvencesi, mesleki saygınlık ve prestij eksenlerinde ayırmak ve “Öğretmenlik Temelli Mesleki Hiyerarşilenme” olarak adlandırdığımız bir şemayla ifade etmek olanaklıdır. Buna göre, hiyerarşinin en üstünde düzenli gelir, uzun vadeli mesleki yaşam deneyimi ve mesleki prestij açısından Milli Eğitim Öğretmenliği (Atanmış) bulunmaktadır. İkinci sırada, fiilen kadrolu öğretmen haklarına sahip ama hukuksal olarak kadrolu statüsünde bulunmayan “Sözleşmeli Öğretmenler” gelmektedir. Üçüncü kategoride, maaş düzeni ve eğitim yapılaşması bakımından farklı özellikler gösteren, tam zamanlı istihdam niteliği sergilemeyen ve özel okul yapılaşması içinde yer alan “kolej öğretmenleri” gelir. Dershane öğretmenliği ise, öğretmen özlük haklarının son derece yetersiz olduğu ve mutlak olarak güvencesiz bir kategoridir. Hiyerarşinin en altında, devlet okullarında kadrosuz olarak icra edilen, maaş, özlük hakları, sigorta ve iş güvencesi bakımından en dip kategoride yer alan “Ücretli Öğretmenler” gelmektedir. Öğretmenlik Temelli Mesleki Hiyerarşilenme tablosu aşağıda Tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 2. Öğretmenlik Temelli Mesleki Hiyerarşilenme Şeması

Öğretmenlik Temelli Mesleki Hiyerarşilenme Şeması	
1. Milli Eğitim Öğretmenliği	Mülkiyet edinimi, düzenli gelir, uzun vadeli mesleki yaşam deneyimi, kariyer ve prestij açısından hiyerarşinin en üstünde yer alır.
2. Sözleşmeli Öğretmenlik	Failler kadrolu öğretmen haklarına sahiptir ancak hukuksal olarak kadrolu öğretmen statüsünde yer almazlar
3. Kolej Öğretmenliği	Maaş düzeni ve özlük hakları bakımından homojen bir yapı sergilemez, kâr odaklı işletme mantığıyla hareket eder, öğretmen istihdamı istikrarlı bir kimlik inşa edemez
4. Dershane Öğretmenliği (Temel Lise)	Öğretmen özlük haklarının yetersiz olduğu ve güvenceli iş ortamının bulunmadığı bir yapılaşmadır.
5. Ücretli Öğretmenlik	Öğretmenlik mesleğini en alt düzeyindeki yapılaşmasıdır, maaş düzeni asgari ücretin altındadır ve sigorta güvencesi yoktur.

1980’lerde meslek pratiğine başlayan olgun kuşak öğretmen gruplar ise genç kuşaktan bütünüyle farklı bir deneyime sahiptir. Farklılaşan bu deneyimleri üç eksenle ortaya koymak olanaklıdır. İlki mesleğin tüm yaşamı kuşatacak biçimde düşünsel, davranışsal ve duygusal bir ethos oluşturmalarıdır. Olgun kuşak öğretmenler, dış dünyayla ilişkilerinde, kendi içsel muhakemelerinde ve gündelik yaşamın oluş halindeki bütün ayrıntılarında öğretmenliği güvenin tesis edilebileceği bir yaşamsal dayanak olarak tahayyül etmişler ve bu tahayyülü eksiksiz biçimde gündelik yaşantılarında örgütlemişlerdir. Karakter bütünlüğü, dünyaya yönelimdeki tutarlılıklar ve sosyal ilişkilerde yeniden üretilen özgüven, olgun kuşak öğretmenlerin sosyo-psikik gelişiminin dengeli ve tutarlı biçimde inşa edilmesine aracılık etmiştir. İlk ataması, 1982’de Bingöl bölgesine yapılan Zehra, bölgedeki öğretmenlik deneyimini mesleğin kapsayıcılığına vurgu yaparak açıklamıştır:

Paylaşım vardı orada, paylaşımın vermiş olduğu sanıyorum duygu, tatmin olup orada kalmama neden oldu. Mesela komşularımız vardı bizi hiç yalnız bırakmazlardı. Eve gelirdik, bu saatten sonra yemek yapamazsınız gelin bize derlerdi. Gitmezdik tepsiye koyar getirirlerdi (Öğretmen, Kadın, 57).

İkinci eksen, olgun kuşak öğretmenlerin mesleğe erişimdeki kurumsal katılım kolaylığıdır. 2000’ler sürecini bu anlamda analiz eden, olgun kuşak meslek mensubu Seray, 80’lerde öğretmenlik mesleğine giriş sürecini, bugünün tam tersi biçimde betimlemektedir:

O dönemlerde (80'ler) öğretmenlik cidden çok cazip, bugünkü şartlara göre çok kolay ulaşılabilen bir meslekti. Sınavlar yoktu, devlet okullarında işe girebilmek için başvurmak yetiyordu. Mesela ben, 1985 Eylül mezunuyum. 1986 Nisan'da Göreve başladım. Şu an, 10 yıl çalışıp da sınavlara, atanamayan birçok öğretmen var (Öğretmen, Kadın, 53).

Üçüncü eksen ise okulun bizzat kendisinin cazibe merkezi olmasıdır. Olgun kuşak öğretmenler için okul, hem öğretmen-öğrenci ilişkisinin nesnel dayanağı hem de bir yaşam alanıdır. Geçmiş, bugün ve gelecek arasında hafıza ve kimlik oluşturan sosyolojik bir örüntüdür:

1987 yılında Adana'da Endüstri Meslek Lisesi'nde başladım. O zaman ben de genç bir öğretmenim, çocuklarla aramda 5,6 ya da 4,5 yaş gibi bir fark var. Burası bir teknik liseydi ve çocuklar hem başarılı hem yaramaz hem de çok hareketlilerdi, bunlardan kaynaklı dersi işleyemiyordum. Sürekli "oğlum sizden adam olmaz; olursa benim elimi öpmeye gelin, sizden bir şey olmaz, hiç başarılı adamlar olamayacaksınız" diyordum. Neyse, aradan seneler geçti 1999-2000 gibi falan, yine bir meslek lisesinde çalışıyorum. Kapıdaki görevli, "hocam birileri sizi görmeye geldi" dedi. Ondan sonra merak ettim tabi kim geldi diye. Baktım bunlar ellerine çiçek almışlar, işte hocam biz adam olduk, elinizi öpmeye geldik diyorlardı. Orada çok ağladığımı hatırlıyorum.

- Meslek olarak ne olmuşlardı.

Bilgisaray mühendisinden tutun, öğretmen olan, biri de avukat olmuştuk. 7, 8 kişilik bir gruptu. Yani adam olduk elinizi öpmeye geldik hocam dediler, unutamadığım bir şeydir (Öğretmen, Kadın, 53).

Avukat gruplarda ise öğretmen gruplara benzer bir mesleki hiyerarşik yapılaşma gözükse de, avukatlık mesleğinin piyasa ilişkilerine gömülü karakteri farklı türden ilişki ağları ortaya çıkarmıştır. Bu özellikle de, serbest avukatlığın, mesleki yörünge ve çerçevesinin, piyasa süreçleriyle ve para ilişkileriyle bağlantısının, sıradan bir insanın müvekkil sıfatıyla bir avukata danışmasıyla başlayan mütevazı bir süreçten, daha büyük davaların ve sofistike para ilişkilerinin görünür hale gelmesiyle ilişkilidir. Genç kuşak avukatların mesleki deneyimlerini üç eksende analiz etmek olanaklıdır. İlk eksen, genç kuşak serbest avukatlarda gözlemlediğimiz, genel olarak sosyo/ekonomik gerileme ve sınıfsal düşüşle bağlantılıdır. İkinci eksen, piyasalaşmayla ilişkisinde, meslek ruhunda oluşan tahribat ve mesleki ethos yitimidir. Üçüncü eksen ise, genç jenerasyon avukatların mesleklerine ilişkin geleceğe yönelik kariyer atfının radikal boyutlarda değişmesi, doğru tabirle "serbest avukatlığın büyü bozumu" İlk eksen de tartıştığımız, sosyo-ekonomik gerilemenin nesnel dayanaklarından en dikkat çeken "işçi avukatlık" statüsüdür. İşçi avukatlık, avukatlar dünyasında yoğun çalışma temposu, düşük ücret gerçekliği ve

güvencesiz çalışma ortamında bir avukat ya da avukat grubunun başka bir avukatın mesleki emeğini sömürmesi ve mesleki teknik bilgisini iş yeri/ büro mantığı çerçevesinde taşeronlaştırmasıdır. Genç kuşak kadın avukat katılımcı Funda, kişisel deneyimlerine dayanarak işçi avukatlığı şöyle betimlemektedir:

İşçi avukatlık tam olarak şu, işte bir hukuk bürosu var hazır kurulmuş, tek başına çalışan bir avukat ya da birkaç ortağın kurulu düzenleri var. Dava dosyaları, icra dosyaları iş yükü arttıkça işin özü yeni avukatlara ihtiyaç duyuluyorlar. Onları sigortalı olarak sanki bir şirkete bağlı çalışıyormuş gibi çalıştırmaya başlıyorlar ama o kadar korkunç bir düzen ki bu, kölelik sistemi gibi yani akla mantığa sığmaz ben de yaşadığım için biliyorum. Günde dört duruşma sabahtan öğlen 14:00'e kadar duruşmaya girersiniz dört, beş, altı tane öğleden sonra koştura koştura gelip dilekçe yazarsınız, akşam çıkarken maillere cevap verirsiniz. Korkunç bir çalışma düzeni karşılığında çok cüzi ücretler (Avukat, Kadın, 28).

Sınıfsal çatışkı ve yarılmaların genişlemesi 2000'ler kuşağı genç avukatların çalışma ilişkilerindeki deneyimlerin önemli bir parçasıdır. Patron avukat - işçi avukat bölünmesi mesleki pratiklerde görünür hale gelmiştir. Avukatların iş güvencesizliği ve hukuk bürolarında çalışan işçi avukatların her an işsizlik riskiyle karşı karşıya kalması, 2000'li yıllar çalışma ilişkilerindeki krizle tutarlıdır. Ancak 30 yıl önceki mesleki pratiklerle karşılaştırıldığında olumsuz anlamda bir ayrışıklık dikkat çekicidir. Genç kuşak kadın avukat katılımcının anlatısı, aynı meslek dünyasına mensup kıdemli patron avukatların ucuz iş gücüne erişimde olanaklarının son derece geniş olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir:

Patronlar şu gözle bakıyor: Beğenmiyorsa gitsin, daha iyisi bulunur daha düşük ücretle çalışanı bulunur. Çünkü patronun çok seçeneği var, çok fazla iş başvurusu oluyor. İnanın mesela kariyer nette gördüm, ben de bir ara başvuruyordum 2,3 sene önce Levent'den (bir hukuk bürosu) ayrılmayı düşündüğümde, 300 kişi, 400 kişi başvurmuş yani korkunç rakamlar bunlar avukatlık için. Bu şey, bir eleman değil, bir çağrı merkezi elemanı alıyorsunuz (Avukat, Kadın, 28).

Genç avukatların anlatılarının ortaklaştığı en temel noktalardan biri de, net gelirlerdeki düşüş ve mülkiyet edinim olanaklarındaki tıkanmalardır. Meslek mensupları, metropol koşullarında geçim sıkıntısı çekmekte ve ucuzlukları takip etmektedir. Özellikle İstanbul'da ev mülkiyetine erişim genç avukatları zorlayan en temel güçlük olarak öne çıkmaktadır. Metropol hayatının çetin ve zor ekonomik koşulları, genç avukatların miras aldıkları toplumsal/sınıfsal kökenlerden sıyrılma ve para / mülkiyet ilişkileri bakımından sıçrama yapma imkânlarını yok etmiştir. Bu durum, geçmişe yönelik bir eleştiriye kapı aralamakta ve başarılı bir yaşamın örgütlenip örgütlenmediğine yönelik kuşku artırmaktadır. İş dünyasındaki

hayal kırıklığı “ama böyle mi olmalıydı” (Avukat, Kadın, 28) serzenişiyle başlamakta ve daha sonra mesleğe yönelik açık bir öfkeye dönüşmektedir:

Bir duruşma salonuna girip, üç tane senden önceki duruşmayı izlediğin zaman avukatların duruşunu, meymenetsizliğini, mıymıntılığını, hadsizliğini gördüğün zaman zaten notunu veriyorsun (Avukat, Kadın, 29).

Geçmişin bir yetersizlik ve başarısızlık toplamı olduğuna ilişkin his, alternatifsizliğin inşa ettiği pratik sıkışma ve gelecekte kuşku duyma hali, genç kuşak serbest avukat katılımcı anlatılarının ortak özelliği niteliğindedir. İstanbul’un zorlayıcı metropol koşullarında yaşamak oldukça sıkıntı vericidir; ancak, doğup büyüdüleri Anadolu kentlerinde de köşe başları tutulmuştur. Genç jenerasyon avukatlar için “İstanbul bir zorunluluk beğenisidir” Avukat katılımcının anlatısı, metropolden başka alternatif bulunmayan genç avukatların durumunu özetler niteliktedir:

Yengem, SGK’nın avukatlığını yaptı yıllarca, emekli oldu. Emekli olduktan sonra SGK’nın sözleşmeli avukatlığını aldı. Bu onun için iyi bir şeydi, sonra siyasi sebeplerle onu oradan çektiler, Ne oldu? Şu an ofisi çeviremiyor. Zonguldak küçük bir il orada iş yok. Olan bankalar, birkaç şirket, belli başlı avukatlar tarafından tutulmuş durumda zaten onların çarkı dönüyor, diğer insanlara ekmek kapısı yok. İstanbul’a baktığımızda burada ekmek kapısı çok, avukata ihtiyaç da var ama para vermek isteyen yok (Avukat, Kadın, 29).

Genç kuşak avukatların meslek ruhundaki aşınma ve mesleki ethos yitiminin iki nedensel odağından söz edilebilir. İlki piyasalaşma ve para ilişkilerine gömülü meslek pratikleriyle ilişkilidir. İkincisi ise, 2000 sonrasında hukuk diplomasına sahip bireylerin nicel artışına rağmen, niteliklerdeki gözle görülür düşüştür. İlk odak, genç avukatların sosyal ruhunu bütünüyle biçimlendirmiştir. Avukatlık mesleği günümüz Türkiye’sinde mesleki ilkelerin, ideallerin ve ahlaki tutarlılıkların nesnel zemini olmaktan uzaktır. Bir meslek olarak avukatlık paranın, gücün ve prestijin hukuk nosyonunu gün be gün aşındırdığı basit bir aracıya dönüşmüştür:

Avukatlık mesleği diploma aldım kariyer yaptım denilecek bir meslek değil. Şöyle, avukat mesleğinin müvekkiller gözünde de ölçümü parayla alakalı bir şey. Ben metrobüs kullanan bir avukatsam inan bana müvekkillerimin gözünde kabiliyetsiz, cibilliyetsiz bir adam gibiyimdir ama son model bir Escont Mercedes ile müvekkilinin şirketine şoförünle arabayı çektiğin vakit adamların sana yaklaşımı değişiyor haliyle, adamlara konuşacağın rakamlar değişiyor... Bizim mesleğimiz ye kürküm ye, Show business, tamamıyla Show business etkinliğinde ne bir etik, ne bir kural kaide, ne de işin esasına ilişkin bir şey yok (Avukat, Erkek, 36).

Genç kuşak avukatlar kötücül bir atmosferde mesleklerini icra etmektedir. Bu atmosferi oluşturan pejoratif bir söylem adliyelerden, hukuk bürolarına, plaza avukatlarından, mübaşirlere ve hâkimlere kadar herkese nüfuz etmekte ve her yerde kol gezmektedir. Mesleğin insan yaşamında inşa ettiği yapıcı rol alt-üst olmaktadır ve mesleki aktörlerin bir parça güven ve yaşam dayanağı için tutunabilecekleri tek dayanak da ortadan kalkmaktadır. Hoşgörüsüzlük ve otorite ilişkilerinin yüceltiildiği bürokratik soğukluk, hukuk camiasında her ferdin gözlemlediği olağan pratikler haline gelmiştir:

Mesela hâkimin odasındaım bekliyordum. Telefonuma mesaj geldi müvekkilimden, açmak için telefonu elime aldığım gibi, ben işte size telefonunuzu kullanmanıza izin verdim mi? Telefonunuzu kullanamazsınız. Burası benim odam gibi sözler söyledi. Ya da, ben size oturun demedim deyip oturduğum yerden kaldıranlar, çık dışarı tekrar gir diyenler. Böyle şeyler yaşıyoruz (Avukat, Kadın, 29).

Avukatlık mesleğinin, meslek mensuplarına sunması gereken düşünsel, davranışsal ve duygusal tutarlılıklar (ethos) ve saygınlık büyük ölçüde aşınmıştır. Piyasa ilişkileri “mesleki büyü bozumunu” ilk kertede, içsel tutarlılıklarda, ilkelerde, mesleğin felsefesinde ve ahlaki örüntülerde başlamıştır. İkinci kertede ise, gündelik pratiklerin her alanında özellikle de sıradan insanlarla ilişkilerde ortaya çıkmıştır. Avukatlık, artık geniş kitlelerin gözünde itibarlı bir meslek değildir. Meslek ruhundaki aşınmanın bir diğer boyutu, özellikle 2000 sonrası açılan hukuk fakültelerindeki mezun artışıyla bağlantılıdır. Hem olgun kuşak hem de genç kuşak devlet üniversitesi mezunu avukatlar, özellikle özel üniversite mezunu avukatları iş bilmemekle ve mesleki itibarı zayıflatmakla suçlamaktadır. Devletliler-Özeller biçiminde kavramsallaştırılan bu ayırım, özel üniversite mezunlarını yetersizlikle ilişkilendiren; devlet üniversitesi mezunlarını yücelten yeni bir bölünmeye işaret etmektedir.

Genç kuşak serbest avukat deneyimlerinin üçüncü eksenini ise, avukatlığın kariyer atfının gelecek tasarımı bağlamında beğeni görmemesidir. İş güvencesi talebi, istikrarlı gelir arayışı ve mülkiyet olanaklarına erişim arzusu genç avukatları hâkimlik, savcılık, noterlik, kurumsal avukatlık gibi alanlara yöneltmiştir. Olgun kuşak serbest avukatların ise söz konusu üç eksenindeki deneyimleri, genç kuşaklardan bütünüyle farklılaşır. Bu gruplarda, mesleğin sosyo-ekonomik kapsayıcılığı ve mülkiyet ilişkilerindeki avantaj dikkat çekicidir. Olgun kuşak avukatlar mesleki pratiklerinin ilk 10 yılında en az iki ev ve araba mülkiyetine ve bunun dışında tasarruf niteliğinde net gelire ulaşabilmiştir. Mesleğin düşünsel, davranışsal ve duygusal tutarlılıklar sunma kapasitesi de oldukça yüksektir. Olgun kuşak, avukatlık mesleğini ahlaki/felsefi ilkeleri gözeterek icra et-

miştir. Avukatlık mesleği, olgun kuşak için geleceği inşa eden gerçek bir kariyer alanı olmuştur.

İktisadi idari bilimler mezunu bankacılarla yaptığımız derinlemesine görüşmelerdeki analizlerimizde ise, para ekonomisinin merkez yapılaşması bankacılık sektörüne işletme, iktisat, ekonomi, muhasebe mezunu katılımcıların mesleki rutin ve pratiklerinden, duygu ve düşünsel tutumlarına ilişkin anlatılar bütünlüğünden hareket ettik. İstanbul’da Levent’in plazalar ve banka genel müdürlükler dünyasından, Güneşli’nin, Fatih’in, Sultanhamam’ın şube içi satışçılar dünyasına, tele-satışçılıktan gişe görevliliğine uzanan bir yelpazede aktörlerin mesleki pratiklerine yakından baktık. İktisadi idari bilim mezunu bankacı katılımcılara ilişkin ilk bulgumuz, ön lisans mezunlarıyla, merkezi olmayan üniversitelerin lisans mezunlarının bankacılık sektörüne giriş süreçlerindeki ayrımıdır. Bu ayrım, ön lisans mezunlarının işe girişlerinde tek bir mülakat yeterli olurken; gişe görevlilerinde (lisans diplomasına sahipler) zorlu bir yazılı sınav ve en az iki mülakat yapılmasına yöneliktir. Bu farklılaşma, hangi grubun sömürü mekanizmalarına daha fazla maruz kalacağıyla ilişkilidir. Buna göre, bankacılık sektörüne önlisans mezunları tele-satış konumunda girerken; lisans mezunları gişe görevlisi olarak başlarlar. Her iki grup da sömürü süreçlerine maruz kalır fakat ön lisans mezunu tele-satış temsilcileri sömürüyü çok boyutlu olarak deneyimler. Çalışanlar, tüm gün boyunca telefonda müşterilere cevap vermek zorundadırlar ve çok düşük maaşlarla mesleki pratiği icra ederken, işin karakteri özellikle sağlık koşulları bakımından zorlayıcıdır:

Çağrı merkezinde özellikle sağlık koşulları bakımından zorluk yaşıyorsunuz. Çene ağrısı, kulak yorgunluğu, duyma kaybına kadar giden bir süreç. Yanımda arkadaşımın çenesi çıkıyordu mesela yerleştirmeyi öğrenmiştik, akşam ağrısını o yaşıyordu. Bütün gün telefondaşın ve takım liderin sana çıkacağın molaları atar 10 ya da 15 dakika, lavaboya gitsen mesela, kapa gelirler neredesin telefonlar kilitlendi derler (Bankacı, Kadın, 34).

Bankacılık sektörüne gişe görevlisi olarak başlayan lisans mezunları ise kariyerlerine genellikle “müşteri temsilcisi” statüsüyle, şube içi satış yetkilisi olarak devam etmektedirler. Bankacılık finans ürünlerini küçük veya orta ölçekli firmalara pazarlayan aktörler, yeni bir çatışma alanıyla karşı karşıya kalırlar: Satış baskısı. Banka yöneticileri, otorite ilişkilerini kullanarak şube içi satış personelinin insani sınırları zorlayan hedefler talep etmektedir:

Baskı, zaten şube tarafından banka müdürlüğünden başlıyor, genel müdürlük tarafından da bölge müdürlerine kadar gidiyor. Satış beklentileri sürekli artıyor. Hedefin ikiye üç oluyor, üçten altı oluyor, altıyken sekiz oluyor. Bu artık insani sınırları zorluyor, çok yoruyor (Bankacı, Kadın, 34).

Sürekli bir beklenti durumu, satış yönündeki çok boyutlu baskılar, yeni müşteri bulmaya yönelik talepler ve banka içi bürokratik işleri yapma zorunluluğu, mesai kavramının klasik anlamını muğlaklaştırmaktadır. Akıllı telefonlar aracılığıyla, çalışanlar tüm gün boyunca mesai pratikleriyle meşgul olmaktadır. Bu pratikler, bir gün işsiz kalınabileceği korkusuyla iç içe geçmektedir ve genç kuşak bankacı katılımcılara göre, bankacılık en küçük bir ekonomik durgunlukta, çökme eğilimi en fazla olan sektör olarak öne çıkmaktadır (Bankacı Kadın, 31). Genç kuşak bankacılar, bir çeşit vasıfsızlaştırma/mesleksizleştirme uygulamalarına da maruz kalmaktadır. Şöyle ki, bankacılık sistemine lisans düzeyinde işletme ve iktisat diplomalarıyla giren bireyler, alan bilgisiyle ilişkili olmayan departmanlara alınmakta ve kendilerine satış kariyeri dayatılmaktadır. Doğru tabirle, “meslek olmayan mesleğin inşası” olarak betimlenebilecek bu süreç sonunda aktörler, şirketleri gezerek banka kredisi pazarlamaktan başka bir meziyet bilemez duruma gelirler. Küçük unvan yükseltmeler ve maaş artışları kısa vadede cazip görünse de, bütün bir yaşamın bir satış kariyeriyle nasıl sürdürüleceği sorusu zihinleri meşgul etmektedir. Genç kuşak erkek iktisadi idari bilim mezunu bankacı katılımcıya göre banka ürünlerini satma faaliyeti, ancak 40 ya da 45 yaşlarına kadar yapılabilecek bir meslektir ama emeklilik ancak 60-65 yaş aralığında olanaklıdır. (Bankacı, Erkek, 34).

Çok boyutlu risklere rağmen bankacılar, öğretmen ve avukat gruplara göre mülkiyet ilişkileri bakımından bir orta sınıf yapılaşmasına en yakın mesleki kategoridir. Genç kuşak bankacılar ev ve araba mülkiyetine aile ekonomik sermayesinin de katkısıyla erişim elde etmektedir. Genç kuşak iktisadi idari bilim mezunu bankacıların, olgun kuşak iktisadi idari bilim mezunu bankacılarla karşılaştırmalı analizinde ise, farklılaşmaların boyutları çok yönlü olarak görülmektedir. Böyle bir karşılaştırmada ilk olarak, olgun kuşak iktisadi idari bilim mezunlarını bankacılık içi kariyere yönelenler ve bankacılık dışı kariyere yönelmiş olanlar olarak ayırmak daha doğrudur. Bankacılık içi kariyere yönelmiş olgun kuşak, mesleğin sunduğu güvence ve mülkiyet ilişkilerindeki avantajlı durumuyla öne çıkar. Bu gruplar, meslek yaşantılarının 7-10 yıllık döneminde ev ve araba mülkiyetine kolaylıkla erişebilmişlerdir. Bankacılık dışı kariyere yönelmiş olgun kuşak iktisadi idari bilim mezunlarında ise, tam tersi bir durum söz konusudur. Bu gruplarda, kurumsal olmayan iş olanaklarının düzensiz geliri mülkiyet erişim imkânlarını sınırlamıştır.

Mühendis gruplarla yapılan derinlemesine görüşmelerde ise farklı mühendislik alanlarından gelen mesleki aktörlerin imalat, hizmet ve enformasyon temelli sektörlerde çalışmakta olduğu bulgulanmıştır. İnşaat, gemi inşa ve metalürji malzeme mühendisi katılımcılar hizmet sektöründe faaliyet gösterirken, makine ve elektrik-elektronik alanlarındaki

mühendisler imalat sektöründe, Bilgisaray mühendisleri ise enformasyon sektöründe istihdam edilmektedir. Özellikle, bu gruplar içerisinde inşaat mühendisleri, gemi inşa mühendisleri ve metalürji/malzeme mühendislerinde sık iş değiştirme, düşük maaşlar, asgari ücretten gösterilen sigortalar, istikrarsız /güvencesiz çalışma ortamı ve mülkiyet edinme olanaklarındaki kısıtlıklar gibi negatif yönlü sosyo/ekonomik oluşumlar olarak gözlemlenmiştir. İlk bulgular, mühendislerin mesleki becerilerinin piyasa mekanizması ve işletme ideolojisi tarafından taşeronlaştırıldığı ve değersizleştirildiği yönündedir. 2002 yılında gemi inşa mühendisliğine başlayan erkek katılımcının deneyimleri sosyo-ekonomik sıkışmayı göstermesi bakımından dikkate değerdir:

2005 yılında iki mühendis arkadaş ve sekreter ayrıldı. Ben tek kaldım, sekreterliğini de ben yaptım. O da bitmedi. 2009 yılında dediler ki: Liman hizmetlerini de sen yapacaksın. Bir kişinin üstüne bu kadar yük, normalde üç şefin yapacağı işi yapıyorum. Ekonomik olarak da tatmin etmiyor ama çalışmak zorundayım çünkü ödemem gereken bir kredi borcum var (Mühendis, Erkek, 41).

2000'ler periyodunda, hizmet sektöründe çalışan genç mühendislerin çalışma ilişkilerindeki pratikleri, hem mesleki kazanım süreçlerine ağır darbe vurmuş hem de mülkiyet edinim süreçlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle çalışma yaşamında hukuksal düzenlemelerden kaynaklanan boşlukların işverenler tarafından istismarı, hak ihlallerine neden olmuştur. Mühendislik kariyerine 2005 yılında başlayan kadın katılımcının anlatısı, hukuksal mekanizmanın çalışan kesim aleyhine işlediğini göstermektedir: “ Goldaş’da 9 sene çalıştım ve firma battı. Tazminatımı alamadım, mahkemeyi kazanmış olmama rağmen, çünkü firma ortada gözükmüyor. 5,6 yıldır dava sürüyor” (Metalürji Malzeme Mühendisi, Kadın, 36). Genç mühendisler, kendilerini önceki kuşaklarla karşılaştırdıklarında, net gelir ve mülkiyet ilişkileri bakımından geriledikleri düşüncesindedir. Örneğin, Gemi İnşa mühendisi katılımcı, babasının 1980'lerde, Bursa'da Oyak Renault'da çalıştığını ve o zamanki geliriyle üç çocuğunu okutarak evinin geçimini de rahatlıkla sağladığına vurgu yapmaktadır. Bugün eşi çalışmamış olsa, aynı geçim imkânlarını babası kadar sağlama olasılığının olmadığını ifade etmiştir (Gemi İnşa Mühendisi, Erkek, 41). Genç mühendislerin sosyo-ekonomik açıdan gerilim deneyimledikleri konuların başında, İstanbul'da ev mülkiyetine erişim gelmektedir. Genç kuşak kadın inşaat mühendisi, İstanbul'da elde ettiği gelirle ancak 10 yıllıkken Beşiktaş, Şişli, Beyoğlu gibi merkezlerde kira giderini karşılayabildiğine vurgu yapmıştır (İnşaat mühendisi, Kadın 41). İmalat sektöründe çalışan genç mühendislerin olanakları hizmet sektöründe çalışan mühendislerden daha gelişmiş olmakla birlikte, yine de muğlaktır. Genç mühendis gruplarda, mülkiyet ilişkileri ve net gelir

bakımından en ileride olan grup bilgisayar mühendisleridir. Bilgisayar mühendisleri için 5-10 yıllık periyotta, araba ve ev mülkiyetine erişimi kolaydır.

Olgun kuşak mühendis gruplarda ise sektör açısından ayırım gözetmeksizin yapılan bir değerlendirmede, mesleki pratiklerde sınıf eksenli bir daralma bulgulanmamıştır. Çalışmamızda, olgun kuşak meslek mensubu mühendisleri üç kategoride analiz edilmiştir. İlk kategori mesleki pratiğe 1980’lerde başlayan ve aralıksız biçimde mühendislik içi kariyerde devam eden katılımcılar yani alanda çalışan mühendisler, ikincisi akademisyen mühendisler, üçüncüsü ise mühendis olup, mühendislik dışı kariyere yönelmiş olan mühendislerdir. İlk iki kategorideki mühendisler, bütün hayatları boyunca meslek pratiğini saygın ve prestijli biçimde örgütleyebilmişlerdir. Kurumsal düzeyli firmalarda çalışmışlar ve sınıfsal kökenlerinden gelen dezavantajları aşarak ileriye doğru sıçramalar gerçekleştirmişlerdir. Ev, araba, ikinci ev, yazlık gibi mülkiyet türlerinde erişim sağlamışlardır. Meslek ruhunu bir yaşam biçimi olarak deneyimlemişler, düşünsel ve pratik bir kazanıma dönüştürmüşlerdir. Mühendislik dışı kariyere yönelen mühendislerde ise farklı bir görünüm söz konusudur. Mühendislik diplomasıyla farklı sektörlerde çalışmış ve emekli olmuşlardır. Aktörler mülkiyet ilişkilerinde ilk iki grup gibi avantaj sağlayamamış ve ayrıca mühendis olmayı bir yaşam biçimi olarak içselleştirememişlerdir.

Mesleki Statü Kaybı, Yaşamsal Boyu İtibarsızlaşma ve Kariyer Uzaklaşması Olarak Meslek

Mesleki statü kaybı, mesleğin sosyo-ekonomik gerileyişiyle tutarlı ve eşgüdümlü biçimde gelişir. Mesleki gruplar içinde statü ve prejtij kaybını geniş kapsamlı biçimde genç kuşak öğretmenler ve avukatlar deneyimlemektedir. Öğretmen gruplarda ücretli ve dersane öğretmenleri, mesleki statü ve saygınlık kaybını çok boyutlu olarak yaşarken, düzenli gelir ve mülkiyet edinim kapasiteleri açısından nispeten avantajlı durumda olan milli eğitim öğretmenleri de mesleğin dış dünya saygınlığı bakımından daralmalar gözlemlenmiştir. Özellikle daha fazla ekonomik sermaye gerektiren tüketim türlerinde katılımda zorlanmaktadırlar. Bu olanaklara sahip bireyler ve toplumsal gruplarla karşılaşmalarda, mesleki saygınlık ve prestijin aşındığı duygusuna kapılmaktadırlar. Özellikle günümüzde, “herkes öğretmen, öğretmen olmakta ne var” söylemiyle temellendirilen bu bakış açısı, genç kuşak milli eğitim öğretmenlerinin sıkça karşılaştıkları bir durumdur. Ücretli ve dersane öğretmeni gruplar ise mesleki saygınlık açısından iki yönlü kısıtlılıkla karşı karşıyadır. İlki, öğretmenlik mesleğinin devlet güvencesinde icra edilememesiyle ilişkilidir. Bu, daha ilk kertede, öğretmenlik mesleğinin tam istihdam güvencesinden

yoksunluğu anlamına gelmektedir ve özünde “yaşamsal boyu bir itibarsızlaşmaya” gönderme yapmaktadır. İkincisi, geniş toplumsal kesimlerin (alt ve orta sınıfların) gözünde devlet öğretmenliğinin özellikle düzenli gelir niteliğinden dolayı saygınlığının yüksekliğidir. Atanamamış öğretmenler, sıradan insanların bakışında itibarsızdırlar. Genellikle dile gelen söylem “ keşke, para eden bir bölüm okusaydın” biçimindedir.

Elde ettiğimiz bulgular, genç kuşak meslek gruplarında, mesleki saygınlık ve pretiji en düşük düzeyde algılayan/hisseden kategorinin öğretmenler olduğunu işaret etmektedir. Genç kuşak avukat gruplardaki mesleki prestij ve statü kaybı ise iki düzeyde farklılaşmaktadır. İlki, günümüz Türkiye’inde, avukat faillerin nicel artışıyla ilişkilidir. Piyasada avukatlık icra etme yetkisine sahip birey sayısı arttıkça, nitelikler düşmektedir. Bu durum, serbest avukatların genel nitelik ve içeriklerinin sorgulanmasına neden olmuştur. İkinci düzey ise, müvekkillerle ilişkilerde avukatlık ücreti eksenli ortaya çıkan çatışmalardır. Müvekkilin gözünde avukat para ödenecek bir meslek mensubu değildir ya da en az maliyetle işin içinden sıyrılmak en akılcı yol olarak düşünülür. Genç avukatın anlatısı, müvekkil-avukat ilişkisini yansıtmaması bakımından dikkate değerdir: “İnsanlar geliyor ücret konusunda pazarlık yapıyor. Bir nevi koz gibi de söylüyorlar. Amcamızın oğlu da avukat, dayımızın oğlu da avukat, kuzenim avukat çünkü avukat sayısı çoğalınca, tabi bunlar birinin amcası, eniştesi, karısı” (Avukat, Erkek, 38).

Serbest avukatlar, mesleklerinin piyasa ilişkilerine gömülü konumu dolayısıyla farklı sınıfsallıklara mensup bireylerle sıkça iletişim içindedir. Çoğu zaman oturulup kalkılan mekânların standartları sınıfsal açıdan yükselmektedir ve genç avukatlar bu ortamlara uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Genç avukatların pratiklerinin bu yönü, üst orta sınıf bireylerle karşılaşma alanlarında görünür olmaktadır. Bu karşılaşmalarda genç avukatlarda gözlemlenen İlk eğilim, avukatlığı yeni yaşam olanaklarını açan bir kapı olarak görme ve beklentileri yüksek tutma biçimindedir: “ Öğrencilikte İstanbul’da yaşamak başka, avukat olduktan sonra yaşamak başka, öğrenciyken kır pidesi yersin, avukat olduktan sonra Papermoon’da (İstanbul Akmerkez’de İtalyan Restaurant) gidip yemek yemek sana nasip oluyor ve senin müvekkilin oraya geldiğinde giyimin kuşamın uygun olmak zoruda. Ben ilk başta 2008 veya 2009’da Papermoon’a gittim, giyimim kuşamım uygun değil diye, baş garson alamayız deyip durdurdu (Avukat, Erkek, 36). Sınıfsal gerçek işlemeye başladığında ve sosyo-ekonomik gerileme görünür hale geldiğinde, genç avukatların bakış açısı değişir: “ Ben de isterim, müvekkilimin kapısına son model bir Mercedes’le gideyim ama olmuyor. Geçen gün evden çıktım, Kartal adliyesinde duruşmam vardı. Metrobüs, taksi, metrobüs tam üç vesait değiştirdim, adliyeye geldiğimde başım dönüyordu (Avukat, Kadın, 29).

Genç kuşak avukatlar, mesleğin sokak algısının da gün geçtikçe değiştiğine vurgu yapmaktadır. Genç avukat katılımcıya göre, çoğu insanda avukatların yalancı olduğu, evlere hacize gelen ve insanların mallarına el koyan ve bir takım katekulleler çeviren bir meslek grubu olduğu algısı yaygındır (Avukat, Kadın, 29).

İktisadi idari bilim mezunu genç kuşak bankacılar ise mesleki saygınlık ve prestij bakımından, bankacılık içi satış konumunda yer alan aktörlerle, bankacılık içi satış dışı konumdaki aktörleri ayrıma giderek analiz etmek olanaklıdır. Satış konumunda yer almayan bankacılar, mesleki saygınlık ve prestiji daha fazla deneyimlemektedir. Bunu belirleyen faktörler ise masa başı işin verdiği rahatlık, hedef baskısı gibi prosedürlerin yokluğu ve her şey normal geliştiğinde öngörülebilir kariyer olanakları olarak özetlenebilir. Bu grupların bir diğer avantajı da mütevazı mülkiyet birikim süreçlerini başarıyla gerçekleştirebilmeleridir. Bankacılık içi satış pozisyonunda yer alan aktörler için ise mesleki saygınlık ve prestij bağlamından aynı değerlendirmeyi yapmak olanaklı değildir. Failler, ellerinde çantayla sabahtan akşama kadar firmaları ve işletmeleri kredi vermek amacıyla dolaşmaktadır. Katılımcılar, bu pratiği bilindik ve genel kabul gören bankacılık mesleğinin kariyerine uygun görmemekte ve mutsuzluklarını dile getirmektedir. Annesi de kendi gibi bankacı olan ve banka kredi satış departmanının da çalışan Anıl'ın değerlendirmesi hoşnutsuzluğunu gösterir niteliktedir:

Bankacılığın geçmiş sürecini incelediğinizde bankacılık gerçekten saygın bir meslek olarak bilinir ki, ailemde bankacı olduğu için çok net olarak biliyorum, eskiden saygı duyulan ve hatta gıpta ile bakılan bir meslekten, bugün eski değerini görmediği ve sadece satışı olarak görül-
düğü bir döneme girmiş bulunuyoruz (Bankacı, Erkek, 34).

Genç kuşak bankacı katılımcılar, bir kriz durumunda en kolay işsiz kalacak kitleler olarak kendilerini görmektedirler. Genç bankacıları, mesleki saygınlığın tatmin düzeyi açısından bir hiyerarşilenmeyle ifade etmek olanaklıdır. Buna göre, hiyerarşinin en tepesinde genel müdürlükler ve teknoloji komplekslerinde çalışan bankacılar vardır. Bu gruplar, uzmanlığa ve otorite ilişkilerinde orta düzey yöneticiliğe sahip kitleler olarak öne çıkmaktadır. İkinci kategoride, şube içi pozisyonlarda operasyonel birimlerde çalışan genç kuşak bankacılar bulunur. Hiyerarşinin en altında ise, şube içi birimlerde satış pozisyonunda çalışan gruplar yer alır. Bu gruplar, satış baskısıyla bunaltılmakta ve otorite ilişkilerinde ezilmektedir. Genç kuşak mühendis gruplarda ise mesleğin dış dünya saygınlığında, genel toplumsal ilişkiler bakımından negatif bir durum söz konusu değildir. Ancak, hizmet sektörü temelli çalışan inşaat ve gemi inşa mühendislerinde güvencesiz iş ve çalışma koşulları, halk kitlelerinde

mühendislerle ilişkin şöyle bir bakış açısı inşa etmiştir: “Okudun da ne oldu. O kadar oku mühendis ol; işsiz gez” İmalat ve enformasyon sektöründe çalışan mühendis grupları ise mesleki saygınlık ve prestij algısı bakımından olumsuz bir değerlendirme yapmamıştır.

Olgun kuşak meslek mensubu katılımcılarda ise, öğretmenler ve avukatlar, mesleğin saygınlık ve prestijini en üst düzeyde algıladıklarını vurgulamışlardır. Olgun kuşak bankacılık dışı kariyere yönelmiş iktisadi idari bilim mezunlarıyla, mühendislik dışı kariyere yönelmiş mühendisler ise hem kendi gruplarıyla hem de diğer olgun kuşakla karşılaştırıldığında, mesleki saygınlık ve prestiji en az deneyimleyenler grupları olarak öne çıkmaktadır. Olgun kuşak bankacılık içi iktisadi idari bilim mezunları ve mühendislik içinde kalan mühendisler ise tüm yaşam periyotları boyunca mesleki saygınlık ve prestiji yüksek düzeyde deneyimlemişlerdir.

Meslek-birey ilişkisinin bütünleşmiş/pozitif yönlü biçimleri, yaşam pratiğinin çok boyutlu görünümünde, ekonomik ve sosyal avantajlar seti sunar ve sunduğu olanaklarla yaşam karşısında bireyleri korur. Modern toplumlarda bireyler, mesleğin sunduğu olanaklarla sınıf ve statü ilişkilerinde yer edindikleri gibi, mesleğe duygusal ve düşünsel olarak değerler atfeder ve bu atıflar gelecek ve kariyer tasarımlarını içerir. Orta sınıf meslekler (öğretmenler, avukatlar, mühendisler ve bankacılar) üzerine icra ettiğimiz çalışmada, tüm genç kuşak gruplarında katılımcıların mesleklerine atıfları gelecek açısından kuşkulu ve negatif yönlü olarak bulgularımız. Öğretmen, avukat, bankacı ve mühendisler ortak olarak bu tutumu sergilemektedir. Örneğin, “Çocuklarınızın da sizin gibi aynı mesleği tercih etmesini ister misiniz” sorusuna, ağırlıklı olarak olumsuz yönlü cevaplar gelmiştir.

Olgun kuşak meslek mensupları, profesyonel yaşantılarındaki yazgıyı çocuklarının paylaşmasını istememektedir. Bu durumda etkili olan faktörler şüphesiz ki, genç kuşağın maruz kaldığı çok boyutlu sosyo/ekonomik baskılardır. Gençler, kendi kariyer dünyalarını, mülkiyet ilişkileri verili durumları, sınıf ve statü ilişkileri bakımından önceki kuşakların deneyimleriyle karşılaştırdıklarında, karamsar bir ruh haline bürünmektedirler. Olgun kuşak meslek mensuplarının, genç kuşak meslektaşlarının verili durumlarını analizleri de genel olumsuz havayı güçlendirir mahiyettedir. Örneğin, olgun kuşak serbest avukat katılımcı, bugünün dünyasında genç bir avukatın ev, araba, yazlık almasını kendi bürosunun mülkiyetine sahip olmasını hayal olarak görmektedir (Avukat, Erkek, 75). Çoğu olgun kuşak avukat, kendi çocuklarının ve akrabalarının avukatlığın meslek evreni içerisinde yer almasını istememektedir.

2000’li yıllar toplumsal gerçekliğinde, bütün veriler göz önünde bulundurulduğunda, genç kuşak meslek mensuplarının bir “geç orta sınıflaş-

ma” durumuyla karşı karşıya kaldıkları söylenebilir. Türkiye’deki tarihsel kurulmuyla orta sınıflar, düzenli ve sabit gelir olanağına sahip, tüketim süreçlerine istikrarlı biçimde katılım sergileyebilen, ekonomik birikim yapabilen ve bu birikimi mülkiyet sahipliğine aktarabilen sosyal gruplar olarak betimlenebilir. Bu çerçeveye ele alındığında, genç kuşak meslek mensupları devlet eksenli öğretmenlik mesleğini icra eden öğretmenler, bazı bankacı gruplar ve özellikle bilgisayar mühendisleri dışında tutulduğunda, net gelir ve mülkiyet kapasiteleri, mesleki saygınlık, sınıf ve statü ilişkileri bakımından sosyo-ekonomik kökenli bir daralma içerisinde.

Sonuç

Orta sınıf meslekler üzerine icra ettiğimiz sosyolojik çalışmanın bulguları, meslekler dünyamızda sosyo-ekonomik açıdan çok eksenli bir gerilemeyle karşı karşıya olduğumuzu göstermiştir. Türkiye’de öğretmen, avukat, bankacı ve mühendis genç kuşak meslek mensuplarının deneyimleri, geçmiş kuşakların mesleki pratikleriyle karşılaştırıldığında, bir geç orta sınıflaşma durumu olarak ifade edilebilir. Aynı mesleklerin 1980’lerde mesleğe başlayan olgun kuşak mensupları benzer yaşlarda ve aynı mesleki deneyimlerle, hem mülkiyet ilişkileri hem de net gelir konumlanmaları göz önünde alındığında, genç kuşak meslek mensuplarının güvencesizliği daha da görünür hale gelmektedir. Olgun kuşak meslek mensupları, kendi mesleki pratiklerinde, güçlü bir üst orta sınıf konumlanması alabilmişken; genç kuşak bir geç orta sınıflaşmayla karşı karşıyadır. Bu eksende, 2000’ler sürecinde, Türkiye pratiğinde orta sınıf mesleklerde büyük boyutlu bir anlam kayması deneyimlenmiştir. Bu anlam kaymasının mahiyeti, eğitilmiş ve meslek sahibi genç iş gücünün sistem tarafından içerilememesi ve sosyo/ekonomik bakımdan dışlanmasıdır. Bir orta sınıf krizine yol açan bu dışlama, pratik boyutlarıyla en çok genç kuşak öğretmen, avukat, mühendis ve iktisadi idari bilim kökenli bankacılar gözlemlenmektedir. Sosyo-ekonomik gerilemeyi, her meslek grubu için ortak olarak gözlemlenen üç eksende gündeme getirmek olanaklıdır. Eksenlerden ilki, genç kuşak meslek mensuplarının meslek pratiklerinde yeni türden hiyerarşilerle karşı karşıya kalmaları ve bu yapıların farklı türden sömürü süreçleri ve otorite ilişkileri yaratmasıdır. İkincisi, hem net gelir olanakları hem de mülkiyet erişim olanaklarındaki gözle görülebilir nitelikteki gerilmelerdir. Üçüncüsü ise mesleğe duyulan sempatinin gün geçtikçe azalması ve gelecek tasarımı ve kariyer atfı olarak mesleğin önemini yitirmesidir.

Kaynakça

- Akbaş, K. (2013). *Sınıf ve orta sınıf tartışmaları arasında yaldızlı yakalılar: avukatlar işçileşiyor mu?* Praksis, Orta sınıf, 32(2), 115-144.
- Andersen, G. E. (2006). *Toplumsal Riskler ve Refah Devleti*. A. Buğra ve Ç. Keyder (Eds), Sosyal politika yazıları (B. Y. Çakar ve U. B. Balaban, Çev.) içinde. (s. 33-54). İletişim Yayınları.
- Andersen, G. E. (2006). *Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri*. A. Buğra ve Ç. Keyder (Eds), Sosyal politika yazıları (B. Y. Çakar ve U. B. Balaban, Çev.) içinde. (s. 55-100). İletişim Yayınları.
- Ayata, S. (2002). Yeni orta sınıf ve uydu kent yaşamı. D. Kandiyoti ve A. Saktanber (der.) (2003) *Kültür fragmanları Türkiye’de gündelik hayat içinde*. (çev. Zeynep Yelçe). dördüncü basım (2017). ss. 37-56. Metis Yayınları.
- Badiou, A. (2023). *Siyasetin Böyle Sabahları da Olabilir*. (A. Tümertekin, Çev). Sel Yayıncılık.
- Bora, T. (2011). *Beyaz Yakalıların İş Bulma ve Geçinme Stratejileri*. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Der.). “Boşuna mı Okuduk ?” Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği İçinde. s. 203-258. İletişim Yayınları.
- Brand, J. E. (2015). *The Far- Reaching Impact of Job Loss and Unemployment*, The Annual Review of Sociology, Vol: 41 (1) pp. 1.17
- Buğra, A ve Keyder, Ç. (2006). *Sosyal Politika Yazıları*. (B. Y. Çakar ve U. B. Balaban, Çev). İletişim Yayınları.
- Erdoğan, N. (2011). *Sancılı Dil, Hadım Edilen Kendilik ve Aşınan Karakter*. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Der.). “Boşuna mı Okuduk ?” Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği İçinde. s. 75-115. İletişim Yayınları.
- Gabriel, Y. Gray, D. E & Goregaokar, H (2010). *Temporary Derailment or the End of the Line?*
- Managers Coping with Unemployment at 50*, Organization Studies, 31(12) pp. 1687-1712 <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0170840610387237>
- Griesbach, K. (2002). *Unequal Reach: Cyclical and Amplifying Ties Among Agricultural and Oilfield Workers in Texas*, Work and Occupations, Vol. 49(1) pp. 3-44.
- Hardt, M. ve A. Negri. (2012). *Duyuru*. (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M. ve A. Negri. (2020). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. (B. Yıldırım, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Jacobs, J.A & Gerson, K (2004) *Understanding Changes in American Working Time: A Synthesis, Fighting For Time Shifting Boundaries of Work and Social Life*, (Ed) Epstein, C. F & Kalleberg, A. C, Russell Sage Foundation: New York, 2004, pp. 25-45.
- Kleinman M. (2006). *Kriz mi ? ne krizi ? avrupa refah devletinde süreklilik ve değişim*. A. Buğra ve Ç. Keyder (Eds), Sosyal politika yazıları (B. Y. Çakar ve U. B. Balaban, Çev.) içinde. (ss. 159-193). İletişim Yayınları.
- Köse, A. H ve Öncü, A. (2000). *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik: Türkiye’de Mühendisler Mimarlar*. TMMOB Yayınları.

- Lopez, S.H & Phillips, L. A (2019) *Unemployed: White-Collar Jop Searching After the Great Recession*, Work and Occupations, Vol. 46(4) pp. 470-510.
- Özkurt, C. (2018). Sınıf ve Ötesi. Gece Kitaplığı
- Ratio, P. & Lahelma, E. (2015) *Coping with Unemployment Among Journalists and Managers*, Work, Employment and Society, Vol. 29 (5) pp. 720-737.
- Standing G. (2006). *Sosyal güvenlik ağları çılgınlığı: temel gelir Doğu Avrupa’da neden gereklidir?* A. Buğra ve Ç. Keyder (Eds), Sosyal politika yazıları (çev. B. Y. Çakar ve U. B. Balaban) içinde. (ss. 333-373). İletişim Yayınları.
- Şimşek, A. (2014). *Yeni Orta Sınıf Sinik Stratejiler*. Agorakitaplığı.
- Vatansever, A ve Yalçın, M.G. (2015). “Ne Ders Olsa Veririz” Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü. İletişim Yayınları.
- Yılmaz, C. (2013). *Orta Sınıflar Üzerine Düşünmek: İstanbul’da Orta Sınıfların Ajandasına Risk Yazmak*. A. Çavdar ve P. Tan (der.). İstanbul: Müstesna Şehrin İstisnai Hali İçinde. s. 99-123. Sel Yayınları.

Bölüm 3

SOSYAL MEDYA INFLUENCERLARININ ERGEN-GENÇ BİREYLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Büşra HALİS ÖZTÜRK¹

1 - Dr.Öğr.Üyesi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü. E-posta: busrahalis@mu.edu.tr, ORCID: [0000-0003-0449-0054](https://orcid.org/0000-0003-0449-0054)

GÖRÜŞ

  leti  m teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, bireylerin bilgiye ulaşma, haber alma, sosyalleşme ve kendini ifade etme biçimlerini köklü biçimde dönüştürmektedir. Bu dönüşümün en belirgin yansımalarından biri ise sosyal medyanın yaşamın her alanına nüfuz etmiş olmasındır. Özellikle genç bireyler açısından sosyal medya, yalnızca bir eğlence ve iletişim aracı olmanın ötesine geçmekte, kimlik in  sası, aidiyet duygusu geliştirme, toplumsal normları içselleştirme ve değer oluşturma süreçlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Alakuş 2019). Bu bağlamda sosyal medya platformlarında içerik üreten ve geniş kitlelere ulaşan influencerlar, gençler üzerinde dikkat çekici bir etki yaratmaktadır. Sosyal medya influencerları, kendi kişisel yaşamlarını, ilgi alanlarını, tüketim tercihlerini ve düşüncelerini takipçileriyle paylaşarak dijital ortamlarda bir tür kanaat   nderli  i işlevi görmektedir. Tüm bunlarla beraber Hanafiah ve Irwansyah (2022)   alı  masında, sosyal medya fenomenlerinin çocuklar ve ergenlerin tüketim davranışları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Sonuçlar, medya fenomenlerinin bilinçli tüketimden çok duygusal ve anlık tepkilerle yönlendirme yaptığını göstermektedir.

Genel olarak bu kişiler, geleneksel ünlülerden farklı olarak, daha ulaşılabilir, gündelik ve samimi bir imaj çizmektedir. Bu durum, özellikle ergenlik ve genç yetişkinlik döneminde olan bireylerin influencerları birer rol modeli olarak benimsemelerine zemin hazırlamaktadır. Influencerların sunduğu yaşam tarzları, estetik anlayışları, beden algıları ve tüketim alışkanlıkları, gençlerin özdeşim kurdukları yapılar haline gelmektedir (Alakuş 2019; Al-Ansi vd., 2023). Ayrıca Zaman vd., (2024)   alı  masında sosyal medya fenomenlerinin marka tercihi üzerindeki etkileri güven ve duygusal bağlılık kavramları çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu çalışmada fenomen-takipçi ilişkilerinde güvenin marka tercihi üzerindeki etkisi istatistiksel modellerle incelenmiş, duygusal bağlılığın bu ilişkiyi nasıl güçlendirdiği gösterilmiştir. Çalışma, pazarlama stratejilerinde duygusal içeriklerin etkisini vurgulayan sonuçlar sunmaktadır. Bu süreçte, sosyal medya aracılığıyla sunulan içeriklerin gerçeklik algısını nasıl d  n    t  rd     ve genç bireylerin karar verme süreçlerini nasıl etkilediği, araştırma konusu bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda bu çalışma, sosyal medya influencerlarının genç bireyler üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir yaklaşımla incelemek ve bu etkinin bireysel, kültürel ve toplumsal düzeydeki yansımalarını ortaya koymaktır (Albadri ve Hani 2023). Araştırma kapsamında gençlerin sosyal medya kullanım biçimleri, influencer algıları, özdeşim düzeyleri ve bu etkileşimin sosyal davranışlarına yansımaları değerlendirilmekte, dijital kültürün gençlik üzerindeki etkileri anlamlandırılmaya çalışılmaktadır (Bolat vd. 2025). Günümüzde sosyal medyanın toplumsal yapılar üzerindeki etkisi giderek artmakta ve bu durum, genç bireylerin dijital ortamlarda

karşılaştıkları içeriklerle şekillenen sosyal gerçekliklerinin kapsamını daha da genişletmektedir. Bu çerçevede Yardımcı (2024) çalışmasında influencer bireylerin takipçileri üzerindeki etkileri kuramsal ve uygulamalı olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada etki gücünün temel bileşenleri olan güven, özdeşleşme ve dijital görünürlük gibi unsurların takipçi davranışlarını nasıl şekillendirdiği irdelenmiştir. Influencerların toplumsal normlar ve tüketim tercihleri üzerindeki yönlendirici etkileri, özellikle genç kuşaklar bağlamında değerlendirilmiştir.

Sosyal Medya Influencerlarının Yükselişi

Dijital çağın başlangıcı olarak kabul edilen 21. yüzyılın başlarından itibaren internetin yaygınlaşması ve ardından sosyal medya platformlarının hızla gelişmesi, iletişim pratiklerinde köklü değişimleri beraberinde getirmektedir. Geleneksel medya araçlarının sınırlarının ötesine geçen sosyal medya, bireylerin sadece içerik tüketicisi değil, aynı zamanda üreticisi haline gelmesini mümkün kılmaktadır (Albadri ve Hani 2023; Bolat vd. 2025). Facebook (2004), YouTube (2005), Twitter (2006), Instagram (2010) ve TikTok (2016) gibi platformlar, milyonlarca kullanıcıya ulaşarak, bireylerin sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda etkileşim kurduğu dinamik dijital ekosistemler oluşturmaktadır. Bu gelişmelerin sonucunda, sosyal medya üzerinde belirli bir takipçi kitlesine sahip olan ve bu kitleyi çeşitli yollarla etkileyebilen bireyler olan influencerlar, dijital toplumun en etkili aktörlerinden biri haline gelmektedir. Influencer kavramı, sosyal medya literatüründe belirli bir konuda uzmanlığı veya popülerliği bulunan, dijital platformlarda düzenli olarak içerik paylaşan ve takipçileri üzerinde davranışsal, duygusal ya da düşünsel etkiler yaratan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu bireyler, modadan sağlığa, teknolojiden seyahate kadar çok çeşitli alanlarda içerik üretmekte ve büyük bir takipçi kitlesiyle doğrudan etkileşim kurmaktadır (Chaudhury vd. 2023). Influencerların yükselişi, özellikle kullanıcıların geleneksel reklamlardan uzaklaştığı ve daha kişisel, samimi ve güvenilir içeriklere yöneldiği bir dönemde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, influencerlar sadece birer içerik üreticisi değil, aynı zamanda dijital pazarlama stratejilerinin merkezinde yer alan kanaat önderleri konumuna gelmektedir. Bu çerçevede Chaudhury vd., (2023) çalışmasında sosyal medyanın gençler üzerindeki pazarlama etkisi çok yönlü biçimde incelenmiştir. Özellikle reklamların ve içerik üreticilerinin stratejik yerleştirmeleri, genç bireylerde davranışsal değişiklikler yaratmaktadır.

İstatistiksel veriler, influencerların dijital alandaki gücünü somut biçimde ortaya koymaktadır. Statista (2023) verilerine göre küresel çapta influencer pazarlamasına ayrılan bütçe 2016 yılında 1,7 milyar dolar iken, 2023 yılında bu rakam 21,1 milyar dolara ulaşmıştır. Instagram, YouTube ve TikTok gibi platformlar üzerinden yürütülen influencer kampanyaları,

markalar açısından önemli bir yatırım alanı olarak değerlendirilmektedir (Choubey 2025). Bu çerçevede Parsa ve Akmeşe (2019) çalışmasında Instagram üzerinden gerçekleştirilen ebeveyn temalı paylaşımların (özellikle “Instagram anneleri”) çocuk istismarıyla ilişkili risk boyutları değerlendirilmiştir. Nitel analizlerle yapılan bu çalışmada, çocukların sosyal medyada teşhir edilmesi, mahremiyet ihlali ve ticarileştirme riskleri eleştirel biçimde irdelenmiştir. Ayrıca Kayan (2024) çalışmasında sosyal medya pazarlama stratejileri ile influencer’ların tüketici davranışlarına etkileri Türkiye bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışma, influencerların güvenilirliği, özgün içerik üretimi ve hedef kitleyle kurduğu etkileşimin tüketici tutumları üzerindeki belirleyici rolüne odaklanmaktadır.

Türkiye özelinde bakıldığında ise genç nüfusun yoğun sosyal medya kullanımı, influencerların özellikle Z kuşağı üzerindeki etkisini artırmaktadır (Chaudhury vd. 2023; Choubey 2025). We Are Social ve Hootsuite’in 2023 yılı Türkiye Dijital Raporu’na göre, 16–24 yaş aralığındaki bireylerin %91’i aktif sosyal medya kullanıcısıdır ve bu grubun büyük çoğunluğu en az bir influencer’ı düzenli olarak takip etmektedir. Sosyal medya influencerlarının yükselişi, yalnızca ekonomik ve ticari bir dönüşümü değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Genç bireyler için bu kişiler yalnızca reklam yüzleri ya da eğlence figürleri değil, aynı zamanda gündelik yaşam pratiklerinden estetik anlayışlarına, tüketim tercihlerinden düşünsel yönelimlerine kadar birçok alanda örnek alınan kişiler olmaktadır. Bu durum, dijital kültürün birey üzerindeki etkisini ve sosyal medya aracılığıyla inşa edilen kimliklerin güçlenmesini açık biçimde göstermektedir. Influencerların yükselişi, bireysel deneyimin toplumsal alanda görünür hale gelmesini sağlamakta, geleneksel otoritelerin yerine, dijital otoritelerin inşa edilmesini teşvik etmektedir. Bu bağlamda Gelati ve Verplancke (2022) çalışmasında, influencer pazarlamasının genç tüketicilerin satın alma davranışı üzerindeki etkisi lisans düzeyinde yürütülen uygulamalı bir çalışmayla araştırılmıştır. Avrupa bağlamında gerçekleştirilen bu çalışma, gençlerin sosyal medyada gördükleri ürün tanıtımlarına yönelik tutumlarını ve satın alma karar süreçlerini analiz etmektedir. Bu süreçle ilişkili olarak Ling (2024) çalışmasında, Klang Valley bölgesinde gençlerin çevrimiçi satın alma davranışları üzerinde sosyal medya influencerlarının etkisi incelenmiştir. Lisans tezi niteliğinde olan bu araştırma, influencer güvenilirliği ve içerik türünün, satın alma niyeti üzerindeki etkilerini ampirik olarak ortaya koymaktadır.

İnfluencerların Sosyal Medyanın Ergen-Genç Davranışı Üzerindeki Etkileri

Ergenlik ve gençlik dönemi, bireyin fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal açılardan yoğun değişimler yaşadığı, kimlik inşasının temellerinin atıldığı, dış dünya ile kurulan ilişkilerin yeniden biçimlendiği kritik bir gelişim evresi olarak tanımlanmaktadır. Bu dönem, bireyin bağımsızlık arayışının arttığı, toplumsal rollerin sorgulandığı ve benlik algısının şekillenmeye başladığı bir geçiş süreci olarak değerlendirilmektedir. Gençler, bu süreçte yoğun biçimde rol modeller aramakta, sosyal kabul ve aidiyet ihtiyacını karşılayabilecek yapılarla etkileşim kurmaya yönelmektedir (Çakmak 2024). Tam da bu noktada sosyal medya, genç bireylerin kimlik arayışlarına ve sosyal dünyayı anlamlandırma çabalarına doğrudan etki eden bir mecra olarak öne çıkmaktadır. Sosyal medya, gençlerin gündelik yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Genç bireyler bu platformlar aracılığıyla yalnızca içerik tüketmemekte, aynı zamanda kendilerini ifade etmekte, sosyal ilişkiler kurmakta ve başkalarının yaşamlarına tanıklık etmektedir (Çatkafa ve Sönmez 2024). Bu etkileşim alanı içinde influencerlar, gençler için belirli değerleri, davranış kalıplarını ve yaşam tarzlarını temsil eden güçlü figürler haline gelmektedir. Özellikle ergenlik dönemindeki bireyler, kişisel kimliklerinin oluşumunda sosyal etkileşimleri temel bir referans noktası olarak görmekte, bu bağlamda influencerların paylaşımları, yorumları ve yaşam pratikleri gençlerin davranışsal eğilimleri üzerinde doğrudan belirleyici olabilmektedir. Bu süreç çerçevesinde Ezzat (2020) çalışmasında, sosyal medya influencerlarının Mısırlı gençlerin çevrimiçi kimlik inşasına etkisi analiz edilmiştir. Nitel içerik çözümlemesi ve görüşme verileri kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışma, sosyal medyada aktif olan genç bireylerin, kimliklerini çoğu zaman takip ettikleri influencerların değer yargıları ve sunum biçimleri doğrultusunda yapılandırdıklarını göstermektedir.

Genel olarak influencerların etkisi, özellikle tüketim alışkanlıkları, beden imajı, toplumsal normlar ve özsaygı düzeyleri üzerinde somut biçimde gözlemlenmektedir. Moda, güzellik ve yaşam tarzı temalı içeriklerin sıklıkla takip edilmesi, gençlerin dış görünüşlerine yönelik algılarını şekillendirmekte, ideal beden, popüler yaşam biçimi ve sosyal onaylanma gibi kavramlar influencerlar aracılığıyla gençlerin düşünsel gündemlerine yerleşmektedir. Bu süreçte, gençlerin sosyal karşılaştırma eğilimleri artmakta, kendilerini influencerlarla veya onların yaşam tarzlarıyla kıyaslama yoluna gitmektedir (Çakmak 2024; Çatkafa ve Sönmez 2024). Sosyal karşılaştırmalar sonucunda yetersizlik hissi, düşük benlik saygısı ve anksiyete gibi psikolojik etkiler ortaya çıkabilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar, sosyal medyada uzun süre vakit geçiren genç bireylerde, özellikle influencer içeriklerine yüksek düzeyde maruz kalmanın, ruh

sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratabildiğini göstermektedir (Daniel vd. 2018). Öte yandan influencerlar sadece olumsuz etkilere yol açmamaktadır. Gençlerin sosyal farkındalık geliştirmeleri, toplumsal meselelere duyarlılık kazanmaları, dijital okuryazarlık düzeylerini artırmaları ve yaratıcı içerik üretimi konusunda teşvik edilmeleri bakımından da olumlu etkiler yaratmaktadır.

Sosyal sorumluluk projelerine katılım, çevresel farkındalık, psikolojik dayanıklılık gibi temalar etrafında içerik üreten influencerlar, genç bireylerin gelişim süreçlerine katkı sağlayabilmektedir (Damirchi 2021). Bu konuyla ilişkili olarak Gedik (2020) çalışmasında, influencer pazarlaması yükselen bir dijital trend olarak kavramsal çerçevede ele alınmıştır. Influencerların marka iletişimindeki yeri, tüketiciyle kurdukları güven ilişkisi ve geleneksel reklamlara göre sundukları avantajlar teorik düzeyde tartışılmıştır. Tüm bunlar bağlamında Ntopiapis (2021) çalışmasında, gelişen medya ortamlarında pazarlama kavramlarının dönüşümü ve influencerların gençler üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bu çalışma, influencer etkisinin sadece tüketimle sınırlı kalmayıp gençlerin kimlik, değer yargısı ve toplumsal aidiyet hissi üzerinde de dönüştürücü bir güce sahip olduğunu ileri sürmektedir.

Beden İmajı ve Özsaygı

Beden imajı, bireyin kendi bedeni hakkında sahip olduğu düşünceler, duygular ve algılar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Özsaygı ise bireyin kendine yönelik genel değerlendirmesi ve kendi değerine dair geliştirdiği duygusal tutumu ifade etmektedir. Ergenlik ve gençlik dönemi, hem beden imajının hem de özsaygının en yoğun biçimde şekillendiği, dış görünüme verilen önemin arttığı ve bireyin kendini sosyal çevre içinde konumlandırmaya çalıştığı kritik bir gelişim evresi olarak öne çıkmaktadır (Daniel vd. 2018; Damirchi 2021). Genel olarak Lajnef (2023) çalışmasında sosyal medya fenomenlerinin ergen davranışlarına etkisi bilişsel haritalama yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu özgün metodolojik yaklaşım, gençlerin fenomenleri nasıl yapılandığı, hangi temsillere göre onlara güvendiği ve davranışlarını ne yönde etkilediğini görselleştirme imkânı sunmuştur (Engel vd. 2024). Bu dönemde birey, kendi bedenine dair algısını, başkalarının onayı ve sosyal normlar aracılığıyla oluşturmakta, bu süreçte sosyal medya ve influencer içerikleri belirleyici bir rol oynamaktadır. Sosyal medya platformlarında yoğun biçimde görselleştirilmiş içeriklerin paylaşılması, gençlerin kendi bedenlerini idealize edilen görsellerle karşılaştırmalarına neden olmaktadır. Özellikle moda, güzellik, fitness ve estetik yaşam tarzı alanında içerik üreten influencerlar, belirli beden standartlarını öne çıkararak gençler arasında tek tipleştirici bir güzellik algısı oluşturmaktadır. Bu durum, gençlerin kendi bedenlerine

yönelik memnuniyetsizlik duymalarına yol açmakta, fiziksel yeterlilik, estetik çekicilik ve toplumsal onay gibi faktörler özsaygıyı doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede Damirchi (2021) çalışmasında, sosyal medya influencerlarının tüketici satın alma niyetleri üzerindeki etkileri, tüketici tutumu aracılığıyla incelenmiştir. Yüksek lisans tezi kapsamında yürütülen bu çalışmada, aracı değişken olarak tüketici tutumu ele alınmış ve olumlu influencer algısının satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Genel olarak influencer içeriklerinde sıklıkla kullanılan filtreler, dijital düzenlemeler ve sahne arkasında gizli kalan estetik müdahaleler, gençler tarafından gerçekliğin bir temsili olarak algılanmakta, bu durum beden algısında çarpıtmalar yaratmaktadır. Özellikle ergen bireyler, bilişsel olarak soyut düşünme becerilerini henüz tam anlamıyla geliştirmedikleri için medya içeriklerinin yapay yönlerini ayırt etmekte zorlanmakta ve bu içerikleri gerçekçi referanslar olarak kabul etmektedir (Ezzat 2020). Bu da bireyin fiziksel gerçekliğini sosyal medya imajlarıyla kıyaslamasına neden olmakta ve beden memnuniyetsizliği ile özsaygı sorunları artmaktadır. Yapılan araştırmalar, sosyal medya kullanım süresi arttıkça beden imajı ile ilgili olumsuz algıların ve düşük özsaygı düzeyinin anlamlı biçimde yükseldiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte olumlu beden imajını teşvik eden, çeşitliliği ve beden olumlamayı destekleyen influencerlar da genç bireyler üzerinde güçlendirici etkiler yaratabilmektedir. Farklı beden tiplerinin kabul gördüğü ve sağlıklı beden anlayışının teşvik edildiği içerikler, genç bireylerin kendilerini oldukları gibi kabul etmelerini kolaylaştırmakta, özsaygı düzeylerini korumalarına katkı sağlamaktadır (Engel vd. 2024; Ezzat, 2020). Bu kapsamda Powell ve Pring (2024) çalışmasında, sosyal medya fenomenlerinin sağlık sonuçlarına etkisi sistematik derleme yöntemiyle incelenmiştir. Özellikle beslenme alışkanlıkları, vücut imajı ve ruh sağlığı bağlamlarında influencer içeriklerinin gençler üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bulgular, hem olumlu sağlık teşviki hem de olumsuz özdeşleşme biçimlerinin birlikte var olabildiğini göstermektedir. Genç bireylerin eleştirel medya okuryazarlığı becerileri ve psikososyal destek mekanizmaları bu etkinin yönünü belirlemede önemli rol oynamaktadır (Gedik 2020). Bu nedenle sosyal medya içeriklerinin beden algısı ve özsaygı üzerindeki etkileri, yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal ve kültürel bağlamda da çok boyutlu olarak ele alınmalıdır. Ayrıca Choubey (2025) çalışmasında, influencer kültürünün yükselişi ile birlikte genç bireyler üzerindeki psikolojik, sosyal ve davranışsal etkiler incelenmektedir. Yazar, özellikle sosyal karşılaştırma, benlik algısı, aidiyet duygusu ve karar verme süreçleri gibi kavramlara odaklanarak genç bireylerin influencerlara karşı geliştirdiği parasosyal ilişkilerin derin etkilerini açıklamaktadır.

Tüketim Alışkanlıkları

Tüketim alışkanlıkları, bireyin maddi ve dijital ürünlerle kurduğu ilişki biçimini, hangi ürünleri, ne amaçla ve nasıl tercih ettiğini belirleyen davranış örüntülerini ifade etmektedir. Gençlik dönemi ise bu alışkanlıkların şekillendiği, bireyin kendi tüketim kimliğini oluşturmaya başladığı ve sosyal çevreyle etkileşim içerisinde tüketim tercihlerini yapılandırdığı bir evre olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda sosyal medya, gençlerin tüketim davranışlarını yönlendiren ve biçimlendiren başat bir rol oynamaktadır (Gelati ve Verplancke 2022). Özellikle influencerlar aracılığıyla sunulan içerikler, genç bireylerin tüketim pratikleri üzerinde güçlü ve doğrudan bir etki yaratmaktadır. Influencerlar, sosyal medya platformlarında ürün tanıtımı, sponsorluk anlaşmaları ya da kişisel tercihler aracılığıyla çeşitli mal ve hizmetleri takipçileriyle paylaşmaktadır. Bu çerçevede Murat (2021) çalışmasında, sosyal medyada kişisel marka yönetimi stratejileri ele alınmıştır. Yüksek lisans düzeyinde yapılan bu çalışmada, bireylerin sosyal medya fenomenlerine öykünerek kişisel markalarını nasıl yapılandırdıkları analiz edilmiştir. Araştırmada etkileşim düzeyi, estetik yapı ve içerik sürekliliğinin kişisel marka başarısındaki rolü vurgulanmaktadır. Bu paylaşımlar, yalnızca bilgi vermekle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda duygusal yönlendirme, güven oluşturma ve toplumsal onay mekanizmaları üzerinden gençlerin satın alma eğilimlerini şekillendirmektedir. Genç bireyler, sevdikleri ya da örnek aldıkları influencerların kullandığı ürünleri edinme arzusuyla hareket etmekte, bu durum markaların pazarlama stratejilerini de doğrudan etkilemektedir. Bu konu bağlamında Alakuş (2019) çalışmasında, sosyal medyanın gençlerin marka tercihleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma, Türkiye’de özel okulda öğrenim gören gençler üzerinde yapılmış ve sosyal medyada maruz kalınan içeriklerin, özellikle de sosyal medya fenomenlerinin ve reklamlarının, gençlerin satın alma kararlarını şekillendirmede önemli bir rol oynadığı ortaya konulmuştur.

Bu etkileşimin temelinde, influencerların takipçileriyle kurduğu duygusal bağ yer almaktadır. Samimi ve ulaşılabilir bir imaj çizen influencerlar, genç bireylerin güvenini kazanmakta ve önerdikleri ürünlerin doğal ya da gerçek kullanıcı deneyimi olduğu algısını oluşturmaktadır. Bu bağlamda gençler, bir ürünün kalitesinden ziyade o ürünün hangi influencer tarafından önerildiğine göre karar vermekte, böylece tüketim, rasyonel bir seçimden çok sosyal aidiyet ve dijital kimlik göstergesi haline gelmektedir (Gedik 2020; Gelati ve Verplancke 2022). Bu süreçte gençlerin sahip olma arzusunu körükleyen, hızlı ve çoğu zaman gereksiz tüketimi teşvik eden dinamikler devreye girmektedir. Özellikle trend kavramı, gençlerin tüketim alışkanlıklarında belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Bir ürünün sosyal medya üzerinde görünürlüğünün artması, onu yalnızca bir mal olmaktan çıkararak bir sosyal simgeye dönüştürmektedir. Ayrıca dijital ortamda sürekli güncellenen içerikler, tüketim ürünlerinin de hızla eskimesine neden olmakta, bu da sürdürülebilirlik açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Gökerik 2024). Bununla birlikte bazı influencerlar etik tüketime, yerel üreticilere destek verilmesine, ikinci el ürün kullanımına ve sürdürülebilir yaşam biçimlerine vurgu yaparak genç bireylerde daha bilinçli tüketim alışkanlıklarının gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bu tür içerikler, gençlerin sadece maddi ürünlere yönelmek yerine, değer temelli tercihler yapmalarını teşvik etmekte, toplumsal sorumluluk duygusunun gelişmesini desteklemektedir (Han ve Balabanis 2023). Tüketim, yalnızca ihtiyaç temelli bir davranış olmaktan çıkmakta, sosyal medyada görünürlük, kabul görme ve kimlik inşası süreçleriyle iç içe geçmektedir. Bu nedenle gençlerin tüketim davranışlarının analizinde sosyal medya dinamiklerinin ve özellikle influencer etkisinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu çerçevede tüketim kültürünün dijitalleştiği günümüzde bu alanda geliştirilecek farkındalık çalışmaları, gençlerin daha bilinçli ve sürdürülebilir tercihler yapmasına olanak sağlayacaktır.

Yaşam Tarzı Seçimleri

Yaşam tarzı, bireyin gündelik hayatında benimsediği değerler bütünüyle şekillenen davranış kalıplarını, tercihler sistemini ve kimliğini ifade eden bütüncül bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, bireyin beslenme alışkanlıklarından giyinme biçimine, hobilerinden sosyal ilişkilerine, boş zaman aktivitelerinden ideolojik duruşuna kadar birçok unsuru içermektedir (Gökerik 2024; Han ve Balabanis 2023). Gençlik dönemi ise yaşam tarzı tercihlerinin şekillendiği ve bireyin kendini farklı sosyal gruplar içinde tanımlamaya çalıştığı bir evre olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte birey, kendi yaşam tarzını hem bireysel deneyimlerle hem de çevresel ve kültürel etkilerle oluşturmaktadır. Influencerların sunduğu yaşam biçimleri, belirli bir estetik anlayışı, sosyal norm ve değer sistemi çerçevesinde kurgulanmakta ve genç bireyler bu yaşamları idealize ederek kendi gündelik pratiklerine yansıtmaya çalışmaktadır (Hanafiah ve Irwansyah 2022). Bu durum, yaşam tarzı kavramının giderek görselleştiği ve tüketime endekslediği bir dijital dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Bu çerçevede Iwanicka (2022) çalışmasında, sosyal medya ve influencer'ların gençlerin gündelik yaşamındaki yerleri incelenmiştir. Nitel bir perspektifle yazılan makale, gençlerin sosyal medya fenomenlerine yönelik geliştirdiği aidiyet duygusunun, öz kimlik, sosyal karşılaştırma ve davranış biçimlerini etkilediğini vurgulamaktadır.

Genç bireyler, sosyal medyada izledikleri içerikler aracılığıyla belirli yaşam stillerine maruz kalmakta, örneğin sağlıklı beslenme, spor yap-

ma, minimalizm, doğa ile iç içe yaşama, şehirli modern yaşam, estetik mekanlara yönelim gibi eğilimler, influencerlar aracılığıyla popüler hale gelmektedir. Ayrıca Engel vd. (2024) çalışmasında, sosyal medya influencerlarının ergen sağlığı üzerindeki etkileri alanyazın taraması yoluyla derlenmiştir. Elde edilen bulgular, sosyal medya fenomenlerinin sağlıklı ilişkili davranışlar üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabildiğini göstermektedir. Bu çerçevede ebeveyn, eğitimci ve politika yapıcılara yönelik öneriler geliştirilmiştir. Bu eğilimler, yalnızca bireysel tercih olarak kalmamakta, sosyal çevre içinde kabul görmek ve aidiyet duygusu oluşturmak için de birer araç olarak işlev görmektedir. Bununla beraber Lozano-Blasco vd. (2023) çalışmasında Instagram, Twitter ve YouTube gibi platformlardaki sosyal medya etkisinin gençler ve çocuklar üzerindeki etkisi çoklu analizle ele alınmıştır. Özellikle sosyal medya araçlarının davranışsal yönlendirme, toplumsal normlara uyum ve benlik inşası üzerindeki etkilerine dikkat çekilmiştir.

Influencerların önerdiği mekanlara gitmek, tavsiye ettiği kitapları okumak, giydiği kıyafetleri tercih etmek, gençler için bir tür dijital topluluk içinde görünür olma biçimi haline gelmektedir. Bu bağlamda yaşam tarzı, bireyin kendini ifade etme biçimi olmanın yanı sıra, sosyal medya etkileşimi yoluyla inşa edilen ve yönlendirilen bir kimlik performansına dönüşmektedir (Iwanicka 2022). Bununla birlikte, sosyal medyada sunulan yaşam tarzlarının çoğu zaman idealize edilmiş, seçilmiş ve dijital manipölasyonlarla güçlendirilmiş içeriklerden oluştuğu göz önünde bulundurulmalıdır. Genç bireyler, bu yaşam tarzlarını gerçek hayatın doğal bir yansıması olarak algılamakta, kendi hayat koşullarını bu içeriklerle kıyaslamakta ve bu durum kimi zaman yetersizlik hissi, tatminsizlik ve psikolojik baskı yaratmaktadır (Hanafiah ve Irwansyah 2022; Iwanicka 2022). Bu kapsamda Bolat vd. (2025) çalışmasında sosyal medya fenomenlerinin kumar içerikli paylaşımlar yoluyla çocuklar ve gençler üzerindeki etkisi kapsamlı bir biçimde taranmıştır. Makalede, bu içeriklerin çocukların psikolojik sağlığı, bilişsel gelişimi ve karar alma süreçleri üzerindeki olumsuz etkileri detaylandırılmıştır. Sosyal medyada sürekli olarak başarılı, üretken, mutlu ve estetik bir yaşam tarzının yüceltilmesi, genç bireylerin gerçek yaşam deneyimleriyle çelişmekte ve bu çelişki öznel yaşam doyumunu olumsuz etkilemektedir. Bu etkiler, bireyin sosyal kabul ihtiyacı, kimlik inşası süreci ve dijital ortamda kendini konumlandırma arayışıyla birleştiğinde, yaşam tarzı seçimlerinin sadece bireysel tercih değil, sosyal medya aracılığıyla şekillenen kültürel bir üretim biçimi haline geldiği görülmektedir (Kadam vd. 2021).

Sosyal Karşılaştırma ve Özsaygı

Sosyal karşılaştırma, bireyin kendi yeterliliklerini, başarılarını, fiziksel özelliklerini ve yaşam tarzını başkalarıyla kıyaslayarak değerlendirme eğilimini ifade etmektedir. Bu kavram, bireyin benlik algısını şekillendirmede ve özsaygısını inşa etmede temel bir rol oynamaktadır. Özellikle gençlik dönemi, sosyal karşılaştırma süreçlerinin yoğun yaşandığı, bireyin sosyal onay ve kabul arayışının belirginleştiği bir gelişim evresi olarak öne çıkmaktadır (Kadam vd. 2021). Bu dönemde birey, toplumsal kimliğini oluştururken çevresinden gelen geri bildirimlere, rol modellere ve toplumsal normlara daha duyarlı hale gelmektedir. Ayrıca Lu (2023) çalışmasında, influencer'ların lise öğrencileri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda influencer içeriklerinin özellikle genç bireylerin rol modeli algısını şekillendirdiği vurgulanmaktadır. Sosyal medya ise bu kıyaslama eğilimini sürekli ve yoğun bir biçimde teşvik eden dijital bir ortam sunmaktadır. Sosyal medya platformlarında, özellikle influencerlar aracılığıyla paylaşılan içerikler çoğu zaman idealize edilmiş, düzenlenmiş ve kusursuzluk algısı yaratacak biçimde sunulmaktadır (Kadam vd. 2021; Kayan 2024). Estetik açıdan mükemmel görünen bedenler, lüks yaşam tarzları, yüksek başarı hikayeleri ve sosyal olarak onaylanmış deneyimler, genç bireylerin kendi hayat koşullarını bu içeriklerle karşılaştırmalarına zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede Zhao vd. (2024) çalışmasında, influencer özelliklerinin müşteri satın alma niyeti üzerindeki etkileri, marka tutumu aracılığıyla incelenmiştir. Bu çalışmada fenomenlerin uzmanlık, çekicilik ve güvenilirlik gibi niteliklerinin, tüketici tutumu üzerinden satın alma davranışına dolaylı etki yaptığı tespit edilmiştir.

Sosyal karşılaştırma kuramına göre bireyler, yukarıya ve aşağıya doğru olmak üzere iki farklı biçimde karşılaştırma yapmaktadır. Yukarıya doğru karşılaştırmalarda birey, kendisinden daha iyi olduğunu düşündüğü kişilerle kıyaslama yaparak gelişim arzusunu artırabilmekte, ancak bu süreç aynı zamanda kıskançlık, imrenme ve öz-yetersizlik duygularını da tetiklemektedir. Aşağıya doğru karşılaştırmalarda ise birey, kendisinden daha kötü durumda olan kişilerle kendini kıyaslayarak geçici bir özsaygı artışı yaşayabilmektedir (Lajnef 2023). Özsaygı, bireyin kendine duyduğu saygı, güven ve değer duygusunu ifade etmektedir. Gençlik döneminde özsaygının gelişimi, bireyin hem içsel kaynaklarıyla hem de sosyal çevreden aldığı geri bildirimlerle şekillenmektedir (Ling 2024). Sosyal medyada beğeni, yorum, takipçi sayısı gibi görünürlük ölçütleri, gençlerin dijital ortamdaki benlik değerlerini belirleme aracı haline gelmektedir. Bu bağlamda Çakmak (2024) çalışmasında, sosyal medya influencerlarının takipçilerin anlık satın alma davranışı üzerindeki etkisi, Stimulus-Organism-Response (S-O-R) modeli çerçevesinde analiz edilmiştir. Tüketici psikolojisi bağlamında yapılan bu araştırmada, influencer paylaşımları-

nın yarattığı uyaranların bireyde duygusal ve bilişsel tepkiler oluşturduğu, bu tepkilerin de ani ve duygusal yönlendirmeye dayalı satın alma davranışlarıyla sonuçlandığı vurgulanmaktadır. Radwan vd. (2021) çalışmasında Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki gençlerin satın alma niyetleri üzerinde sosyal medya fenomenlerinin etkisi analiz edilmiştir. Bu çalışmada fenomen destekli pazarlamanın algılanan değer, duygusal cazibe ve sosyal onay gibi faktörlerle birlikte çalıştığı belirlenmiştir. Bulgular, genç bireylerde sosyal medya kaynaklı yönlendirmelerin oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

Ahlaki ve Etik Değerler Üzerindeki Etkiler

Gençlik dönemi, bireyin sadece kimlik ve benlik algısını değil, aynı zamanda değerler sistemini de inşa ettiği, doğru ve yanlış ayırt etmeye yönelik ahlaki yargılarını geliştirdiği önemli bir gelişim evresini ifade etmektedir (Lajnef 2023; Ling 2024). Bu süreçte birey, hem aileden hem okuldan hem de toplumsal çevreden gelen normatif yönlendirmelerle karşılaşmakta, ahlaki değerlerini şekillendirme sürecinde sosyal etki-leşim kaynaklarından yoğun biçimde beslenmektedir. Günümüzde bu kaynakların en etkili olanlarından biri hiç kuşkusuz sosyal medya ve bu mecrada öne çıkan influencerlardır. Sosyal medya, değer aktarımının yalnızca aile ve eğitim kurumları gibi geleneksel yapılarla sınırlı kalmadığı, bireylerin dijital ortamdaki figürler aracılığıyla da değerlerle karşılaştığı bir kamusal alan haline gelmektedir. Bu bağlamda influencerlar, sosyal medya kullanıcılarının gözünde yalnızca eğlence sağlayan kişiler değil, aynı zamanda dolaylı biçimde norm koyan, davranış yönlendiren ve değer sunan figürler olarak algılanmaktadır (Lozano Blasco vd. 2023). Birçok genç, sosyal medyada tanınır olmak, dikkat çekmek ve takipçi sayısını arttırmak gibi nedenlerle kendilerine sahte bir kimlik oluşturmakta (farklı bir cinsiyet, yaş, etnik köken, medeni durum gibi) ve o kimliğe bürünmektedirler. Aynı şekilde de gençlerin sosyal medyada kendilerine rol model aldıkları kişiler de gerçek olmayan hayatlar yansıtmaktadır. Böylece, kişilerin gerçek kimlikleri ve kullanıcı kimlikleri çatışarak hem hayatlarında hem de değer ve düşüncelerinde sorunlar çıkmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla bir tarafta farklı kültürlerle sahip, hayat tarzları farklı kullanıcılarla karşılaşılması, farkında olmadan dikkatlerini çekmekte ve o hayat tarzını benimsemeye başlamaktadırlar. Diğer tarafta, sosyal medya merhamet, yardımlaşma duygusunu, kendi duygu düşüncelerini rahat savunma hissini gerçekleştirmektedir.

Influencer içeriklerinde sıkça karşılaşılan gösterişe dayalı yaşam biçimleri, bireysel çıkar odaklı yaklaşımlar, kısa vadeli başarı ve kazançların yüceltilmesi gibi tutumlar, gençlerin etik değerlendirme süreçlerini zayıflatmakta, fedakarlık, sorumluluk, ölçülülük ve toplumsal yarar gibi

klasik ahlaki değerlerin geri planda kalmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede Gökerik (2024) çalışmasında sosyal medya influencerlarının tüketici tutumlarını nasıl etkilediği Bilgi Benimseme Modeli (Information Adoption Model) çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmada, bilgi kaynağının uzmanlık ve güvenilirlik düzeyinin, bireyin bilgiye olan tepkisini ve tüketim davranışını nasıl yönlendirdiği ortaya konulmuştur. Bu durum, bireylerde pragmatist ve çıkar odaklı bir değer anlayışının gelişmesine zemin hazırlamakta, ahlaki gelişimi bireyci ve anlık faydaya dayalı bir çerçevede biçimlendirmektedir. Bu bağlamda Shamim ve Azam (2024) çalışmasında, sosyal medya influencerlarının tüketicilerin dürtüsel satın alma davranışları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu çalışmada duygusal tetiklenme, anlık karar alma ve alışverişin sosyal motivasyonları bağlamında influencer etkisini değerlendirmektedir. Bulgular, fenomen içeriklerinin özellikle estetik, erişilebilirlik ve sınırlı süreli kampanyalar üzerinden kullanıcıda satın alma arzusu oluşturduğunu göstermektedir (Lu 2023).

Genel olarak takipçi sayısı, reklam geliri ve görünürlük gibi nicel başarı ölçütlerinin öne çıkarılması, gençlerde etik dışı davranışların dahi meşrulaştırılabileceği bir algı oluşturmakta fakat bu tabloya rağmen, toplumsal sorumluluk projelerine destek veren, insan hakları, çevre bilinci, hayvan hakları, psikolojik farkındalık, kadın erkek eşitliği gibi etik meseleleri gündeme taşıyan ve dijital dünyada etik ilkelere bağlı kalmaya özen gösteren birçok influencer da bulunmaktadır. Bu tür bireyler, gençlere örnek olabilecek nitelikte yapıcı mesajlar üretmekte ve etik duyarlılığın güçlenmesine katkı sunmaktadır (Lozano vd., 2023; Lu 2023). Genç bireyler bu sayede dijital ortamda sadece tüketici değil, aynı zamanda değer üreten ve ahlaki tavır geliştiren bilinçli bireyler haline gelebilmektedir. Bu etkilerin yönü, influencer'ın içerik üretim biçimi, etik sorumluluk bilinci, takipçileriyle kurduğu iletişim dili ve genç bireyin eleştirel düşünme kapasitesiyle doğrudan ilişkili olarak değişmektedir.

İnfluencerların Ergenlerin İyilik Hali Üzerindeki Etkisi

Ergenlik dönemi, bireyin fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişim süreçlerinin yoğunlaştığı, aynı zamanda psikolojik kırılganlıkların da arttığı bir geçiş evresi olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde birey, hem kendi iç dünyasını anlamlandırmaya çalışmakta hem de dış dünyayla ilişkilerini yapılandırmaktadır (Murat 2021). Öznel iyi oluşun bileşenleri arasında benlik saygısı, yaşam doyumu, duygusal denge, sosyal destek algısı ve psikolojik dayanıklılık gibi unsurlar yer almaktadır. Bu çerçevede sosyal medyada aktif olarak varlık gösteren influencerların ergenlerin iyilik hali üzerindeki etkisi, giderek daha fazla araştırılan ve tartışılan bir konu haline gelmektedir. Genel olarak Çatkafa ve Sönmez (2024) çalış-

masında, üniversite öğrencileri üzerinde sosyal medya influencerlarının etkisi değerlendirilmektedir. Nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada, öğrencilerin sosyal medya fenomenlerini nasıl algıladığı, bu fenomenlerle kurdukları ilişki türleri ve bu ilişkilerin davranışsal sonuçları incelenmiştir. Araştırmanın bulgularında, üniversite öğrencileri üzerinde genelde sosyal medyanın ve özelinde takip edilen influencerların olumlu olumsuz etkilerinin olduğu saptanmıştır. Örneğin, takip ettikleri influencerlarda olumlu etkiler olarak; motivasyonlarının artması, mutlu hissetmeleri, alışveriş, moda, makyaj seçenekleriyle boş zamanlarını değerlendirdiklerini belirtirlerken, katılımcıların büyük bir çoğunluğu da olumsuz etkilerden bahsetmiştir. En fazla olumsuz etki, dış görünüş, kıyafet, yaşadıkları evi beğenmeme ile aile, arkadaş gibi çevrelerine daha az vakit ayırmaları yönünde olmuştur.

Sosyal medya influencerları, içerik üretimi yoluyla yalnızca ürün ve hizmet tanıtımı yapmakla kalmamakta, aynı zamanda duygusal yönlendirme, kimlik inşası ve yaşam rehberliği gibi işlevler de üstlenmektedir. Ergen bireyler, bu dönemde dışsal onay ihtiyacının arttığı, kimlik karmaşasının yoğunlaştığı ve sosyal çevreyle bağ kurma isteğinin ön plana çıktığı bir gelişim evresi yaşadıkları için, influencerları sadece eğlence figürleri olarak değil, aynı zamanda örnek alınan, takip edilen ve duygusal bağ kurulan kişiler olarak görmektedir (Ntopiapis 2021). Pozitif açıdan bakıldığında, psikolojik sağlamlık, öz-farkındalık ve motivasyonel destek sunan influencerlar, ergen bireylerin psikolojik iyi oluşuna katkı sağlayabilmektedir. Ruh sağlığı konusunda farkındalık oluşturan, beden olumlama ve kendini kabul temalı içerikler paylaşan, toplumsal meselelere duyarlılık geliştiren influencerlar, ergenlerin kendilerini değerli ve güçlü hissetmelerine yardımcı olabilmektedir. Ayrıca benzer yaş grubundan kişilerin başarı hikayelerini paylaşan influencerlar, ergen bireylerde umut, öz-yeterlik ve hedef odaklılık gibi olumlu duyguları besleyebilmektedir (Murat 2021; Ntopiapis 2021). Bu durum, ergenin sosyal destek algısını güçlendirmekte ve yalnızlık duygusunu azaltmaktadır. Buna karşın, influencer içeriklerinin büyük bölümü, estetik başarı, maddi bolluk, sosyal onay ve popülerlik temelli değerler etrafında inşa edilmektedir. Bu tür içerikler, ergen bireylerde idealize edilmiş yaşamlarla kendi gerçeklikleri arasında keskin bir fark oluşmasına neden olmakta, bu fark ise çoğu zaman yetersizlik, kıskançlık ve başarısızlık hissiyle sonuçlanmaktadır. Genel olarak Waldner vd. (2021) çalışmasında, influencerların genç bireyler üzerindeki etkileri ile beslenme ve tüketici eğitimi alanında öğretim yeterliklerinin geliştirilmesi arasındaki ilişki tartışılmıştır. Bu çalışmada influencer içeriklerinin özellikle gıda ve sağlıkla ilişkili tutumları nasıl yönlendirdiği incelenmiş, bu yönlendirmelerin eğitim programlarına nasıl yansıtılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Genel olarak bu durum, hem uyku düzeni, hem akademik performans hem de gerçek dünyayla kurulan ilişkiler üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta, iyilik halini çok boyutlu biçimde zayıflatmaktadır. Özellikle eleştirel medya okuryazarlığı gelişmemiş olan bireyler, influencerların sunduğu yaşamları mutlak doğru olarak algılamakta ve kendi benlik değerlerini bu çerçevede sorgulamaktadır (Parsa ve Akmeşe 2019). Bu etkinin yönü, influencer'ın içerik üretim amacı, kullandığı dil, sunduğu değer yapısı ve takipçiyle kurduğu ilişkinin doğası ile doğrudan ilişkili olarak şekillenmektedir. Ergenlerin dijital içeriklerle kurdukları ilişkinin niteliği, onların psikolojik dayanıklılığı, sosyal destek düzeyleri ve medya okuryazarlığı becerileri ile birlikte değerlendirildiğinde iyilik hali üzerindeki etkiler daha sağlıklı biçimde analiz edilebilmektedir (Powell ve Pring 2024). Bu nedenle ergenlerin sosyal medya ortamında karşılaştıkları içeriklere yönelik eleştirel ve bilinçli bir tutum geliştirmeleri, psikolojik esenliklerinin korunması bakımından temel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlar bağlamında Daniel vd. (2018) çalışmasında, sosyal medya influencerlarının özellikle vaping (elektronik sigara) toplulukları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Taylor'ın altı segmentli strateji çarkı modeli kullanılarak yapılan bu çalışmada, fenomenlerin genç kullanıcılar üzerindeki etkisi parasosyal ilişkiler bağlamında tartışılmıştır. Bu kapsamda Kadam vd. (2021) çalışmasında, Pune şehri örneği üzerinden Z kuşağının yaşam tarzı ve elektronik ürün tercihlerinde sosyal medya fenomenlerinin etkisi analiz edilmiştir. Özellikle fenomen destekli ürün tanıtımlarının genç bireylerde güven, tutum ve satın alma niyeti üzerinde güçlü etkiler yarattığı bulunmuştur.

Ruh Sağlığına Yönelik Sonuçlar

Sosyal medya influencerlarının ergen bireyler üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, bu etkinin en belirgin biçimde gözlemlendiği alanlardan biri ruh sağlığı olmaktadır. Ergenlik dönemi, bireyin hem fizyolojik hem de psikolojik olarak büyük bir dönüşüm yaşadığı, kimlik karmaşasının, duygu dalgalanmalarının ve sosyal hassasiyetlerin yoğunlaştığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte birey, hem içsel dünyasında hem de dışsal çevresiyle ilişkilerinde istikrar arayışı içerisinde (Parsa ve Akmeşe 2019; Powell ve Pring 2024). Sosyal medyanın ve özellikle influencer içeriklerinin bu hassas gelişim evresine olan etkisi, ruh sağlığı üzerinde çok katmanlı sonuçlar doğurmaktadır. Ergen bireyler, sosyal medyada karşılaştıkları influencerları sadece eğlence ya da bilgi kaynağı olarak değil, aynı zamanda özdeşim kurulabilecek, taklit edilebilecek ve duygusal bağ geliştirilebilecek figürler olarak görmektedir (Radwan vd. 2021). Bu bağlamda influencerların duygu durumu, davranış biçimleri ve yaşam tarzları, genç bireyin psikolojik yapısı üzerinde doğrudan etkiler oluşturmaktadır. Özellikle idealize edilmiş yaşamların ve mükemmel

imajların sürekli olarak sunulması, ergen bireylerde kendi yaşam gerçeklikleriyle, bu içerikler arasında kıyaslama yapma eğilimini artırmaktadır. Bu kapsamda Zozaya-Durazo vd. (2023) çalışmasında sosyal medya influencerlarının ergenler tarafından nasıl tanımlandığı ve algılandığı nitel yöntemlerle araştırılmıştır. Bu çalışmada ergen bireylerin influencer kavramını nasıl inşa ettiklerini, hangi özelliklere değer verdiklerini ve bu figürlerin günlük yaşam pratikleri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

Genel olarak araştırmalar, sosyal medya içeriklerine uzun süre maruz kalan gençlerde anksiyete, depresyon, sosyal izolasyon ve yalnızlık hissinin arttığını ortaya koymaktadır. Beğeni alma, takipçi kazanma, onaylanma gibi dijital etkileşim ölçütleri, ergen bireyler için ruhsal bir doyum aracı haline gelmekte, bu metrikler aracılığıyla kazanılan dijital değer, bireyin öz değer algısını şekillendirmektedir (Satıcı 2021). Bu durum, ruh sağlığını dışsal onaylara bağımlı hale getirmekte, içsel dengeyi bozan bir kırılma yaratmaktadır. Ayrıca influencerların da zaman zaman karamsar, depresif veya kontrolsüz duygular içeren içerikler paylaşması, izleyici konumundaki ergen bireylerde benzer duygusal durumları tetikleyebilmektedir. Öte yandan, bazı influencerların ruh sağlığına dair farkındalık yaratmaya çalışması, terapi deneyimlerini paylaşması ya da psikolojik destek almanın önemini vurgulaması, gençler üzerinde olumlu etkiler de yaratabilmektedir (Radwan vd. 2021; Satıcı 2021).

Siber Zorbalık ve Taciz

Siber zorbalık ve dijital taciz, dijital iletişim araçları aracılığıyla gerçekleştirilen, mağdurun psikolojik, duygusal ya da sosyal bütünlüğünü zedeleyen, süreklilik taşıyabilen olumsuz davranışları ifade etmektedir. Ergenlik döneminde bireylerin sosyal kabul ihtiyacının artması, dijital kimlik oluşturmaya yönelik çabalarının yoğunlaşması ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması, onları siber zorbalık ve dijital tacize karşı daha savunmasız hale getirmektedir (Shamim ve Azam 2024). Bu süreçte sosyal medya influencerlarının hem doğrudan hem de dolaylı biçimde bu olgularla ilişkili oldukları görülmektedir. Influencerların içerik üretim pratikleri, takipçileriyle kurdukları etkileşim biçimleri ve dijital toplulukları yönlendirme tarzları, siber zorbalık ortamlarının doğasını şekillendirmektedir. Ergen bireyler, sosyal medya platformlarında yoğun biçimde varlık göstermekte, içerik üretmekte ve dijital etkileşim kurmaktadır (Waldner vd. 2021). Bu etkileşimler sırasında yaşlıları tarafından dışlanma, aşağılanma, alay edilme, tehdit edilme, ifşa edilme gibi siber zorbalık türlerine maruz kalmaktadır. Örneğin son zamanlarda Netflix'in Adolescence adlı gençlik dizisi konuşulmaktadır. Dizide, akran zorbalığı, ergenlerin kimlik arayışları ve sosyal baskılar ele alınmaktadır.

Baş karakterin sosyal medyada zorbalığa uğraması, dışlanması ve bunu kimseyle paylaşmaması üzerinden yaşadığı psikolojik travma ele alınarak, izleyicide empati ve konuya dair farkındalık kazanma olanağı sunmaktadır.

Influencerlar ise bu süreçte ya doğrudan bu tür davranışlara karşı du-yarsız kalarak ya da kimi zaman istemeden teşvik ederek bu döngüyü pekiştirmektedir. Bu bağlamda Han ve Balabanis (2023) çalışmasında sosyal medya influencerlarının etkilerine ilişkin yapılmış çalışmalar meta-analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma, influencer etkisini belirleyen temel etkenleri (kaynak güvenilirliği, sosyal kimlik, takipçi etkileşimi vb.) teorik temellere dayandırarak bütüncül bir çerçeve sunmaktadır.

Siber zorbalık, mağdurun yalnızca dijital ortamla sınırlı kalmayan, aynı zamanda gerçek yaşamına da sirayet eden bir tehdit oluşturmaktadır. Zorbalığa maruz kalan ergen bireylerde; kaygı bozuklukları, depresyon belirtileri, özgüven kaybı, sosyal izolasyon ve akademik başarısızlık gibi çok boyutlu sonuçlar gözlemlenmektedir. Dijital ortamdaki taciz, fiziksel bir ortamdan farklı olarak sınır tanımamakta, zaman ve mekan fark etmeksizin bireyi sürekli bir tehdidin içine çekmektedir (Shamim ve Azam 2024; Waldner vd. 2021). Bu durum, ergen bireyin güvende olma duygusunu zedelemekte ve psikolojik bütünlüğünü istikrarsızlaştırmaktadır. Özellikle sosyal medya fenomenleriyle doğrudan etkileşime giren veya onların içeriklerine yorum yapan ergen bireyler, çoğu zaman görünürlük kazanma arzusuyla daha fazla risk almakta ve olumsuz geri bildirimlere daha açık hale gelmektedir. Çocuk veya genç bireylerin siber zorbalığa maruz kaldıklarında ailelerini, öğretmenlerini bilgilendirmeleri oldukça önemlidir. Özellikle siber zorbalıkla karşılaşanların zorbayı şikayet etmesi, sessiz kalmaması, siber zorbalığın bir suç olduğu ve cezasının bulunduğunu bilinmelidir. Ayrıca, sebebi ne olursa olsun kişisel bilgiler, şifreler herhangi bir web sitesiyle, başka bireylerle paylaşılmamalıdır.

Alana Yönelik Yapılan Güncel Çalışmalar ve Değerlendirme

Genel olarak gençler üzerinde sosyal medya influencer'larının çok katmanlı ve disiplinlerarası boyutlarda etkiler oluşturduğu yönündeki literatür bulguları giderek çeşitlenmekte ve güçlenmektedir. Satın alma niyetlerinden toplumsal kimlik inşasına, duygusal iyilik halinden riskli davranış eğilimlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede yapılan çalışmalar, influencer'ların genç kitleler üzerinde belirleyici bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Alakuş 2019; Al-Ansi vd. 2023; Han ve Balabanis 2023). Tüketim davranışları bağlamında ele alındığında, influencer içeriklerine maruz kalmanın gençlerin marka tercihlerinde ölçülebilir değişimlerle sonuçlandığı saptanmakta ve bu değişimlerin duygusal ya-

kınlık, güven ve algılanan uzmanlık gibi aracı faktörler üzerinden şekillenmekte olduğu raporlanmaktadır (Çakmak 2024; Zaman vd. 2024; Zhao vd. 2024). Özellikle S-O-R modeli çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmalar, influencer paylaşımlarının uyandırdığı duygusal uyarımın genç tüketicilerin içsel değerlendirme süreçlerini tetiklemekte ve anlık satın alma davranışını hızlandırmakta olduğunu göstermektedir (Çakmak 2024).

Kimlik inşası ve benlik sunumu ekseninde elde edilen veriler, influencer'ların estetik normları, toplumsal değerleri ve kişisel anlatıları yeniden üreterek gençlerin çevrim içi öz-temsillerini biçimlendirmekte olduğunu ortaya koymaktadır (Ezzat 2020; Lozano Blasco vd. 2023; Zozaya Durazo vd. 2023). Nitel içerik analizleri, genç kullanıcıların influencer modelleriyle kurdukları parasosyal etkileşimin, algılanan yakınlık hissi sayesinde duygusal kimlik bağlarını kuvvetlendirmekte ve bu bağın hem çevrim içi hem de çevrim dışı davranış kodlarını dönüştürmekte olduğunu bildirmektedir (Daniel vd. 2018; Gökerik 2024). Özellikle ergenlik döneminde bulunan bireylerde, takip edilen influencer'ların fiziksel görünüm ve yaşam tarzına dair kalıpları, beden imajı kaygısını ve sosyal karşılaştırma eğilimini artırmakta ve psikolojik refah üzerinde baskı oluşturmaktadır (Engel vd. 2024; Powell ve Pring 2024).

Sağlık ve risk davranışları alanında yürütülen incelemeler, influencer içeriklerinin beslenme, bağımlılık ve kumar gibi hassas konularda yönlendirici olabildiğini göstermektedir. Vaping topluluklarını odağına alan araştırmalar, sosyal medya üzerinden yapılan ürün tanıtımlarının gençlerin algıladığı risk düzeyini düşürmekte ve deneme isteğini yükseltmekte olduğunu ortaya koymaktadır (Daniel vd. 2018). Benzer şekilde kumar temalı influencer içeriklerinin, çocuklar ve gençler için motivasyon kaynaklarını yeniden yapılandırmakta ve kumar davranışına yönelik olumlu tutumları pekiştirmekte olduğu vurgulanmaktadır (Bolat vd. 2025). Sistematik taramalar, diyet takviyeleri ve hızlı kilo verme yöntemleri gibi sağlıkla ilişkili konularda influencer önerilerinin güvenilir bilgi kaynaklarıyla sıklıkla çeliştiğini ve gençlerin yanlış yönlendirilme olasılığını artırmakta olduğunu doğrulamaktadır (Engel vd. 2024; Powell ve Pring 2024).

Genel olarak sosyopsikolojik etkiler bağlamında yürütülen çalışmalar, influencer'ların duygusal esenlik, öz-saygı ve sosyal benlik kurgularını güçlü biçimde etkilemekte olduğunu belirtmektedir. Orta Doğu örneklemelerinde gerçekleştirilen ampirik araştırmalar, influencer içeriklerinin sosyal uyum beklentilerini güçlendirmekte ve grup içi onay arayışını pekiştirmekte olduğunu göstermektedir (Al-Ansi vd. 2023). Bilişsel harita tekniği kullanılarak yapılan analizlerde, influencer mesaj-

larının gençlerin değer sistemleri ve davranış niyetleri üzerinde doğrudan yollarla etki yarattığı, özellikle statü sembolleri ile ilişkilendirilen ürünlerin tercih edilme olasılığını artırmakta olduğu saptanmaktadır (Lajnef 2023). Ayrıca duygusal yakınlığa dayalı sadakatin, influencer önerilerini sorgulamaksızın kabul etme eğilimini yükselttiği ve bu yolla eleştirel medya okuryazarlığının zayıflamakta olduğu ifade edilmektedir (Iwanicka 2022; Ling 2024).

Kültürel ve demografik farklılıklar çerçevesinde ulaşılan bulgular, influencer etkilerinin toplumsal bağlam tarafından şekillenmekte olduğunu ve yerel normlarla etkileşim halinde farklı tezahürler sergilemekte olduğunu göstermektedir. Türkiye’de üniversite öğrencileriyle yapılan çalışmalar, influencer içeriklerinin sinema tercihlerinden moda tüketimine kadar geniş ölçekte davranış kalıplarını dönüştürmekte olduğunu ve kültürel sermaye göstergelerinin yeniden tanımlanmasına katkı sunduğunu ortaya koymaktadır (Satıcı 2021; Çatkafa ve Sönmez 2024). Orta Avrupa ve Latin Amerika odaklı araştırmalar, influencer’ların kimlik sunumlarında otantik anlatı vurgusunun gençlerin eleştirel tutumunu dengelemekte ve güven inşa etmeye aracılık etmekte olduğunu ileri sürmektedir (Gelati ve Verplancke 2022; Zozaya Durazo vd. 2023). Öte yandan BIRCI Journal’da yayımlanan bulgular, Endonezya ve Malezya gibi Güneydoğu Asya ülkelerinde influencer’ların dini ve toplumsal normlara uyum göstererek davranışsal etkilerini güçlendirmekte olduğunu doğrulamaktadır (Hanafiah ve Irwansyah 2022). Tüm bunlarla beraber mevcut literatür gençlerin sosyal, psikolojik ve ekonomik davranış örüntülerinin influencer’lar aracılığıyla yeniden şekillenmekte olduğunu bütüncül bir şekilde desteklemektedir. Bulgular, influencer etkileşimlerinin güven, otantiklik, parasosyal yakınlık ve bilişsel değerlendirme süreçleri üzerinden geniş bir etki spektrumu üretmekte olduğunu ve bu etkilerin medya okuryazarlığı, düzenleyici çerçeveler ile ebeveyn rehberliği gibi dışsal faktörlerden bağımsız düşünülememekte olduğunu göstermektedir (Parsa ve Akmeşe 2019; Kayan 2024; Powell ve Pring 2024).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal medya influencer’larının gençler üzerindeki etkilerine ilişkin bulgular bütünsel olarak ele alındığında, etki mekanizmalarının yalnızca pazarlama çıktılarıyla sınırlı kalmadığı, kimlik oluşumu, psikolojik iyi oluş ve riskli davranış kalıplarının dönüşümü gibi çok katmanlı alanlarda da belirleyici rol oynadığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu çalışmada, sosyal medya influencerlarının ergen bireyler üzerindeki etkileri çok boyutlu bir çerçevede ele alınmış ve mevcut literatür ışığında analiz edilmiştir. İncelemeler sonucunda, influencerların ergenlerin bireysel gelişim süreçlerinde, kimlik inşasında, değer sistemlerinin oluşumunda,

sosyal davranış kalıplarının benimsenmesinde ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde önemli bir rol oynadıkları ortaya konulmaktadır. Sosyal medya platformları, yalnızca iletişim ve eğlence aracı olmanın ötesine geçerek genç bireyler için bir tür kimlik sahnesi ve toplumsal etkileşim alanı haline gelmektedir. Bu süreçte, özellikle yüksek etkileşim gücüne sahip influencerlar, gençlerin davranışsal yönelimlerinde belirleyici aktörler olarak öne çıkmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, influencer içerikleri ergen bireylerde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratmaktadır. Pozitif yönüyle bakıldığında, bazı influencerlar aracılığıyla genç bireyler için toplumsal farkındalık, beden olumlama, ruh sağlığı bilinci ve sosyal sorumluluk gibi alanlarda olumlu etkiler yaratılmakta, gençlerin sosyal katılımı ve öz güveni desteklenmektedir. Ancak olumsuz etkiler çok daha belirgin düzeyde kendini göstermektedir. Ergenlerin influencerların yaşam tarzları, fiziksel görünimleri ve sosyal başarıları ile kendilerini karşılaştırmaları, yetersizlik, kıskançlık ve özsaygı sorunlarını beraberinde getirmektedir. Ayrıca, tüketim alışkanlıklarının yönlendirilmesi, gerçek dışı başarı ve güzellik algılarının dayatılması, siber zorbalık ve dijital taciz vakalarının artması gibi sorunlar da ergenlerin psikolojik ve sosyal gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Özellikle ergenlerin psikolojik sağlamlık düzeyleri, dijital okuryazarlık becerileri ve sosyal destek mekanizmalarına erişimleri, influencer etkisinin yönünü belirlemede kritik rol oynamaktadır.

Bu bağlamda, gençlerin sosyal medyanın olumsuz taraflarından korunması, dijital teknolojileri doğru ve etkin bir şekilde kullanabilmesi için toplumun tüm kesimlerine önemli görevler düşmektedir. Öncelikle ailelerin bu konuda bilinçli olması, bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Çocukların sosyal medya kullanımı ebeveynlerinin denetiminde olmalı, kullanım saatlerine kısıtlama getirebilmelidirler. Sonrasında okullarda sosyal medya kullanımıyla ilgili öğretmenlere, velilere ve öğrencilere seminerler verilmeli, sosyal medya okuryazarlığı dersleri eklenmelidir. Gereklı kamu otoritelerinin de sosyal medyaya, sosyal ağlara yaş sınırı getirmesi, bazı uygulamaların kapatılması, çevrimiçi platformlara güvenliği sağlamak için etik kuralların uygulanması gerekmektedir. Diğer taraftan gençlerin seviyelerine uygun, güvenli içeriğe sahip site ve kanalların yapılması önemlidir. Kişiler, sanal dünya ile gerçek dünya arasındaki farkı bilmeli kendilerini çeşitli sapkınlık, mahremiyet, şiddet içeriklerine karşı korumayı öğrenmelidirler.

KAYNAKÇA

- Alakuş, S. (2019). Sosyal medyanın gençlerin marka tercihlerine etkisi: Özel okul öğrencileri üzerine bir araştırma, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Al-Ansi, A. M., Hazaimah, M., Hendi, A., AL-hrinat, J., Adwan, G. (2023). How do social media influencers change adolescents' behavior? An evidence from Middle East countries, *Heliyon*, 9(5); e15983.
- Albadri, A., Hani. (2023). The role and impact of social media influencers, *Information Sciences Letters*, 12(8).
- Bolat, E., Panourgia, C., Yankouskaya, A., et al. (2025). Influencer-driven gambling content and its impact on children and young people: A scoping study, *Current Addiction Reports*, 12(3).
- Chaudhury, S., Tripathi, V., Tiwari, S. (2023). The impact of social media on youth in the perspective of marketing, *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR)*; 10(6).
- Choubey, T. (2025). The rise of influencer culture and its psychological, social, and behavioral impact on youth, *International Journal of Research Publication and Reviews*, 6(4); 4002–4007.
- Çakmak, A. Ç. (2024). Sosyal medya etkileyicilerinin (influencer) takipçilerinin anlık satın alma davranışına etkisinin S-O-R modeli ile incelenmesi, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 16(2); 289–350.
- Çatka, M., Sönmez, Ö. A. (2024). Üniversite öğrencileri üzerinde sosyal medya influencerlarının etkisi, *Medya ve Kültür*, 4(1); 64–83.
- Daniel, E. S., Jr., Jackson, E. C. C., Westerman, D. K. (2018). The influence of social media influencers: Understanding online vaping communities and parasocial interaction through the lens of Taylor's six-segment strategy wheel, *Journal of Interactive Advertising*, 18(2); 96–109.
- Damirchi, S. (2021). The effects of social media influencers on consumers' buying intentions with mediating role of consumer attitude, Master's thesis.
- Engel, E., Gell, S., Heiss, R., Karsay, K. (2024). Social media influencers and adolescents' health: A scoping review of the research field, *Social Science ve Medicine*, 340; 116387.
- Ezzat, H. (2020). Social media influencers and the online identity of Egyptian youth, *Catalan Journal of Communication and Cultural Studies*, 12(1); 119–133.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal medyada yükselen bir trend: Influencer pazarlama üzerine kavramsal bir değerlendirme, *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi (PIAR)*, 7(2); 362–385.
- Gelati, N., Verplanck, J. (2022). The effect of influencer marketing on the buying behavior of young consumers, Bachelor's thesis.
- Gökerik, M. (2024). The enchantment of social media influencers: Analysing consumer attitudes through the lens of the information adoption model, *OPUS-Journal of Society Research*, 21(3); 125–139.

- Han, J., Balabanis, G. (2023). Meta-analysis of social media influencer impact: Key antecedents and theoretical foundations, *Psychology ve Marketing*, 41(2); 394–426.
- Hanafiah, M., Irwansyah, I. (2022). Impact of social media influences on the consumption behavior of adolescents and children, *Budapest International Research and Critics Institute (BIRCI) Journal*, 5(2); 14237–14246.
- Iwanicka, A. (2022). Social media and influencers in the lives of teenagers, *Edukacyjna Analiza Transakcyjna*, 11; 55–70.
- Kadam, N., Deshmukh, A., Kadam, R. (2021). A study on impact of social media influencers' endorsements on the buying behaviour of Gen Z, for lifestyle and electronics product category with special reference to Pune city, *Parikalpana – KIIT Journal of Management*, 17(1).
- Kayan, F. (2024). Sosyal medyada pazarlama stratejileri ve influencerların tüketici davranışlarına etkileri, *Sosyolojik Bağlam*, 5(3); 421–445.
- Lajnef, K. (2023). The effect of social media influencers on teenagers' behavior: An empirical study using cognitive map technique, *Current Psychology*, 42; 19364–19377.
- Ling, G. P. (2024). The effect of social media influencer on youth online buying behaviour in Klang Valley, Bachelor's thesis.
- Lozano-Blasco, R., Aladrén, M. M., ve Gil-Lamata, M. (2023). Social media influence on young people and children: Analysis on Instagram, Twitter and YouTube, *Comunicar*, 31(74); 117–128.
- Lu, S. (2023). The effect of influencers on high school students, *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media*, 29(1); 42–47.
- Murat, C. B. (2021). Sosyal medyada kişisel marka yönetimi uygulamaları, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi-Dış Ticaret Enstitüsü.
- Ntopiapis, N. T. (2021). The marketing concepts in the developing media and the effects of influencers on youth, *OPUS–Journal of Society Researches*, 17(35).
- Parsa, A. F., Akmeşe, Z. (2019). Sosyal medya ve çocuk istismarı: Instagram anneleri örneği, *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 5(1); 163–191.
- Powell, J., Pring, T. (2024). The impact of social media influencers on health outcomes: Systematic review, *Social Science ve Medicine*, 340;116472.
- Radwan, A. F., Mousa, S. A., Mohamed, M. M., Youssef, E. Y. M. Y. (2021). Impact of social media influencer marketing on youth purchase intentions in UAE, *Media Watch*, 12(3); 422–439.
- Satıcı, H. (2021). Türkiye'de sosyal medya influencerlarının sinemaya olan etkisi, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shamim, K., Azam, M. (2024). The power of social media influencers: Unveiling the impact on consumers' impulse buying behaviour, *Humanities and Social Sciences Communications*, 11; 1461.
- Waldner, I. I., Mittischek, L. M., Klinger, S. (2021). The role of influencers for

young people and its consequences for the development of teaching competence in nutrition and consumer education, Proceedings of the STS Conference Graz 2021.

- Yardımcı, M. (2024). Influencer bireylerin takipçileri üzerindeki etkisi, *International Journal of Media, Culture and Literature*, 9(2); 115–129.
- Zaman, K., Khan, S. N., Abbas, M., AbdAlatti, A. (2024). Effect of social media influencers on brand preferences through trust: Moderating role of emotional attachment, *Innovative Marketing*, 20(2); 128–139.
- Zhao, X., Xu, Z., Ding, F., Li, Z. (2024). The influencers' attributes and customer purchase intention: The mediating role of customer attitude toward brand, *SAGE Open*, 14(2).
- Zozaya-Durazo, L., Feijoo, B., Sádaba-Chalezquer, C. (2023). Social media influencers defined by adolescents, *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry*, 11(1).

Bölüm 4

TÜRKİYE’DE SOSYOLOJİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNDE YAŞANAN TARTIŞMALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Güney NAİR¹

1 Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
guneynair@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6165-9672>

Giriş

Sosyoloji bilimi 19. yüzyılda akademik bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır ve ön koşullarını Avrupa'nın yaşadığı aydınlanma çağına kültürel birikimi oluşturmuştur. Aydınlanma çağı Avrupa'nın toplumsal yapısı açısından, bilginin anlam ve öneminin dinin buyruklarının dışında değerlendirilmeye başlandığı, metafizik tartışmaların yerine pozitif bilginin konduğu, doğa yasalarının önemsendiği bir dönemi ifade etmektedir. Modern Avrupa'nın oluşumuna zemin hazırlayan bu dönem toplumların dünya görüşünü tümenden değiştirmiştir. “İnsan ruhunun zincirlerini kırdığı, eski kanaatlerin gözden geçirildiği, bütün yanlışlara saldırılan, eski adetlerin tartışma konusu edildiği, bütün ruhların özgürlüğe doğru uçtuğu” (Bottomore ve Nisbet, 1990:18) bu değişim dönemi 1789 Fransız Devrimi ve aynı dönemde şekillenen İngiliz Sanayi Devrimi'ni gündeme getiren ön koşulları oluşturmuştur. Devrimlerin yarattığı değişim sonucu ortaya çıkan bunalımlara çözüm arama çabalarının ürettiği atmosfer Fransa'da bağımsız bir bilimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özkalp (2005:22) bu dönemi yorumlarken, küçük kasabaların yerini hava kirliliğinin yoğun olduğu kentlerin aldığını, toprağından kopan ailelerin, kadınların ve çocukların sanayi işletmelerinde, madenlerde zor koşullarda haftanın altı günü 14-16 saat çalıştırıldıklarını, çocuk ve bebek ölümlerinin yüksek seviyelere çıktığını, cinayet, alkolizm, fakirlik ve hastalıkların yaygınlaştığına vurgu yapmaktadır.

Böylesi bir tablo içinde toplumsal olayların, olguların, toplumsal yapının ve bu bütünün sistemli bir şekilde işleyişinin metafizik yorumlardan, değer yargılarından uzak ele alınıp incelebileceği düşüncesi, sosyoloji biliminin yöntem ve teknikleriyle felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim olmasının yolunu açmıştır. Sosyoloji alanında Fransa'da yaşanan gelişmelerin Türk toplumundaki aydınları kısa sürede etkilemesinin iki temel nedeni vardır. Birincisi, Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin başlattığı batılılaşma çabaları bağlamında Fransa ile geliştirilen ilişkiler, Türk aydınlarının Fransa'da yaşanan gelişmeleri yakından izlemesi ve çeşitli nedenlerle birçok Osmanlı aydınının Fransa'da ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşamak zorunda olması. İkincisi ise Avrupa'da yaşanan bunalımlara benzer bir durumun çöküş sürecindeki Osmanlı toplumsal yapısında da yaşanıyor olması ve çeşitli perspektiflerden Osmanlı aydınlarının bu sorunlara çözüm arama çabalarının ortaya çıkardığı atmosfer. Bu iki temel faktör sosyoloji biliminin Türk toplumunda kabul görmesini kolaylaştırmıştır. Abdullah Cevdet'in Gustave Le Bon ile olan dostluğu, Ziya Gökalp'in Durkheim sosyolojisi'ni neredeyse günü gününe izlemesi, Koca Mustafa Reşit Paşa ile Auguste Comte arasındaki mektuplaşmalar, Osmanlı topraklarında yayınlanan çeşitli gazete ve dergilerde Fransız düşünce dünyasından yapılan çeviriler, dünyanın ikinci sosyoloji kür-

süsünün İstanbul’da kurulması, anlatmaya çalıştığımız tablonun tipik örnekleridir. Şahsi ilişkilerin yanında, II. Dünya Savaşı sonunda, “sosyolojinin dünya çapında yeniden örgütlenmesine katkıda bulunduğumuzu, Sosyoloji derneklerinde, uluslararası kongrelerde yer aldığımızı, G. Davy, H. Freyer, G. Gurvich gibi hocaların üniversitelerimizde ders ve konferanslar” (Coşkun, 1991:31) verdiklerini de vurgulamamız gerekir. Ahmet Rıza Bey, Abdullah Cevdet, Mehmet Ali Şevki, Mehmet İzzet, Ahmet Şuayıp, Prens Sabahaddin, Ziya Gökalp gibi pek çok düşünürümüz ülkemizde sosyolojinin gelişimine katkı sunmanın yanında, ülkemizin yaşadığı toplumsal sorunların çözümü için çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir.

Osmanlı devletinin yıkılışının hız kazandığı, Türk toplumunun kabuk değiştirdiği bir süreçte, hazır bir reçete gibi algılanan sosyoloji biliminin bilgi birikiminin, çöküşü durdurabildiğini söylemek mümkün olmamakla birlikte yeni bir devlet şeklini ortaya çıkaran ideolojinin içini doldurduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Özellikle Auguste Comte ve Durkheim çizgisinde gelişen sosyoloji ekolünün Ziya Gökalp tarafından benimsenip, iyi analiz edilmesi ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin ideolojik arka planını güçlendirmesi resmi ideolojinin bu genç bilime bakışını pozitif yönde etkilemiş, sosyoloji sadece yükseköğrenim konusu olmakla kalmamış, orta öğretim kurumları müfredatına ders olarak girmiştir. Özellikle Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp üzerinden süren tartışmalar, ülkemizde sosyoloji biliminin ilk yıllarına damga vurmuştur. Dolayısıyla ülkemizde sosyoloji biliminin ilk dönemini tartışan bilim insanları, sosyoloji biliminin gelişimini bu iki farklı bakış açısından irdeleyerek değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

1-Avrupa’da Sosyoloji Bilimini Ortaya Çıkaran Koşullar

Toplum adı verilen karmaşık yapıyı kendisine araştırma alanı olarak belirleyen Sosyoloji, Auguste Comte’nin ilk kez ismini tanımlaması ve çeşitli düşünürlerin önemli katkılarıyla metodolojisini belirlemiş, “en genç bilim” ünvanı ile bilimler sınıflamasında yerini almıştır. Sosyoloji genç bir bilim olmakla beraber sosyolojik düşüncenin temelleri çok eskilere kadar gitmektedir. Hobbes, John Locke, Vico, Montesquieu gibi toplum felsefecilerinin sistematik bilgilerin tartışılmasına zemin hazırlamasından sonra bilimin gelişmesine katkı sunan birçok isim, “modern sosyoloji anlayışı ve toplum öğretisinin seküler bir temel üzerinde” (Richter, 2007:28) gelişmesine katkı sağlamıştır.

Batılı toplumlarda özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, sanat, bilim ve edebiyatta yeniden canlanma ve yenileşme anlamına gelen, merkeze insanı alan düşüncenin ilerlemesi, anatomi, matematik, astronomi gibi alanlarda büyük keşiflerle desteklenen Rönesans dönemi, dini inanç sistemle-

rinde yaşanan reform hareketleri Avrupa’da önemli değişikliklerin temelini oluşturmuştur. Özellikle “aydınlanma düşüncesinin merkezinde yer alan ve bilginin kaynağı olarak dinsel otoritenin yerini bilimin alması gerektiğini” (Şavran, 2010:13) öngören pozitivist düşünce burada önemli bir yer edinmektedir. Bununla birlikte Avrupalı denizcilerin yeni ticaret yolları arayışıyla dünyayı keşfetmeye başlamaları ve gerçekleşen coğrafi keşifler, keşiflere orantılı olarak gelişen merkantilizm, Copernicus, Galileo, Newton, Bacon, Kant vb. isimlerin arka planını oluşturduğu bilimsel devrimler Avrupa’nın siyasi, ekonomik, dini ve entelektüel manzarasını derinden etkileyerek modern çağın temellerini atmıştır. Özellikle 16. yüzyılda Avrupa’da yaşanan köylü savaşları, Fransa’da gerçekleşen Protestan Aristokrasisi ve Katolik krallık arasındaki savaşlar ve Avrupalıların Türkler ile giriştikleri mücadele, Avrupa’nın toplumsal yapısında derin izler bırakmış, zenginler ve yoksullar arasındaki çatışmanın, dolaşısıyla toplumsal sınıflar arasındaki uçurumun temellerini oluşturmuş, din savaşları seküler toplumun oluşmasına kaynaklık etmiştir.

Avrupa’nın toplumlararası ilişkilerde ve dünya egemenliğinde söz sahibi olması yolunda güçlü bir alt yapı ortaya çıkarken, üretim ilişkileri üzerinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Fransa’da 1789 devrimi ve İngiltere’de buhar makinesinin dokuma tezgahlarında kullanılması ve seri üretimin gerçekleşmesiyle başlayan ardışık devrimsel süreçleri içeren sanayi devriminin yarattığı ekonomik, siyasal, sosyo-kültürel atmosfer toplumları derinden etkilemiştir. “15. yüzyılda Çin, Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun elinde bulunan yüksek kalkınmışlık seviyesi” (Richter, 2007:29) yaşanan bu gelişmeler sayesinde “16. yüzyıldan sonra Batı’nın, dünya egemenliğini ele geçirmeye başlaması” (Sezer, 1985:16) sonucunu doğurmuştur. Yaşanan toplumsal bunalımlar ve toplumsal değişme süreciyle birlikte “toplum sorunlarına çok yönlü ve boyutlu çözümler aranmış, bu süreçteki bilimsel ele alışı” (Coşkun, 1991:29) sosyoloji bilimini dünya ile tanıştırmıştır. Dünya egemenliği ile eline büyük bir güç geçirmiş olan Avrupa’nın, kendi sorunlarını çözme yolunda girişimlerde bulunması ve bu girişimlerin yeni ve genç bir bilim dalının ortaya çıkışına zemin hazırlamasını olağan bir sonuç olarak karışlamak gerekir.

Batı toplumlarında 19. yüzyıl sonlarına doğru, o güne dek görülmemiş biçimde gerçekleşen ekonomik, teknolojik, bilimsel gelişmeler, kültür ve düşün alanlarında güçlü akımlar ortaya çıkarmış, endüstriyel kültür “denizleri, karaları aşarak dünyanın dışta kalan ülkelerinin gelenek sınırlarını” (Berkes, 1978:381) zorlamaya başlamış ve kısa sürede o sınırları aşmıştır. Sosyoloji, Batı’da 19. yy’da toplum sorun ve açmazlarına çözüm aramak, büyük sarsıntı ve kriz yaratan olayları muhtemel neden ve sonuçlarıyla analiz edip yorumlayabilmek ve hatta o olayları yönlendi-

rebilmek amacıyla ortaya çıkmış bir bilim olmakla beraber, özellikle üç önemli değişim sosyolojinin gelişmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. “Fabrikaya dayalı endüstriyel ekonominin doğuşu, şehirlerin hızla büyümesi, demokrasi ve siyasal haklar konusunda” (Macionis, 2012:11) ortaya çıkan ve toplumlar üzerinde büyük etkiler yaratan yeni fikirler.

Fransa’da ortaya çıkan ve inceleme alanı “toplum, toplumsal yapı ve yapı üzerinde gerçekleşen tüm toplumsal olaylar, ilişkiler ağı olan sosyoloji ismini ilk defa Auguste Comte (1795-1857) kullanmış, kısa sürede diğer düşünce adamları tarafından da bu kavram kabul görmüştür. İnsan zihninin gelişimini yönlendiren entelektüel evrim yasalarının varlığını vurgulayan Comte “pozitivizm terimini bu gelişimin epistemik zirvesini tanımlamak için” (Gordon, 2013:310) kullanmış ve sonuçta bütün bilgilerin sentezi olarak sosyolojinin ortaya çıktığını belirtmiştir. “Daha ilk kullanılış şeklinde sosyoloji toplumu inceleyen bilim dalı olarak” (Sezal, 1991:117) tanımlanmıştır.

Kuşkusuz toplum üzerine araştırmaların mazisi, sosyoloji biliminin ortaya çıkışından çok daha eskilere dayanmaktadır. Sosyoloji öncesinde yapılan araştırmalar “siyasal felsefe, sosyal felsefe, ideoloji” (Doğan, 1998:28) gibi başlıklar çerçevesinde ve felsefenin içinde yapılagelmiştir. Kessler (1985:3) ilk sosyolojik düşünceleri milattan önce beşinci yüzyıl Yunan filozoflarına kadar götürerek, sofistlere, Sokrates’e, Eflatun’a atıf yaparak ahlak kuralları ve devletin ortaya koyduğu kanunların kurallarının, düzen sorgusunun sosyal hayatın bütünü için bu günde önemli bir tartışma konusu olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Richter (2007:27)’in yorumu da benzer çerçevededir. Toplumla ilgili antik dönem çalışmaları, toplumsal gerçeklikten ziyade Platon’un “Devlet” eserinde olduğu gibi düşünceye yönelmişlerdir. Dolayısıyla bir bilim alanı olarak sosyolojiden söz edebilmek için 19. yüzyılı insanlığın gündemine sunan kurum ve kuralların kısacası, tüm sosyo-ekonomik ön koşulların olgunlaşması gerekmektedir.

Bu dönemde sosyolojinin gelişimi açısından dört temel akımın etkili olduğu görülmektedir. Birincisi, Saint-Simon, Auguste Comte ile başlayıp Durkheim tarafından sürdürülen akım, ikincisi Frederic Le Play tarafından kurulan ve De Tourville, Demolins, Paul Bureau, Paul Descamps gibi temsilcilerle sürdürülen Science Sociale akımı, üçüncüsü Gabriel Tarde’nin psikolojik akımı ve dördüncüsü de Spencer kaynaklı Espinas’ın geliştirdiği organizmacı akımdır. Bakış açılarındaki bu çeşitlilik sosyoloji bilimini ortaya çıkaran toplumsal sorunların ağırlığını ve farklı çözüm alternatiflerinin varlığını ortaya koymanın yanında, bu sorunlar karşısında çözüm arayan bilimin kısa sürede gördüğü toplumsal kabulün kanıtını da simgelemektedir.

2-Osmanlıda Batılılaşma Çabaları ve Sosyolojinin İlk İzleri

Batıda yüzyılları aşan siyasal, ekonomik, sosyal birikimin ürünü olarak ortaya çıkan sosyoloji bilimi, Türk toplumunda Osmanlı'nın son döneminde yaşanan siyasal sorunların önüne geçilebilmesi için hazır reçete sunacak bir bilgi birikimi olarak algılanmıştır.

Osmanlı'nın çöküş döneminde ortaya çıkan sisteme yönelik tablonun ülkeyi yöneten sultanları, idari yapının içindeki bürokratları ve gelişmeleri yakından takip eden aydınları derinden etkilediği gözlenmektedir. “Devlet yönetiminde yapılmaya mecbur kılınan reformlarda, batıyı düşünsel anlamda takip eden aydınların yayınlarında, kurulan derneklerin çalışmalarında” (Özdemir, 2008:ii) bu etkinin izleri açıkça görülmektedir.

Toplumsal yaşamda bunalımlar arttıkça Türk aydını, düşünce adamları daha güçlü bir şekilde sosyolojiye sarılmışlar, yıkıma çözüm üretilememiş olsa da, yıkılmış bir imparatorluğun üzerine yeni bir devlet inşası konusunda önemli görüşler ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla “Türk toplumbiliminin gelişmesi büyük ölçüde siyasal dalgalanmalara bağlı kalmış” (Kongar, 1982:15) ve batılı görüşler ile Türk toplum yapısını açıklamaya çabalarında önemli sorunlar yaşanmış, çoğu zaman yetersizlikler gözlenmiştir. Bu dönemde Avrupa'nın sanayileşme ve demokrasiyle tanışmasına karşın “geniş bir imparatorluk devleti olan Türkiye'nin birçok din ve dil toplumlarını kapsayan yapısı ile İslam dinine dayalı bir dinsel monarşi” (Berkes,1985:135) yönetimi altında bulunuyor olması önemli bir sorun alanı oluşturmuştur. Burada, Platon ve Aristo felsefesinden sentezlenen düşünceleri ile Farabi ve İbn-i Haldun'un Osmanlı aydınları üzerindeki yüzyıllara dayanan, toplumsal yaşamın temeline toplulukların varlığını koyan felsefi düşüncesinin etkilerini de göz ardı etmemek gerekir.

Türklerin Batı ile ilişkileri Asya steplerinden gelip Akdeniz havzasına yerleşmeleriyle başlamış ve tarihsel süreç içinde çeşitli aşamalarda devam etmiştir. Ülken (1992:23) bu ilk teması, bir step kavminin denize çıkması, çobanlıktan şehir hayatına, gemiciliğe ve ticarete geçmesi şeklinde yorumlamaktadır. Bizans İmparatorluğu ve Akdeniz'de Venedik, Ceneviz gibi yeni kültürlerle de etkileşime giren Türk Dünyası'nın Batı'yı anlama ve yorumlama çabaları çeşitli tarihsel olaylarla farklılaşsa da, kesintiye uğramamıştır. Ancak Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı etkiyi farklı bir perspektiften değerlendirmek gerekir. Çünkü “Fransız Devrimi, Batı Hristiyanlığı ve İslam dünyası üzerinde aynı anda gerçek etkide bulunan ilk büyük fikir hareketi” (Lewis,1991:41) olmuştur.

Fransa'da ihtilalin gerçekleştiği dönem, Osmanlı için yönünü Batı'ya dönecek bir padişahın liderliğini ilan etmesi anlamına gelmektedir. 7 Ni-

san 1789'da tahta çıkan ve 28. Osmanlı Padişahı olarak 29 Mayıs 1807 tarihine kadar 18 yıl tahtta kalan III. Selim batı yönlü reformist hareketlere yönelen ilk padişah olmuştur. Osmanlı padişahları III. Selim ve II. Mahmud döneminde girilen geniş çaplı reform hareketleri “modern öğretimi din için tehlikeli sayan fanatik, skolastik zihniyet ve derin araştırmanın köklerine kadar inmeye sabredemeyen idareci zihniyet” (Ülken,1992:35) tarafından engellenmeye çalışılmış, nispeten başarılı olunmuştur. Zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte, Osmanlı aydınınının yönünü döndüğü batı toplumlarının sosyo-ekonomik, kültürel, bilimsel dünyasındaki ilerlemelerin etkisiyle, Türk toplumunda “Tanzimat”, “I. Meşrutiyet” ve “II. Meşrutiyet” süreçleri yaşanmış ve bu süreçler toplum yaşamında derin izler bırakmıştır.

3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecid döneminde Koca Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan “Tanzimat Fermanı” batılılaşma sürecindeki önemli adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. “Osmanlı Devleti, Tanzimat’la başlayan bir yenileşme hareketi içine girmiş, dış dünya ile ilişkiler artmış ve özellikle Avrupa’nın ilerlemesi karşısında Osmanlı Devleti’nin bu duruma ayak uyduramaması (Kaan, 2019:9) toplumsal yaşamda eleştirileri arttırmış, sorunların aşılabilmesi için ortaya atılan görüşler, Garpcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık düşünce akımlarının doğmasına neden olmuştur.

Osmanlı düşünce hayatının pozitivizm ile ilk resmi tanışıklığının Tanzimat’ın mimarı ve dönemin önemli devlet adamlarından sadrazam Koca Mustafa Reşit Paşa ile Auguste Comte arasındaki mektuplaşma sayesinde olduğu söylenebilir. Osmanlı’daki siyasi gelişmeler üzerine Comte, Reşit Paşa’ya hitaben yazdığı 4 Şubat 1853 tarihli samimi mektupta, atılan adımların evrensel ilkelere uygun olduğunu dile getirerek “yönetiminiz yenilikçi bir sultanın ilk defa yaptığı cesur girişimi akıllıca devam ettirerek şerefli bir pay alıyor” (Korlaelçi, 1994:31) demektedir. Comte kaleme aldığı uzun mektubun bir bölümünde Reşit Paşa’dan, devlet idaresinden arta kalan zamanlarında pozitivizm ilmi halini ve pozitivizm politik sistemini incelemesini talep etmektedir.

Sosyoloji biliminin isim babası olan ve görüşleriyle bilimsel çevreleri derinden etkileyen Comte’a göre evren doğrusal bir gelişme halindedir. İnsan düşüncesi ve tarihi önce teolojik, sonra metafizik aşamadan geçerek pozitif aşamaya ulaşır. Bu üç aşama insan düşünce ve bilgisinin gelişme aşamalarıdır (Armağan: 1982:106). Bilim ve akıl yoluyla insan toplumlarının ve bireylerin gelişmesini teşvik etmeyi amaçlayan pozitivizm, bilimsel yöntemin ve pozitif bilimin önemini vurgulayarak, dinsel düşüncenin yerine bilim ve akıllı koymaktadır. Comte, pozitivist felsefeyi sosyal bilimlere de uygulamış, Avrupa’da sosyal bilimlerin gelişimini te-

tiklemiş ve toplumlar hakkında bilimsel bir anlayışın yayılmasına katkıda bulunmuş, bu durum Avrupa’da rasyonalizmin ve mantığın önemini arttırmıştır. Klisenin baskısı ve egemenliğinde geçen karanlık bir ortaçağdan sonra bilimin önderliğinde yeniden şekillenen Avrupa, özellikle ülkesinden uzakta Avrupa’da yaşayan Osmanlı aydınlarının bu değişimi anlamalarına/yorumlamalarına olanak sağlamıştır. Gelişmeler 23 Aralık 1876’da o güne değin mutlakiyet rejimiyle yönetilen Osmanlı İmparatorluğu’nun parlamenter rejimin yolunu açan I.Meşrutiyet ile tanışmasını sağlamıştır. Kızıltan (2006:251) ilk Türk parlamentosunun kuruluşunda, Genç Osmanlılar’ın uzun süren mücadelesinin etkili olduğunu belirterek Namık Kemâl, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi önde gelen aydınların, Avrupa’da bulundukları süre içerisinde yayınladıkları yazılarıyla demokrasi ve hürriyet fikirlerini yaydıklarını belirtmektedir. Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemâl gibi isimlerin Fransız ve Belçika anayasalarından esinlenerek birlikte hazırladıkları anayasa metni, padişah tarafından değiştirilerek kabul edilmiştir. Ancak, Osmanlı-Rus savaşının yarattığı olumsuzluklar gerekçe gösterilerek, Sultan II. Abdülhamit tarafından 13 Şubat 1878 tarihinde anayasa askıya alınıp, meclis tatil edilmiştir. Bu olağanüstü dönemden sonra II.Meşrutiyet’e kadar geçen otuz yıllık sürede Osmanlı aydınlarının bilinçli bir yapılanma sürecine girdikleri, batıda gelişen çeşitli fikirleri analiz ettikleri ve bu fikirleri, Osmanlı toplumunda yaşanan sorunları aşmak yolunda değerlendirdikleri görülmektedir. Osmanlı’da özellikle 1908 devrimi öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler siyasal anlamda olduğu kadar sosyolojik anlamda da dikkat çekicidir. Osmanlı’nın yaşadığı açmazlar karşısında, rejime karşı özellikle gençler arasında gözlenen ilk başkaldırmalar, batı ile kurulan köprü açısından önemlidir. “Yüksek eğitim okullarında (özellikle Tıp ve Harp Okulunda) gençler arasında başlayan gizli cemiyet kurma akımı, çoğunlukla subaylardan oluşan komiteler, Paris, Cenevre, Kahire gibi merkezlerde oluşan aydın gruplaşmaları” (Berkas, 1978:382) bir yandan ulusal sınırlar içinde ortaya çıkan kaosa çözüm ararken, diğer yandan Batı’nın sorunları aşma yol ve yöntemlerini anlama, bu yol ve yöntemlerden yararlanarak Osmanlı’nın sorunlarına çözüm üretme çabalarını güçlendirmiştir. Üstte de vurguladığımız gibi, Batıcı (Garp), Osmanlıcı, İslamcı görüşlerin yanında özellikle genç aydınlar arasında giderek güçlenen Türkçülük akımının bu döneme damga vurduğu görülecektir.

Avrupa’da “Jeunes-Turc” adıyla tanınan gruplar içinde Ahmet Rıza (1859-1930), Mehmet Murat (1853-1912) ve Prens Sabahaddin (1877-1948) gibi isimlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu isimler arasında Prens Sabahaddin ile Osmanlı topraklarında yaşanan çalkantıları sosyolojik bir göz ile yorumlayan ve daha sonra Türkiye’de sosyolojinin bir bilim olarak gelişmesinde önemli adımlar atacak olan Ziya Gökalp özel bir yere

sahip olacaktır. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'i değerlendirmeden önce kısaca Ahmet Rıza ve Mehmet Murat'a değinmek yerinde olacaktır.

Ahmet Rıza, Comte'nin ölümünden yirmialtı yıl sonra sürgün olarak gittiği Paris'te Marks'ın fikirlerini de tanıma olanağı bulmuş, sonrasında Marksizm'e yönelik yaptığı araştırmaları bir kenara koyarak pozitivist düşüncenin çevresine katılmaya karar vermiş ve bu alanda fikirler üretmiştir. Fransa'daki ziraat eğitiminden sonra İstanbul'a dönen Ahmet Rıza, ziraat ve eğitim bakanlıklarında görev yaptıktan sonra, düşüncelerini hayata geçiremediğine inandığı için tekrar Fransa'ya geri dönmüştür. Berkes (1978:386-394), Fransa'ya geri döndükten sonra Ahmet Rıza'nın, padişah Sultan Abdülhamit'e çeşitli muhtıralar yazdığını, bu muhtıralarda ülkeyi ve halkı içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtarmak için eğitim ve pozitif bilimleri yaymaktan başka bir yol bulunmadığını ifade ettiğini belirtmektedir. Ancak, Abdülhamit döneminde pozitivist düşüncenin dinsizlik, sosyalistlik gibi bir şey sayılmasından dolayı, bu konudaki fikirlerini derinleştirmedeğinin de altını çizmektedir. İlyasoğlu (1985:2164)'da, Ahmet Rıza'nın Fransa'da geçen günlerini yorumladığı çalışmasında, O'nun Jön Türk hareketinin lider ve ideologlarından biri olduğunu, "Meşveret" dergisindeki yazılarında Comte'un pozitif felsefesi ve siyasetini savunduğunu belirtmektedir. Ahmet Rıza, meşrutiyet rejiminin gelişine kadar siyasi yönü ağır basan bir isim olarak kalmış, Comte felsefesini tanıtmakta önemli payı olmakla birlikte arkasında hiçbir toplumbilim eseri bırakmamıştır.

Osmanlı'nın toplumsal sorunlarını aşmasının ve içinde bulunduğu durumdan kurtulmasının tek yolunun İslam şeriatı olduğunu ifade eden Mehmet (Mizancı) Murat ise, Rus topraklarında başlayıp oradan Anadolu'ya ve Fransa'ya kadar uzanan ilginç bir yaşam öyküsüne sahiptir. Kurulacak bir Pan-İslam devletinin Osmanlı'nın kurtuluş reçetesi olacağını belirten Mehmet Murat'ın düşüncelerinin sınırlı ve radikal çevrelerce benimsenmesinin ötesinde bir etkisi olmamıştır. Sonrasında Ahmet Rıza'nın düşüncelerini destekleyenlerle kutuplaşmış, Ahmet Rıza ve onun gibi düşünenleri dinsizlikle suçlamıştır. Saydığımız isimler arasında özellikle Prens Sabahaddin sosyoloji tarihimize özel bir yere sahiptir. Her ne kadar Ziya Gökalp'in Durkheim sosyolojisinin etkisindeki düşünceleri yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmi ideolojisini etkilemiş olsa da Prens/Sultanazade Mehmed Sabahaddin Bey ilk sosyologlarımızdan olmasının yanında, siyasal yaşamımızın önemli aktörlerinden biri olarak yakın tarihimizde özel bir yere sahiptir. Fransa'da sosyoloji alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak, gelişmeleri yakından izleyen Türk toplumunda iki toplumbilim akımı etkili olmuştur. Bunlardan biri Prens Sabahattin tarafından temsil edilen Frederic Le Play Okulu, diğeri ise Ziya Gökalp tarafından temsil edilen Comte-Durkheim Okulu'dur.

Türkiye’de sosyolojik düşüncede yaşanan ağırlıklı kutuplaşmanın Prens Sabahaddin’in “İlm-i İçtima” ekolü ile Ziya Gökalp’in “İçtimaiyat” ekolü arasında olduğu görülmektedir. “Genç Osmanlılar ile başlayan ve Jön Türkler, İkinci Meşrutiyet, İttihat ve Terakki çizgisini takip eden bu süreç içinde bir batılı ideoloji olan pozitivizm önem kazanmıştır” (Ergun, 1979:232). Bunun sonucunda ülkemizde 1913’te İstanbul Darülfünunu’nda açılan ilk sosyoloji kürsüsü ve ortaöğretim kurumlarında okutulan sosyoloji dersleri ve ders kitapları Comte-Durkheim sosyolojisi çizgisinde yazılmış ve okutulmuştur.

Sosyolojinin iki farklı kaynaktan gelişimini temsil eden Prens Sabahattin (1879-1948) ve Ziya Gökalp (1876-1924) ortaya attıkları düşüncelerle Le Play ve Durkheim sosyolojilerinin ülkemizdeki temsilcileri olarak tanımlanmışlardır.

3-Le Play Sosyolojisinin Türk Toplumundaki İzleri, Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima Ekolü

Sosyoloji biliminin metodolojisinin şekillenmesinde Auguste Comte gibi Frederic Le Play (1806-1882)’in de önemli payı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Comte sosyolojiyi mesleği gereği fizik biliminin örneklerinden hareket ederek şekillendirmeye çalışırken, maden mühendisi olan Le Play jeoloji örneğinden hareket ederek “Science Sociale” okulunu temellendirmiştir. Pozitif bilimlerin araştırma ve analiz tekniklerinin sosyal bilimlere uygulanması ilkesine dayanan bir yöntem geliştiren Le Play’ın hareket noktası “insan topluluklarının ve toplumsal olayların doğa yasalarının gereklerine göre incelenmesidir” (Tüfekçioğlu, 1998:22). Sosyoloji de astronomi, fizik, kimya gibi olgulardan hareket eden bilimler gibi bir yol izlemek zorundadır. Fakat geniş bir yığın içinde sosyal olguların hangilerinin önemli olduğu ve nasıl gözlenebileceği sorunu önce bir ölçü bulunması sonra da bu ölçünün nicel elemanlarının ölçülmesini sağlayacak bir yöntemin ortaya konmasını gerektirmiştir. Le Play, başlıca ölçü olgusu olarak aileyi, ailenin de nicel ifadesini sağlamak için aile bütçesini dikkate almıştır.

Özellikle monografi çalışmalarını literatüre kazandıran Le Play, işçi ailelerinin yaşam koşulları üzerinde yaptığı araştırmalarda aile olgusunu “gerçek sosyal birim” (Heilbron, 2015:56) olarak tanımlayarak, aile yaşamının ekonomik, sosyal, kültürel alanlarına yönelmiş ve buradan elde ettiği bulgularla genellemelere varmaya çalışmıştır. Kösemihal (1982:304), Le Play’ın madencilik üzerine bir anket hazırlamak için hükümet tarafından görevlendirildiğini, bu sayede Avrupa’nın her yerini dolaştığını, yerinde gözlemler yaptığını ve elde ettiği bulguları yirmi yıllık bir çalışmanın sonunda beş cilt halinde “Avrupa İşçileri” başlığıyla yayınladığını

nı belirtmektedir. İşçi ailelerinin dar gelirli olmaları nedeniyle, zengin ailelere göre çevrelerine bağlılıkları daha fazla olduğu sonucuna ulaşan Le Play, bu monografilere dayanarak bir aile sınıflaması da yapmış, “Ata-erkil”, “Kök” ve “Kararsız” Aile ayrımına gitmiştir. Le Play sınıflamasında bireşimci öge olarak mirasın geçiş biçimini dikkate almıştır. Le Play, aileyi hem toplumun en basit biçimi hem de evrensel ölçekte bir modeli olarak değerlendirmiş, aileyi toplumun bütün özelliklerini içinde barındıran bir olgu olarak değerlendirmiştir. Le Play ve O’nun düşüncesinden hareket edenler, coğrafya faktörünü çok önemli saymakta, bütüncü görüş gereği bir toplumsal olguyu incelerken, olguları toplum bütününe ögeleri olarak ele alıp, diğer olgu ve olaylarla ilişkisini dikkate almaktadırlar. “Science Sociale” okulu serbest rekabeti önemseyerek, devletin kişisel girişkenliğinin önüne çıkan tüm engelleri eleştiren bir bakış açısına sahiptir. “Kişisel girişkenlik, merkez dışıcılık ve özgürlük fikrini” (Kösemihal, 1982:311) gündelik yaşama sokmaya çalışmışlardır. Le Play Okulu Avrupa’da, De Tourville, Demolins, Champault, Paul Descacamps gibi çok sayıda düşünürün fikirleri üzerinde etki yaratmıştır. Le Play, Comte’yi de etkilemiş bir düşün adamıdır. Okulun ülkemizdeki en önemli temsilcisi olarak Prens Sabahattin gösterilmekle beraber, Ali Suavi’nin daha öncesinde Le Play’den söz ettiği bilinmektedir.

Sabahaddin Bey (1878-1948) Padişah Abdülmecit’in kızı ve II. Abdülhamit’in kız kardeşi Seniha Sultan ile Halit Rıfat Paşa’nın oğlu Damat Mahmut Celalettin Paşa’nın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. İsmi başına koyduğu “prens” sıfatını kullanmaya hakkı olup olmadığı tarihsel süreçte tartışılmış olsa da, tarih kendisini “Prens Sabahattin” olarak tanımış, sosyoloji literatürümüze bu sıfatla girmiştir. Prens Sabahattin’in iyi bir eğitim aldığı, yirmili yaşlarda İbn-i Haldun’un Mukaddime adlı eserini okuduğu bilinmektedir. Tütengil (1954:20-21) Sabahattin’in Le Play okuluna olan ilgisinin arka planında bu okumaların yattığını ifade etmektedir. Prens Sabahattin’in babası Mahmut Paşa, Sultan Hamit’in kız kardeşi ile evlenince, padişahın büyük güvenini kazanmış, padişahın tek arkadaşı olmuştu. Erkul (1982:83-84)’un ifade ettiğine göre, Adliye Nazırı olarak bir ara kabineye de giren Mahmut Paşa’nın hanedan içindeki gücü, çalışanı Hacı Bekir Efendi’nin adı Sultan Murat’ın kaçırılma girişimi olayına karışınca ortadan kalkmıştır. Bu olaydan sonra Padişah Abdülhamit kabinedeki görevine son verdiği Mahmut Paşa’yı evinde gözetimine almış, bu tarihten sonra Paşa ve ailesi sıkıntılı günler yaşamaya başlamış, 1899’un Ekim ayında bir Fransız gemisiyle Marsilya’ya kaçmışlar ve Paris’e yerleşmişlerdir. Prens Sabahaddin İstanbul’da geçen ilk yıllarında iyi bir eğitim almış, her şeyden önce entelektüel bir kimlik kazanmıştır. Siyasi nedenlerle ülkesinden ayrıldıktan sonra birçok bilimsel kaynağı orijinal olarak ilk merkezinden takip etme olanağını bulmuştur.

Yurt dışı çalışmaları sonrasında Türkiye'nin bir yönetim değil, yapı sorunu taşıdığı bulgusuna ulaşmış, bu bulgudan hareketle Türkiye'nin yapısının incelenmesinin mutlak gerekliliğine inanmıştır. Prens Sabahaddin, Türk sosyolojisinde bu konuyu ortaya atan ilk kişidir.

Le Play gibi fizik bilimine dayanma inancında olan Sabahattin'in, *Meslek-i İctimai ve Programı* (1918) başlıklı kitabındaki temel görüşleri modern Avrupa'daki devlet yapısının "özel mülkiyet" kuralı olduğu gözlemine dayanmaktadır. Buradan hareketle Türkiye'nin en temel sorunlarının bu temel ilkeye aykırı olmasından kaynaklandığı sonucunu elde ederek, Osmanlı'nın toplum sisteminin temelindeki kolektivist rejimden kurtulması (Berkes, 1985:139) gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ülken, (1992:198) Prens'in 'Üçüncü İzah'ından yaptığı aktarımında, O'nun Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan kurtuluşu hakkındaki düşüncelerini şu cümlelerle açıklamaktadır: Kurtuluş, umumi içtimai kuvvetlerin (memur ve tüketiciliğin) tahakkümünü arttırmakla değil, şahsi teşebbüsün geliştirilmesiyle mümkün olabilir. Özel hayatımızın düzenlenmesi ve sağlamlaştırılması ise cemiyetimizde yükselmek isteyenlerin bu yükselişi, üretim zemininde kazanılacak bağımsız mevkilerinde aramasına bağlıdır. Bir işletici (colonisateur) sınıfı yetiştirmek gerekir. Türkiye'nin geleceği memuriyet adaylarının çoğalmasına değil, iş ve üretim çalışmalarını ilerletecek amillerin yetişmesine bağlıdır. Bununla beraber, özel hayatta göreneğe dayanan ve kişiyi öldüren sosyal sistem ile genel hayatta merkeziliğe dayanan yönetim anlayışı Osmanlı toplumunu uçuruma sürükleyen en önemli nedenler arasındadır. Prens Sabahattin Paris'te geçen günlerinde ortaya koyduğu çabalarla I. ve II. Jön Türk Kongrelerinin toplanmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Avrupa'da yaşayan ve Osmanlı'nın açmazlarına çözüm arayışında olan grupların 4-9 Şubat 1902'de Paris'te topladıkları "Ahrar-ı Osmaniyye Kongresi" Prens Sabahattin'in çabalarıyla 35-60 sayıda delegasyonun katılımıyla, kendisine yakın olduğu iddia edilen isimler ile kendi evinde gerçekleştirilmiştir. "1. Jön Türk kongresi sonucunda zaten pek fazla birlik gösteremeyen Osmanlı aydınları iyice bölünmüş" (Akşin, 1998:61), sonrasında "Ahmet Rıza Bey başkanlığında bir 'İttihat Terakki' grubuyla, Prens Sabahaddin'in başkanlığında bir 'Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyet-i bu kongredeki ikiliğin sonucu (Danışmend, 1979:90) olarak ortaya çıkmıştır. "Ademi merkeziyet ve tevsii mezuniyet" esasını programının birinci maddesine alan Cemiyet, beşinci maddede "hangi kavme mensup olursa olsunlar bilûmum aynı hukuk ve imtiyaza mazhar olacak" (Tütengil, 1954:25) kuralını ortaya koymuşlardır.

İkinci Jön Türk Kongresi (Osmanlı Muhafifin Fırkaları Kongresi) ise 27 Aralık 1907 tarihinde yine Paris'te, Ermenilerden (Malümiyan) gelen talep ile organize edilmiş, kongreye Prens Sabahattin, Ahmet Rıza ve Ma-

lumiyan başkanlık yapmıştır. Kongre bir takım iş bölümü ve örgütlenme kararları ile sona ermiştir. Prens Sabahattin, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası İstanbul'a döndüğü dönem öncesi Paris'te geçirdiği sekiz yıllık süre içerisinde büyük sıkıntılar yaşamıştır. I. Jön Türk Kongresinde (4-9 Şubat 1902 - Ahrar-ı Osmaniye Kongresi) "ikiye ayrılmalar, aleyhindeki faaliyetlerin yoğunlaşması (bir yandan Padişah, diğer yandan Ahmet Rıza grubunun aleyhindeki çalışmaları), babasının ölümü" (Erkul,1982:87) kuşkusuz Prens Sabahattin'i çok etkilemiştir.

İkinci Meşrutiyetin ilânına kadar çeşitli yollarla istibdada karşı mücadeleden Sabahattin, bir taraftan Jön-Türk grupları arasında işbirliği kurmaya, öte yandan Türk dâvasını Batı dünyasına tanıtmaya çalışmıştır. "Onun idaresinde çalışan bir cemiyet, cemiyetin fikirlerini yayan bir organ vücut bulmuştur. Yüksek zekalı insanlar her yerde nadirdir, yüksek ahlâkî değerlerde insanlar ise daha da nadirdir. Prens Sabahattin bu iki nadir özelliğe sahip" (Tütengil, 1954:20) bulunmaktadır. Prens Sabahattin, Le Play'ın Avrupa'da Anglo Sakson üstünlüğüne kaynak gördüğü liberal bireycilikten etkilenmesi sonucunda Osmanlı modernleşmesinin gereği olarak "devlet eski bürokratik merkezilik ilkesine karşı, taşra bölgelerinin yerel özgürlükle yönetilmesi sistemini" (Berkes,1985:139) öne sürmekteydi. Prens'in bu düşünceleri ilk zamanlar kabul görse de, Osmanlı'da batı yanlısı kalkınma taraftarı olanlar arasında bazı aydınlar (Rıza Tevfik, Abdullah Cevdet vd), sonraları düşünsel alt yapılarını Le Play'dan uzaklaşarak Herbert Spencer'in liberal ve bireyci felsefesine kaydırma-ya başlamışlardır. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde II. Meşrutiyet dönemini başlatacak siyasal ve sosyal koşullar şekillenmeye başlamış ve sonuçta Avrupa'daki İttihatçıların İstanbul'a dönüşünü sağlayan II. Meşrutiyet 23 Temmuz 1908'de ilan edilmiştir. 1908'den sonra anayasal değişikliklerle beraber, Mutlakiyet rejimi parlamenter rejime dönüştürülmüş, kabinenin padişaha karşı değil, Meclis'e karşı sorumluluğu kabul edilmiş, demokratik bir denetim sistemi oluşturulmuş ve Padişahın 1876'daki yetkileri sınırlandırılmıştır. 1908 devriminden sonra, Osmanlı aydınları arasında yeni koşullara uygun şekillenmeler söz konusu olmuştur. Siyasi parti kurulabilmesi, Türk ulusu sezgisinin doğması, genç subayların padişaha ubudiyet ve sadakatle bağlı yetiştirilen eski komutanlardan farklı olarak padişah-halife otoritesine bağlılık ile Türk halkına bağlılık arasında bir seçim yapabilme durumuna gelmeleri devrimin önemli etkileri arasındadır. Bunun en radikal örneği kopma ve halka dönme eğilimini mantıki sonuca getiren Mustafa Kemal olmuştur.

Osmanlı'da ortaya çıkan yeni koşullara paralel olarak, Prens Sabahattin'de yeni özgürlük ortamında düşüncelerini rahatça savunabileceği düşüncesiyle İstanbul'a dönmüş, Paris'ten getirilen babasının cenazesini de Eyüp'te toprağa vermiştir. "İstanbul'da kurulan Yeni Ahrar Partisi

ileri gelenleri Sabahattin'i bir lider gibi karşılamışlardır. İlgiden dolayı Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye teşekkür etmesinden dolayı, İttihatçılar halk arasında 'Sebahaddin dini reisleri ve patrikaneyi ziyaret etti' söylentisini yaymışlar, İkdam Gazetesi'nde "adem-i merkezîyet" fikrini konu alan iki makale yayınlayınca" (Ülken,1992:160) bu gerilim daha da artmıştır. İttihatçılarla Prens Sabahattin arasında sürtüşmelerin ilerlemesi ve şiddetlenmesi, tarihimizde "31 Mart Vakası" olarak adlandırılan 13-27 Nisan 1909 tarihleri arasında gerçekleşen ayaklanma sırasında en üst seviyeye ulaşmış, Prens Sabahattin tutuklanmış ancak dostları sayesinde bir süre sonra serbest bırakılmıştır. Prens'in bu olaylara katılıp katılmadığıyla ilgili "bir görüş olayın planlayıcısı ve uygulayıcısı olduğu, diğer görüş ise olayı başlatan değil önleyen kişi olduğudur" (Erkul, 1982:88). Sonuçta bu olayların ardından can güvenliğini tehdit altında gören Prens Sabahaddin yeniden yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki'nin iktidardan ayrılması sonrası 1918'de yeniden yurduna dönen Prens, Mustafa Kemal'in milli mücadele hareketini desteklediğini ifade etmiş olsa da yeni devletin kuruluş sürecinde hanedan üyelerinin ülkeden çıkarılmasını öngören hukuki düzenleme nedeniyle üçüncü kez ülkesinden ayrılmış, 30 Haziran 1948'de İsviçre'de hayatını kaybetmiştir. Yurda getirilen cenazesi Eyüp Sultan'da aile mezarlığına defnedilmiştir.

Prens Sabahaddin'in dönemin koşulları içinde siyasal kimliğinin sosyolojik düşüncelerinden daha ön planda değerlendirilmesinin yanında Osmanlı taşrasında yerel özgürlük istemi yıkılmakta olan İmparatorluğun son çırpınışlarında rağbet görmemiş, yeni bir devlet kurma mücadelesinde ise bütünleştirici hedeflerden hareket edildiği için Prens'in fikirleri dışlanmışır.

4-Comte-Durkheim Sosyolojisinin Etkileri ve Ziya Gökalp

Ülkemizde sosyoloji biliminin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu çabaların önemli bir yeri vardır. Gökalp, kısa yaşamına rağmen, sosyoloji biliminin gelişimini kaynağından takip etmenin yanında, bu bilimin kurum ve kurallarını yaşadığı toplumun gerçekliğine uygulama konusunda da başarılı olmuş, bir ölçüde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesine sosyolojik bilgilerinin birikimiyle önemli ideolojik katkılar sağlamıştır. Gökalp, 48 yıl süren yaşam öyküsüne ülkemizde ilk sosyoloji kürsüsünü kurma başarısını da sığdırmıştır. Gökalp'in sosyoloji bilimine olan ilgisi daha öncede vurguladığımız gibi toplumun o günkü sorunlarının altındaki gerçek nedenleri anlayarak, bu sorunlara uygun çözüm yolları bulma arzusundan kaynaklanmaktaydı. Gökalp "sosyolojinin o günkü yaklaşım ve birikimini ülkenin tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik yapı ve şartlarına göre yeniden yorumlamaya" (Sağlam, 2008:215) çalışan, Türk sosyoloji tarihinde

hakkında en çok yazılan, araştırma yapılan bir kişilik olarak karşımızda durmaktadır. Kösemihal (1971:5), Gökalp'e övgü sunarken, İttihatçıların elinde son dönemlerini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu içinde ismi Ziya Gökalp olan bir yıldızın parlamaya başladığını, zamanının en seçkin düşünürlerinin, bilginlerinin, şairlerinin, romancılarının kısacası aydınların bu göz kamaştırıcı yıldızın etrafını hayranlıkla sardığını belirtmektedir.

23 Mart 1876'da Diyarbakır'da dünyaya gelen Gökalp, İlköğrenimi ve Rüştîye eğitimini Diyarbakır'da tamamlamış, daha küçük yaşlarda Namık Kemal gibi yazarların eserlerini okuyarak büyümüştür. Daha küçükken olgun bir kişiliğe sahip olduğu ve öğretmenlerinden çok etkilendiği bilinen Gökalp, ülkesinin içinde bulunduğu baskıcı koşullara yönelik ilk tepkisini "Vali Sırrı Paşa'nın okulu denetlemesi sırasında 'Padişahım çok yaşa' yerine '-Milletim çok yaşa' diye" (Kongar, 1982:34) bağırarak vermiştir. Bu tavrı, Veteriner Okulu'nda okumak için geldiği İstanbul'da da sürmüştür, Ayasofya Camii'nde bildiri dağıtırken yakalanınca okulla bağı kesilmiş, on ay hapis cezası çekmiş ve Diyarbakır'a geri gönderilmiştir. 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesini kurmuş, diğer yandan "Peyman" isimli bir gazete çıkarmaya başlamıştır. 31 Mart ayaklanması sonrasında Peyman Gazetesi'nin yayınına son verince İstanbul'a gitmek zorunda kalmış, fakat kısa süre sonra öğretim müfettişi olarak atandığı memleketine geri dönmüştür. Diyarbakır'daki çalışmalarında dikkat çektiği için, İttihat ve Terakki'nin Genel Merkezi'ne yani Selanik'e davet edilmiştir.

Gökalp, bugün Yunanistan sınırları içinde bulunan Selanik'te 1910 yılında gerçekleştirilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük kurultayına Diyarbakır delegesi sıfatıyla katılmıştır. Duru (1975:3); Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırı olması nedeniyle felsefe kürsüsünde bir kadro boşaldığını ve orada 1908-1910 yıllarında Gökalp'in ders veren Türk toplumunun ilk sosyoloğu olduğunu Reşat Nuri Güntekin'den öğrendiğini ifade etmektedir. "İstanbul Darülfünun'da toplum bilimin "içtimaiyat" adı altında, daha sonra da lise düzeyinde okutulması onun çaba ve girişimleri ile mümkün olabilmıştır" (Topses ve Topses, 2010:58). Osmanlı'nın çöküş sürecine çözüm arayan ama devletin baskılarından kurtularak fikirlerini rahatça paylaşmak isteyen Osmanlı aydınlarının toplanma merkezleri ağırlıklı olarak Balkanlar olmakla birlikte, Fransa, İngiltere gibi Avrupa ülkeleri olmuştur. Bu dönemde, Gökalp gibi ülkesinde yaşayan bazı aydınların karşılaştıkları baskılar ve yaşadıkları tüm olumsuzluklara rağmen, Batı toplumlarında gerçekleşen değişimi izleme ve yorumlama konusunda kayıtsız kalmayarak, ortaya koydukları çaba sosyolojik gelişme açısından son derece önemlidir. Comte, Durkheim çizgisinde bir sosyoloji anlayışının temsilcisi olan Gökalp'in düşünceleri Türk toplum yaşamı ve devlet bürokrasisinde ilgi gördüğü ve Türkiye'nin yol

haritasını desteklediği için her zaman revaçta olmuştur. Gökalp II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlükçü ortamda İttihatçıların toplanma merkezi olan Selanik'te ilk sosyoloji derslerini vermiş, dikkatle izlediği Batı toplumlarındaki gelişmelere paralel olarak Anadolu topraklarında yaşanan gelişmeleri yorumlayarak genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesine katkı sunacak fikirlerini burada şekillendirmeye ve olgunlaştırmaya başlamıştır.

Gazetecilik faaliyetlerine yabancı olmayan ve daha önce Diyarbakır'da Peyman Gazetesi'ni çıkaran Ziya Gökalp, 1910-1912 yılları arasında Selanik'te geçirdiği günlerde, Ali Canip ve Ömer Seyfettin tarafından yayın hayatına sokularak, onbeş günlük aralıklarla yayınlanan "Genç Kalemler" dergisinde çeşitli felsefi içerikli yazılar ve şiirler yayımlanarak düşüncelerini kamuoyu ile paylaşmayı sürdürmüştür. Bu dönemde, Emile Durkheim, Alfred Fouillee, Gabriel Tarde, Gustave Le Bon gibi düşünürlerin eserlerini ve fikirlerini daha dikkatli inceleme olanağı bulmuştur. Durkheim'den fazlasıyla etkilendiğini bildiğimiz ve O'nun sosyolojiye ait yaklaşım ve kavramlarını benimseyen Gökalp'in, sosyoloji biliminin gerçek kurucusu olarak gördüğü Durkheim'e olan yoğun ilgisinin altında "O'nun yaklaşımlarının Türk toplumunu anlamaya ve sorunlarına çözüm getirmeye diğerlerinden daha uygun olması gerçeği yattığını" (Sağlam, 2008:215) söyleyebiliriz. Bu arada Balkan savaşlarının yarattığı etki ve toprak kayıpları, İttihat ve Terakki'nin genel merkezinin Selanik'ten İstanbul'a taşınması sonucunu doğurmuş, Gökalp'in Selanik günleri bu nedenle sona ermiş, 1912 yılında İstanbul'a yerleşmiştir. Parla (1989:24) akademik ünvanı olmamasına rağmen Gökalp'in Türkiye'nin ilk sosyoloji profesörü olarak Darülfünun'da sosyoloji bölümü başkanlığını üstlendiğini, yazdığı makalelerin gazete ve dergilerde yayımlandığını belirtmektedir. Türkiye'de ilk sosyoloji kürsüsü 1914 yılında İstanbul Üniversitesi çatısı altında Ziya Gökalp tarafından kurulmuştur. Behnan (1933:31) yazdığı "Gök Alp" başlıklı kitabında İçtimaiyat kürsüsünün oluşturulduğu bu dönemi şu ifadelerle yorumlamaktadır; Almanya'dan getirilen müderrislerle beraber Ziya Gök Alp'te İttihat Terakki Merkezi'nin ısrarı üzerine 1915 yılında Darülfünuna müderris oldu. Darülfünun yontemsiz bir durumdaydı. Ne garbın felsefesi ve usulleri ne de şarkın fikirleri hakimdi. Ziya Bey, Darülfünun'a ilmi yol gösterenlerin başındadır.

Gökalp, Sosyoloji Bölüm başkanı olduktan sonra asistanlarını seçmiş, beraber çalışmak üzere Milli "Tetebbular" (1915) mecmuasını yayımlayan Türkolog Fuat Köprülü, "İktisadiyyat" (1915) mecmuasını yayımlayan Moiz Kohen (Tekin Alp) ve Fransa'da eğitimini tamamlayıp dönmüş olan Necmettin Sadık (Sadak) Bey'i kendisine asistan olarak almıştır. Yine bu yıllarda Gökalp "Mustafa Şekip Tunç'un, Yahya Kemal'in, Ahmet Ağaoğlu'nun Edebiyat Fakültesi'ne girmesini sağlamıştır" (Kongar,

1982:35). Yıllar sonra (22.05.1950) Gökalp'in asistanlarından Necmettin Sadık Sadak'ın tek partili yaşamın son Dışişleri bakanı olarak görevini Demokrat Parti'den milletvekili seçilen Darülfünun'dan asistan arkadaşı Fuad Köprülü'ye devretmesi ilginç bir tesadüf olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ziya Gökalp'in İstanbul Darülfünun'u ile ilişkilendirilmesi Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında toplumun içine düştüğü sosyo-ekonomik sorunlar, siyasal açmazlar, bunalımlar ve toplumdaki farklı bakış açıları'nın ortaya koyduğu yeniden yapılanma arzularına yönelik değişim talepleriyle eşleşmektedir. İctimaiyat kürsüsünün kurulmasından sonra, Türk toplumunda sosyoloji alanındaki ilk dergi olarak tanımlanan, İctimâiyât mecmuasının yayınlanması gündeme gelmiştir. Doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyoloji biliminin de toplum yaşamının kurum ve kurallarını bütünsel bir işleyiş içinde değerlendirmesi gerektiği ve bu anlamda dünya ve toplumsal yaşam arasında bir fark olmadığı tezinin çevresinde şekillenen İctimâiyât mecmuası altı sayı yayınlanarak 1917 yılında başladığı yayın hayatını 1919 yılına kadar sürdürmüştür. Dergide Durkheim'den yapılan çevirilerin yanı sıra Mauss'dan Levy Bruhl'e kadar pek çok düşünürün yapıtlarına Gökalp tarafından göndermeler yapıldığı görülmektedir. Yayınlanan yazıların ağırlıklı olarak "Durkheim'in işbölümü ve farklılaşma modelindeki organik dayanışma kavramına dayalı" (Kongar, 1982:6"8) savunmalara ayrıldığı dikkat çekmektedir. Durkheim'in sosyolojisinde karşımıza çıkan kolektif bilinç, kolektif temsil, toplumsal dayanışma, anomi, düzen, uyum, iş bölümü, ahlak, eğitim, toplumsal olgu gibi kavramlar gerek Gökalp tarafından incelenmiş, tartışılmış İctimaiyat Kürsüsünün ders içeriklerine yansıtılmıştır.

Behnan, (1933:39-40) Gökalp'in dörtbuçuk yıl Darülfünun'da ders verdiğini, mütarekenin ardından Talat Paşa kabinesinin düşmesi sonucu İttihat ve Terakki yanlılarının ülkeden kaçtığını Gökalp'e kaçmasını önerdiklerini, fakat O'nun bu öneriyi reddettiğini belirterek süreci şöyle anlatmaktadır: Ziya Gökalp, veznecilerdeki Darülfünunun yukarı katındaki derslerine devam ediyordu. 1919 yılının konusu milli terbiyeydi. İşlediği konular dersten ziyade sohbet şeklinde geçiyordu. Bir gün derse girerken bir sivil polis (taharri memuru) gelerek Ziya Bey'i tutuklayıp önce Bekir Ağa bölüğüne, bir müddet sonra İngiliz süngüleri altında Malta adasına sürgüne gönderdiler. Sonuçta Gökalp, eğitim hayatından ve öğrencilerinden uzaklaştırıldı. Malta sürgünü, Gökalp için önemli bir kırılma noktasıdır. 1921 baharında serbest bırakılarak Türkiye'ye dönmüştür. Fakat dönüşünde koşullar farklılaşmış İstanbul Üniversitesi'ndeki yeri iade edilmediği gibi, ulusal hükümetin yeni başkenti olan Ankara'da da kendisine başka bir görev verilmemiş, bunun üzerine Diyarbakır'a dönerek "lisede ve yüksek öğretmen okulunda sosyoloji ve psikoloji dersle-

ri vermeye” (Parla, 1989:26) başlamıştır. Gökalp, 1923 yılında Mustafa Kemal’in talimatıyla Diyarbakır milletvekili seçilerek meclise girmiş, 25 Ekim 1924 günü bir rahatsızlık sonucu hayatını kaybetmiştir. Behnan (1933: 32-33) ölümünden sonra Darülfünundaki felsefe dershanesinin adının “Ziya Gök Alp Dershanesi” olarak değiştirildiğini, Müderris kürsüsüne boş bir sandalye konarak birde fotoğrafının asıldığını ifade etmektedir.

Gökalp’in Malta’ya sürgün edilmesiyle boşalan İstanbul Darülfünun’daki görevine Necmettin Sadık Sadak getirilmiştir. Başarılı, girişken ve çok yönlü bir isim olan Sadak’ın çabaları çok etkili olmamış, Gökalp’in sonrasında sosyoloji müstakil bir bölüm olamamış, arzu edilen gelişmeyi gösterememiş bu durum 1940’lı yılların başlarına kadar sürmüştür. Sosyoloji, bu zaman aralığında “Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü”nde ya da İktisat ve Hukuk Fakültelerinde okutulan bir ders olmuştur. 1928’de kurulan ve Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası isimli bir de yayın organına sahip olan Türk Felsefe Cemiyeti bünyesinde de sosyoloji çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemde Türkiye’deki Durkheimci sosyoloji geleneğinin dışında ‘yeni temayüller’ ortaya çıkmıştır (www.istanbul.edu.tr).

Gökalp’in sosyolojik düşünceleri, her ikisi de pozitivist olan Comte ve Durkheim’den etkilenmiştir. “Türkçülüğün Esasları’nda, Durkheim’in ‘toplumsal bilinç’ kavramını tarihsel maddeciliğin sınıf çelişkisine karşı kullanmıştır” (Ergun, 1979:233). Gökalp toplumsal uyum fikrini sınıfsal uzlaşma perspektifinden değerlendirirken ‘Türk Medeniyeti Tarihi’ isimli eserinde İslam’dan önce Türkler’in dinini, düşüncesini, devlet, aile yapısını, ekonomisini Durkheim’in sosyoloji yöntemiyle incelemeye çalışmıştır. Kösemihal (1971:6)’e göre Gökalp’in en güçlü yönlerinden biri sistemciliğidir. İmparatorluğun yıkılışı sırasında çatışma halinde olan akımları uzlaştırmaya çalışan şu formülü önemlidir: Türk milletinden, İslam ümmetinden, Avrupa medeniyetindenim.

Gökalp’i bu çözümlemeye götüren, devleti yıkılmaktan kurtarabilecek görüşlerin yönünü tayin eden ve Tanzimat ile başlayan üç siyasal bakış açısının (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) ortak bir çizgide uzlaşmasını sağlamak düşüncesi idi. Bu anlamda Gökalp bilimsel bir zemin oluşturabilmek için Durkheim’in görüşlerine ihtiyaç duymuştur. “Gökalp, temele örf, gövdeye hars ve üst kismada mefkure kavramları ve bunların içeriklerini” (Nirun, 1999:1-6) koyarak sosyolojik sistemini oluşturmaktadır. O’na göre, fiziki-coğrafi tabiat ferdi, sosyal tabiat şahsı, sosyal-kültür tabiat da şahsiyeti oluşturmakta, hürriyetler ve kıymetler sahası da insanı yaratmaktadır. Bir taraftan insan hürriyeti, beri taraftan hürriyetler takımı insanı yaratmaya devam eder. Şahsiyete sahip olan insan hürriyete de layıktır. Bunun mihenk taşı örfler alanında bulunmakta-

dır. Çünkü örfler sahası içtimai ve şahsi kıymetler sahasından feyizlenmekte, bagış ve mutluluğunu kazanmaktadır.

Durkheim'in sosyolojiye kazandırdığı bilimsel temel ve saygınlık, literatürde yer verdiği kavramlar, Türk toplumu açısından da önemle kullanılabilir. Nitekim "Durkheim'den aldığı toplumsal bilinç ya da toplumsal vicdan kavramı kendi evrim anlayışı ve "harsi devlet" modeli ile birleşince, hemen, "ulusal bilinç" kavramına dönüşüyor ve Gökalp'in düşünce sistemi içinde anlamlı bir işlev görüyordu (Kongar, 1982:52). Bu bağlamda ortaya koyduğu çözümlemelerde Durkheim'in "toplumsal bilinç" kavramına özel önem vermesi de yine toplumun dönüşüm sürecine yönelik yorumlarıyla ilgilidir. Gökalp, "Ben, Sen, O yok; biz varız", "Fert yok, Cemiyet var" sözleriyle bireysel bilincin karşısına toplumsal bilinci koymuştur. Gökalp cemiyete (toplum) büyük önem vermiş ve genel olarak ferdi (birey) ikinci plana itmiştir. "Cemiyet, onu oluşturan fertlerin toplamından ibaret olmayıp, fertlerin bir araya gelmesiyle oluşmakta, kendine özgü kuralları ve tüm fertlerin dışında bir varlığı bulunmaktadır. Bu varlığın karşılığı olan milli vicdan aynı zamanda devleti de oluşturan ruhi bir cevherdir. Milli vicdan fertlerden üstün olduğu için, doğal olarak devlet de fertlerin üstünde olup, fertlere hakim" (Atalay, 2018:192) bir yerde konumlandırılmaktadır. Söylen, topluluk, toplum niteliğinde üç aşamanın varlığından hareket eden Gökalp, bu gelişmeyi tamamlayan toplumlarda ulusal bilincin ölümsüzlük kazandıracağına inanmaktadır (Gökalp, 1978:XV). Toplum, bireylerin üzerinde konumlandırılırken, Gökalp'in gündemindeki birinci maddenin ülkenin ve ulusun kurtuluşu olduğu, yaptığı araştırmaların, ortaya koyduğu çalışmaların hep bu amaca dönük olduğu görülmektedir. "Turancılıktan yola çıkıp, ulusal bilinç kavramında karar kılmasının altında aslında uygulanabilir kurtuluşun burada yatığını görmesi vardır" (Kongar, 1982:72). Türk folkloru ve masalı üzerine yaptığı çalışmalarda da Gökalp'in pozitifizmden hareket ederek Durkheim'in nedensel belirleyiciliğinden hareket ettiği görülmektedir.

Gökalp öncü olduğu için birçok şeyi ilk söylemiş bu yüzden kendi içinde bile çelişkilere düşmüştür. Öte yandan Mustafa Kemal Atatürk eyleminin "bir anlamda akıl hocalığına aday olmuş, özellikle Türk milliyetçiliğinin geliştirilmesinde Atatürk eylemine büyük katkılarda bulunmuştur" (Kongar, 1982:70-71). "Bir kavmin Tetkikinde Takip Edilecek Usul" başlıklı yazısında kendine özgü bir milli sosyoloji denemesi de yapan Ziya Gökalp'in tüm çalışmalarının Durkheim'in etkisinde olduğunu söylemek yanlış olacaktır. "O'nu Durkheim taklitçiliği ile suçlamak kolay yoldur. Irkçı, şoven söylemlere karşı Gökalp'in vatandaşlık esastaki milliyetçilik anlayışının bugünde geçerliliği vardır" (Kasapoğlu, 2000:105). Ziya Gökalp'in Durkheim'den ayrıldığı çeşitli noktalar arasında, sanayi toplumlarında evrensel ahlak ilklerine yönelen Durkheim'in

aksine Gökalp'in belirli bir toplum üzerinden kültüre etki eden toplumsal süreçlere ilgi duyduğunu söylemek mümkündür. Durkheim'de ilkel toplumlar, ahlak, düzen çerçevesinde ortaya konan tartışmaların yerini Gökalp'te eski Türk toplumu, ulus, ilerleme, gelişme kavramlarının aldığı açıkça görülmektedir. “Çağdaş sosyolojinin büyük bir kısmının iskeleti, Drkheim'in sosyolojiyi yeniden biçimlendirerek sistematik bir disiplin haline getirmesinin temel özelliklerini (Pozitivizm, yapısal-işlevsel çözümleme) yansıtmaktadır” (Tiryakian, 1990:199). Bu anlamda tarihsel açıdan değerlendirildiğinde Gökalp'in doğru zamanda doğru yerden sosyolojik okumalar yaptığı ve bu okumaları Türk toplum yapısına uyarlama çabasına girdiği söylenebilir. Gökalp, ülkenin içinde bulunduğu koşullar ve yaşadığı dönem düşünüldüğünde özgün sosyolojik düşünceler üretmiş bir düşünür olarak karşımızda durmaktadır. 19. yüzyılın son yıllarından itibaren batılı sosyologların kitap ve inceleme yazılarından yapılan sınırlı ve dağınık çevirilerle adı duyulmaya başlayan sosyoloji, ülkemizdeki o ilk yıllarında da “sosyoloji” olarak adlandırılmıştır. Ülkemize sosyoloji adı altında girişinin ilk yıllarından sonra 25-30 yıl süreyle sosyoloji deyimine karşılık olarak ilm-i muâşere, hikmet-i içtimaiye, ilm-i cemiyet, mebahisi ilmülmuavenese, İlm-i içtima, İlm-i içtimaiyat, İçtimaiyat gibi isimlerin kullanıldığı görülmektedir.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra da ülkemizde Comte ve Durkheim'in sosyoloji anlayışıyla liselerde ve üniversitelerde eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam edilmiş “1933-1936 arası tarihsel maddecilik ile ilgili yayınların çokluğunu gösteren yıllar olmuştur (Ergun, 1979:236). İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle ülkemize gelen ve üniversitelerimizde görev alan Alman akademisyenlerin etkisiyle 1933-1940'lara uzanan bir süreçte, biçimci sosyolojinin etkisi ortaya çıkana kadar Durkheim sosyolojisi Türk sosyolojisinde egemen anlayışı temsil etmeye devam etmiştir. 1914 yılında İstanbul Darülfünun'da İçtimaiyat Kürsüsü olarak yükseköğrenime, bundan on yıl sonra lise müfredatına giren sosyoloji 1961'lerde bağımsız bir bölüm kimliği kazanmasının ardından “genelden ayrılarak, kendi içerisinde uzmanlaşmaya, ayrılmaya ve alt disiplinlere bölünmeye başlamıştır. Bu gelişmeler sosyolojiye büyük yarar sağlamış, sosyoloji felsefeden tamamen ayrılmıştır” (Kaçmazoğlu, 1999:318).

SONUÇ

19. yüzyıl, Batı toplumlarında köklü değişimlerin yaşandığı liberalizm, milliyetçilik, evrensellik, insan hakları, demokrasi, sosyalizm, kapitalizm, ulus devlet gibi olgu ve ideolojilerin şekillendiği, pozitivizmin güçlü bir düşünce biçimi olarak karşımıza çıktığı dönemi simgelemektedir. Aydınlanma çağı sonrası dünya egemenliğini ele geçirme sürecini başarıyla yöneten Batı, yaşadığı sosyal bunalımların üstesinden gelebilmek için sosyoloji bilimine sarılmıştır. Sosyal bilimler içinde gelişen en genç bilim olarak tanımlanan sosyolojinin, Fransa’da ortaya çıkmasından çok kısa süre sonra Türk toplumunda benimsenip gelişmesinin önemli nedenlerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılış sürecinin ortaya çıkardığı toplumsal bunalımlardır. Türk toplumunda sosyoloji biliminin ilgi görmesi, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu olağandışı koşullardan bağımsız düşünülemez. Siyasal ve askeri süreçlerin toplumsal yapıda ortaya çıkardığı sosyal sorunların çözülebilmesi arzusuyla dönemin Osmanlı aydınlarının, sosyoloji bilimini bir kurtuluş reçetesi olarak ele alıp değerlendirdikleri görülmektedir. Diğer önemli bir nokta, Osmanlı aydınlarının konumlarıyla ilgilidir. Osmanlıcı, İslamcı, Garpçı ve Türkçü tartışmalar çerçevesinde toplumsal sorunlara çözüm yolu arayan Osmanlı aydınlarının sosyoloji bilimini yakından tanımaları ve bu genç bilimle bağlantı kurabilmelerinin arkasındaki temel neden, ülkelerinden uzakta, Avrupa’da yaşamak zorunda kalmalarıdır. Osmanlı siyasal sisteminin dışladığı birçok aydın, Avrupa’da yaşamak zorunda kalmış, ülkelerinde yaşamlarını sürdüren aydınlarla örgütsel bağlarını kesmemiş ve dolayısıyla ülkenin kurtuluşu doğrultusunda sürekli bir fikir alış verişinde bulunmuşlardır. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp örneklerinde olduğu gibi bazen sürgünler bazen ülkedeki siyasal atmosferin değişmesi sonrasında Avrupa’da yaşayan aydınların ülkelerine dönmeleri fikir alışverişini güçlendirdiği gibi, çeşitli düşüncelere yaşam alanları oluşturmuştur. Tanzimat’la başlayıp, Meşrutiyet ile süren ve sonuçta yeni bir rejim ve devlet yapısının şekillendiği Anadolu topraklarında, batı merkezli bilimsel ve siyasal tartışmalar Türkiye Cumhuriyeti’nin yön belirlemede ve sosyoloji biliminin kendine alan açmasında etkili olmuştur.

Ülkemizde sosyoloji biliminin gelişip ilerlemesinde Gökalp ve Prens Sabahaddin’in düşünceleri, Türkiye’nin modernleşme sürecindeki çatışmalı ve dinamik doğasını yansıtmaları açısından da önemlidir. Modern Türkiye’yi ortaya çıkaran ideolojik alt yapının şekillenmesinde sosyoloji biliminin yorumlanma biçimi etkili olmuştur. Bilimin böyle bir işlevinin olup olmadığı ayrı bir tartışma konusu olarak ele alınsa da, Türkiye’de Ziya Gökalp’in yorumlama biçimiyle Comte ve Durkheim’in çizgisindeki pozitivist anlayış uzun yıllar sosyoloji literatürünün belirleyici ögesi olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akşin, S. (1998). Jön Türkler, İttihat ve Terakki. Ankara: İmge Kitabevi.
- Armağan, İ. (1982). Bilgi Toplumbilimine Giriş. 2. Bası. İzmir: Doğruluk Matbaası.
- Atalay, L. (2018). “1930’lu Yıllar Türkiye’sinde Fert-Cemiyet Tartışmaları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl 14, Sayı 28 (Güz), 183-212.
- Behnan, E. (1933). Filozof Gök Alp. Kitap Yazarlar Kooperatifi Neşriyatından. Küçük seri No:5 Ankara.
- Berkes, N. (1978). Türkiye’de Çağdaşlaşma. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Berkes, N. (1985). Felsefe ve Toplumbilim Yazıları. İstanbul: Adam Yayınları.
- Bottomore, T. Nisbet, R. (1990).Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. (Çev: M. Tunçay- A. Uğur). Ankara: Verso Yayıncılık.
- Coşkun, İ. (1991). 75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Danişmend, İ.H. (1979). Tarihi Hakikatler. Cilt-2. İstanbul: Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları.
- Doğan, İ. (1998). Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar. 2. Baskı. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Duru, K. N. (1975). Ziya Gökalp. -Yeniden Gözden Geçiren M. N. Duru- 3. Bası. Devlet Kitapları. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ergun, D. (1979). 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı. 3. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Erkul, A. (1982). Prens Sabahattin. Türk Toplumbilimcileri-I. (Ss:81-150). İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Gordon, S. (2013). Sosyal Bilimler Tarihi ve Felsefesi. (Çev: Ü. Tatlıcan, H. Kösebalaban). İstanbul: Küre Yayınları.
- Gökalp, Z. (1978). Türkçülüğün Esasları. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi.
- Heilbron, J. (2015), French Sociology. London: Cornell University Press.
- İlyasoğlu, A. (1985). Türkiye’de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaan, O. (2019). Türk Siyasi Tarihinde Jön Türk Kongreleri. *Econharran, Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*. Cilt:3, Sayı:4, 1-19.
- Kaçmazoğlu, H.B. (1999).Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Kasapoğlu, A. (2000). Ziya Gökalp Hakkında Bir Meta-Analiz. *Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu’na Armağan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 95-107.
- Kessler, G. (1985). Sosyolojiye Başlangıç. (Çev: Z. F. Fındıkoğlu). İstanbul: İ.Ü. İşletme İktisadi Enstitüsü 30. Yıl Yayınları.
- Kızıltan, Y. (2006). 1. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 26 (1), 251-271.
- Kongar, E. (1982). Türk Toplumbilimcileri-1, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Kösemihal, N.Ş. (1971). Durkheim Sosyolojisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kösemihal, N. Ş. (1982). Sosyoloji Tarihi. 4. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korlaelçi, M. (1994). Bazı Tanzimatçılarımızın Pozitivistlerle İlişkileri. *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lewis, B. (1991). Modern Türkiye'nin Doğuşu. 4. Baskı. (Çev: M. Kırıatlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Macionis, J.J. (2012). Sosyoloji. (Edit: V. Alkan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Nirun, N. (1981). Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1982). Toplumbilime Giriş. 4. Bası. Ankara: S Yayınları.
- Özdemir, Ç. (2008). Türkiye'de Sosyoloji -I. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Özkalp, E. (2005). Sosyolojiye Giriş. (Yenilenmiş 13. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Parla, T. (1985). Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Richter, R. (2007). Sosyolojik Paradigmalar. (Çev: N. Doğan). İstanbul: Küre Yayınları.
- Sağlam, S. (2008). Ziya Gökalp. *Türkiye'de Sosyoloji-İsimler Eserler:1*. (Edit: Ç Özdemir). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Sezal, İ. (1991). Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sezer, B. (1985). Sosyolojinin Ana Başlıkları. İstanbul: Güryay Matbaacılık.
- Şavran, G.T. (2010). Sosyolojide İlk Dönem Gelişmeler. *Sosyoloji Tarihi*. Edit: S. Suğur. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tiryakian, A.E. (1990). Emile Durkheim. Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. (Çev: C. Tokluoğlu). Ankara: Verso Yayınları.
- Topses, G., Topses, M. D. (2010). Toplumsal Olayların Bilimi Toplumbilime Giriş. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tüfekçioğlu, H. (1998). Sosyoloji ve Tarih Sempozyumu. Unesco Türkiye Milli Komisyonu. (27-28 Nisan 1998-Bolu). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4202>
- Tütengil, C.O. (1954). Prens Sabahattin. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Ülken, H.Z. (1992). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. 3. Baskı. İstanbul: Ülken Yayınları.
- <https://www.istanbul.edu.tr/tr/content/universitemiz/tarihce>
(Erişim:18.11.2023)